

TYÖTTÖMIEN TOIMIJUUS JA TAKTIIKAT -

Työttömien näkökulmia aktivointipolitiikkaan

Ismo Ukkola

Helsingin yliopisto

Valtiotieteellinen tiedekunta

Sosiologia

Maisterintutkielma

Toukokuu 2020

Tiedekunta/Osasto Fakultet/Sektion – Faculty Valtiotieteellinen tiedekunta		Laitos/Institution– Department Sosiaalitieteiden laitos
Tekijä/Författare – Author Ismo Johan Ukkola		
Työn nimi / Arbetets titel – Title Työttömien toimijuus ja taktikat - Työttömien näkökulmia aktivointipolitiikkaan		
Oppiaine /Läroämne – Subject Sosiologia		
Työn laji/Arbetets art – Level Maisterintutkielma	Aika/Datum – Month and year Toukokuu 2020	Sivumäärä/ Sidoantal – Number of pages 78 + 1 liitesivu
Tiivistelmä/Referat – Abstract <p>Maisterintutkielmassa analysoidaan työttömien aktivoinnin ja työttömien toimijuuden suhdetta. Tavoitteena on tuottaa tietoa aktivointipolitiikan käytännöistä työttömien näkökulmasta. Tutkielmassa kysytään, minkälaisia ovat työttömien toiminnan mahdollisuudet ja rajoitukset aktivoivissa palveluissa, miten työttömät käyttävät mahdollisuuksiaan ja toimivat rajoitteiden puitteissa sekä miten työttömät määrittävät omaa aktiivisuuttaan.</p> <p>Aktivointipolitiikka on ratkaisuyritys työttömyyteen. Siinä pyritään työllistämään työttömiä työkykyisiä kansalaisia niin, että he palaisivat työmarkkinoille, eikä heidän pääasiallinen toimeentulonsa koostuisi pitkiä aikoja sosiaalietuuksista. Aktivoivat keinot perustuvat oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Parin viime vuosikymmenen aikana työttömien aktivoinnin kansainvälinen suunta on ollut korostaa velvollisuuksia, mikä on tarkoittanut sosiaaliturvan saantiehtojen sekä sanktioinnin kiristämistä.</p> <p>Toimijuuskäsityksen kautta tarkastellaan työttömän toimijuuden suhdetta aktivointipolitiikan konkreettisiin toimiin. Toimijuus hahmotetaan Mustafa Emirbayerin ja Ann Mischen tapaan: yksilön toimijuus tapahtuu rakenteiden ja suhteiden ehdollistamassa tilanteessa, mutta yksilö on tilanteen puitteissa kykenevä valitsemaan toiminnan suunnan, jota ohjaa yksilön suhde omaan menneisyyteensä, nykyisyyteensä ja kuviteltuun tulevaisuuteensa. Näkökulmaa toimijuuteen täydennetään Michel de Certeau'n teorialla tuottajista ja kuluttajista, joka tuo olennaisesti vallan (strategian) ja vastarinnan (taktikat) elementin tilanteelliseen toimintaan.</p> <p>Tutkimusaineistona käytetään vuonna 2018 kerättyä työttömän tarina -kirjoituskilpailuaineistoa. Aineistosta on rajattu 44 vastausta, ja analyysi toteutettiin teoriaohjaavalla sisällönanalysilla. Alaluokat on muodostettu aineistolähtöisesti, mutta yläluokkien laatimisessa on hyödynnetty aiempaa tutkimuskeskustelua ja teoriaa. Pääluokat on jaettu Michel de Certeau'n teorian mukaan, joka myös palvelee tutkielman analyysilukujen rakennetta.</p> <p>Tutkielmassa havaitaan, että aktivointi ohjaa työttömien toimijuutta suuntautumaan tulevaisuuden tavoitteiden sijaan enimmäkseen nykyhetken toimintaan. Työttömien toimijuus kietoutuu olennaisesti aktivoinnin vaatimuksiin, mutta se ei pelkisty aktivoinnin kontrolloiman tekemisen tasolle. Työttömien tavat käyttää palveluita ja osoittaa aktiivisuutta palvelevat heidän omaa tavoitteellisuuttaan. Tavoitteellinen toiminta ei kuitenkaan ole täysin vapaata, sillä aktiivisuuden osoittaminen vaatii työttömiltä ajoittain toimia, jotka ovat ristiriidassa tavoitteiden kanssa.</p> <p>Tuloksissa korostuu työttömien vastarinta, jossa oman toiminnan kontrollia tai aktiivisuuden määräytyksiä ei suostuta luovuttamaan muiden käsiin. Vaikka työttömillä ei ole aina valinnanvaraa aktiivisuuden osoittamisen suhteen, he toteuttavat omaa aktiivista toimintaansa tavalla, joka tekee eroa viralliseen aktiivisuuden määrittämiseen. Omien tavoitteiden ylläpitäminen luovalla toiminnalla ja aktiivisuuden määrittäminen kyseenalaistaminen ovat de Certeau'n termein sitkeyden etiikkaa, jossa omaa kohtaloa ei luovuteta ulkopuolisen entiteetin valtaan.</p> <p>Aktivoivat palvelut pääosin keskittyvät aktiivisuuden osoittamiseen nykyhetkessä. Aineistossa on kuitenkin viitteitä siitä, kuinka aktivoivissa palveluissa keskitytään myös työnhakijan menneeseen työuraan tai ohjataan tulevaisuuden tavoitteita realistisempaan suuntaan. Täten on perusteltua ehdottaa jatkotutkimusta hyödyntämään Emirbayerin ja Mischen teoriaa toimijuuden ajallisesta suuntautumisesta ja tutkia, miten aktivoivissa palveluissa pyritään muokkaamaan työnhakijan suhdetta omaan menneeseen tai tulevaisuuteen.</p>		
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Työttömyys, työtön, aktivointi, aktivointipolitiikka, aktiivipolitiikka, toimijuus		

Sisällysluettelo

1	Johdanto	1
2	Tutkimuksen konteksti	3
2.1	Aktivointi	3
2.2	Aikaisempi tutkimus työttömien aktivoinnista	7
3	Toimijuus	11
4	Tutkimuskysymykset	18
5	Tutkimuksen toteuttaminen.....	19
5.1	Kirjoituskilpailuaineisto.....	19
5.2	Teoriaohjaava sisällönanalyysi	21
5.3	Tutkimuksen eettiset valinnat	24
6	Toimija aktivoinnin strategioissa.....	26
6.1	Työnhaku, luokitukset ja sanktiot	26
6.2	Toimenpiteiden kautta muodostuvat tilanteet	33
6.3	Epäjatkuvuuden jatkuvuus	38
7	Toimijan rajat ja mahdollisuudet aktivoinnissa.....	43
7.1	Banaalit velvollisuudet, kontrolli ja viekkaus	43
7.2	Neuvottelu ja kamppailu.....	48
7.3	Mahdollisuuksien hyödyntäminen ja esteiden älyttömyys	50
7.4	Odottaminen.....	54
8	Toimijan tulkinnat aktiivisuudesta.....	58
8.1	Työttömyyden ja aktivoinnin merkitykset.....	58
8.2	Mitä on aktiivisuus	61
8.3	Työn merkitys ja aktiivisuus	64
9	Johtopäätökset	67
10	Lähdeluettelo	73
	Liitteet	79

1 Johdanto

Maisterintutkielmassani tutkin työttömien aktivoinnin ja toimijuuden suhdetta. Kiinnostuksen kohteena on, miten aktivointipolitiikka toteutuu käytännössä työttömien näkökulmasta ja miten se mahdollistaa tai rajoittaa työttömien omaa toimintaa. Tutkielma osaltaan vastaa tarpeeseen tutkia aktivointia käytännön tasolla, mikä on jäänyt aktivoinnin politiikan analyysien varjoon (ks. Paju ym. 2020, 10).

Tutkielman aihe valikoitui sen ajankohtaisuuden vuoksi. Aloittaessani maisteriseminaarin keväällä 2019 sosiaaliturvan uudistamispyrkimystä varten järjestetty perustulokokeilu oli loppunut noin puoli vuotta aikaisemmin ja voimassa oli vielä tuolloin sosiaaliturvan uusiin uudistus: aktiivimalli. Sosiaaliturvan vastikkeellisuus ja aktivointi olivat aiheita, joita ei voinut välttyä kuulemasta.

Käytän aineistona työttömän tarina -kirjoituskilpailun vastauksia, jotka on kerätty ajalta 1.5.–31.10.2018. Työttömän tarina -kirjoituskilpailu on toteutettu myös vuonna 1993, jonka pohjalta Matti Kortteinen ja Hannu Tuomikoski ovat kirjoittaneet teoksen Työtön: tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä (1998). (Työttömän tarina, SKS 2018.) Vuonna 2018 kirjoituskilpailun ideoivat ja toteuttivat sosiologian apulaisprofessori Lena Näre Helsingin yliopistosta ja taloustieteen professori Markus Jäntti Tukholman yliopistosta. Kirjoituskilpailu on järjestetty yhteistyössä Suomen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kanssa ja aineisto on arkistoitu SKS:n arkistoon. Ajatuksesta käyttää aineistoa maisterintutkielmassani ja sen järjestämisestä käyttöni kiitän ohjaajaani Lena Närettä.

Keväällä 2020 tätä johdantoa kirjoittaessani aktivointi on edelleen politiikassa ajankohtainen aihe, vaikka koronaviruspandemia vaatiikin kaiken poliittisen huomion. Sosiaaliturvan uudistaminen oli yksi Juha Sipilän hallitusohjelman tavoitteista vuonna 2015 (Valtioneuvosto 2015, 20). Se oli myös vuoden 2019 Antti Rinteen hallituksen tavoite (Valtioneuvosto 2019a, 40–41) ja on edelleen nykyisen Sanna Marinin hallitusohjelman tavoite (Valtioneuvosto 2019b, 156–161).

Työttömien aktivointi on yksi poliittinen ratkaisuyritys pitkittyneeseen rakenteelliseen työttömyyteen. Aktivointipolitiikan tavoite on varmistaa, että työkykyisten kansalaisten pitkäaikainen toimeentulo ei muodostuisi sosiaalietuuksista. Viimeaikaisia sosiaalipoliittisia muutoksia luonnehtii työllistämisen tavoite, ja aktivoinnista on tullut parin viimeisen vuosikymmenen aikana uusi paradigma. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 7–8, 15; Julkunen 2013.) Työttömien aktivointi ei tapahdu vain kannustimilla tai kehotuksilla, ja Suomessa on noudatettu kansainvälistä trendiä sitoa sosiaaliturvaa yhä enemmän velvollisuuksien täyttämiseen (Keskitalo ja

Karjalainen 2013, 9; Julkunen 2006, 207). Työttömien sanktioiden ja velvoitteiden lisääminen herättää kuitenkin eettisiä ongelmia. Syyllistetäänkö tällöin yksilöä rakenteellisista ongelmista ja ovatko työtä jäljittelevät korviketoiminnot perusteltu tapa vaatia vastavuoroisuutta sosiaalietuuksista? (Julkunen 2006, 209–212.)

Tätä vasten ymmärretään, miksi jo 1.1.2020 poistunutta aktiivimallia on syytä tutkia (HE 80/2019). Aktiivimalli¹ lukeutui aktivoinnin keinoihin, jotka perustuvat ennemmin pakkoon, kuin mahdollisuuksiin (Kyyrä ym. 2019, 48). Se on yksi esimerkki sosiaalipolitiikan nykyisestä trendistä lisätä velvoittavuutta sosiaaliturvaan. Aineisto onkin ainutlaatuinen, koska se on kerätty aikana, jolloin molemmat aktiivimalli ja perustulokokeilu olivat vielä voimassa. Tutkielmaan rajaamassani aineistossa ei tullut ilmi vastaajaa, joka olisi ollut perustulokokeilussa mukana, mutta perustulo mainittiin useasti.

Aihe on kiinnostava sosiologisesti, sillä pyrkimys ohjata työttömien toimintaa heidän aktivoinnillaan tarkoittaa rakenteellisen paineen ja yksilön oman toiminnan välisen suhteen korostumista. Tutkielman teoreettiset lähtökohdat johdetaan sosiologian ikivanhasta ongelmasta yksilön toiminnan ja rakenteen suhteesta (Heiskala 2000; Jyrkämä 2008). Käytän toimijuuden konseptina Mustafa Emirbayerin ja Ann Mischen (1998) teoriaa, jossa toimijuuden ei katsota palautuvan vain yksilön valintoihin tai rakenteeseen. Yksilön toimijuutta ohjaa hänen suhteensa aikaan, ja toimijuus tapahtuu tilanteellisesti, jota ehdollistavat tilanteen rakenteet ja suhteet. Teoriaa täydennän Michel de Certeau (1984; 2013) teorialla tuottajista ja kuluttajista, jotka tuovat rakenteelliseen ja suhteiden kontekstiin vallan ja vastarinnan elementin.

Esittelen johdannon jälkeen ensin tutkimuksen kontekstia aktivointia käsittelevän kirjallisuuden pohjalta ja aikaisemmalla tutkimuksella aktivoinnin käytännöistä. Sen jälkeen käyn läpi toimijuuden teoreettisen hahmotuksen ja tutkimuskysymykset. Viidennessä luvussa esittelen aineiston ja selitän, kuinka teoriaohjaava sisällönanalyysi on toteutettu. Kuudes luku on ensimmäinen analyysiluku ja käyn siinä läpi aktivoinnin luomia mahdollisuuksia ja rajoitteita. Seitsemännessä luvussa analysoin työttömien tapoja käyttää aktivoinnin palveluita ja toimenpiteitä. Viimeisessä analyysiluvussa tutkin, miten työttömät vertaavat omaa aktiivisuuttaan aktivoinnin määrittäksi. Lopuksi esitän tutkimuksen johtopäätökset.

¹ Aktiivimallissa tarkasteltiin työttömien työnhakijoiden aktiivisuutta 65 päivän jaksoissa. Aktiivisuusehtojen jäädessä täyttämättä työttömyysturvaa laskettiin 4,65 prosenttia. Aktiivisuuden tarkastelujakson aikana työttömän työnhakijan tuli olla kalenteriviikon aikana joko 18 tuntia palkkatöissä, osallistua viitenä päivänä työllisyyttä edistäviin palveluihin tai ansaita yritystoiminnalla 23 % yrittäjän työssäoloehdon kuukausivaatimuksesta. (Kyyrä ym. 2019, 3–4.)

2 Tutkimuksen konteksti

2.1 Aktivointi

Aktivointipolitiikka on ratkaisuyritys rakenteelliseen työttömyyteen, joka on vaivannut länsimaita nousu- ja laskusuhdanteiden läpi. Aktivointipolitiikassa tarkoituksena on, että työttömäksi joutunut, toimeentulotuen tai työttömyysturvan varassa oleva yksilö saataisiin takaisin itsenäiseksi veronmaksajaksi työmarkkinoille. Työllisyydestä on tullut yhä useammin sosiaalipolitiikan tavoite, ja nykyään puhutaankin aktiivisesta sosiaalipolitiikasta. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 7.) Pohjoismaissa 1990-luvulta lähtien uuden työvoiman tarjontaa korostavan työvoimapolitiittisen ajattelun myötä sosiaaliturvan tavoite on muuttunut tuloerojen tasoittamisesta ihmisten työllistämiseen (Kananen 2012, 559).

Työttömien aktivointi on poikkeuksetta yhteiskuntapolitiikkaa. Sillä kuitenkin yleensä viitataan laajemmassa merkityksessä työllisyyspolitiikkaan ja tarkemmassa merkityksessä pitkäaikaistyöttömiin sekä syrjäytymisvaarassa oleviin nuoriin kohdistuviin toimenpiteisiin. Aktivointiin liittyy kuitenkin useita politiikan aloja, ja aktivointia käsittelevää työllisyys-, sosiaali-, nuoriso-, koulutus- ja terveystalouden kokonaisuutta voidaan kutsua aktiivipolitiikaksi. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 8–9.) Koska tässä tutkimuksessa tarkoitus ei ole tarkastella aktivoinnin esiintymistä eri politiikan aloilla, viitataan aktivoinnilla työttömiin kohdistuvaan aktivointiin, joka on sidoksissa työttömyysturvaan ja perustoimeentulotukeen.

Aktivoinnissa hyvinvointivaltion tavoitteita ja keinoja on määritelty uusiksi sekä työkeskeisyys on kasvanut. Konkreettisesti työttömien aktiivisuuden lisäämiseen pyritään sitomalla oikeus sosiaalietuuksiin yhä enemmän velvollisuuksiin osoittaa aktiivisuutta työhön tai koulutukseen osallistumalla. Toisaalta aktivointi on myös lisännyt palveluja ja niiden yksilöllisyyttä. Samalla kuitenkin yksilön kanssa sovituista aktivointitoimenpiteistä kieltäytyminen johtaa sanktiointiin sosiaalietuuden kautta: joko vähentämällä sen määrää tai katkaisemalla oikeus siihen kokonaan. Toimeentuloturvan saantiehtojen tiukentuminen ja velvoitettavuuden lisääminen onkin tarkoittanut muutosta alkuperäisessä hyvinvointivaltiossa vallinneeseen yksilön ja yhteiskunnan väliseen suhteeseen. (Keskitalo & Karjalainen 2013, 8–9.)

Hyvinvointivaltion muutos liittyy olennaisesti talouspoliittisen paradigman muutokseen (Julkunen 2013; Kananen 2012; 2014). Keynesiläisyys joutui kriisiin, kun sen perinteiset keinot eivät ratkaisseet 1970-luvulla ilmenneitä ongelmia. Työttömyys ja inflaatio kasvoivat samanaikaisesti, ja keynesiläistä talousajattelua kritisoivat ideat saivat jalansijaa. Nämä ideat kulminoituivat 1990-

luvulla kansainväliseksi kilpailukykyvaltio-ajatteluksi, jonka omaksuivat taloustieteilijät ja ylikansalliset organisaatiot. Ajattelussa on viisi lähtökohtaa: 1) passiivisen työttömyysturvan tulisi olla mahdollisimman pieni 2) valtion tulee byrokratian keinoin lisätä työvoiman tarjontaa joka sektorilla 3) veroasteen tulee olla mahdollisimman matala 4) työehdoista tulee sopia paikallisesti ja 5) työntekijöiden suojaa koskevan lainsäädännön tulee olla joustavaa. (Kananen 2014, 93–96.)

Julkunen (2013, 26) ja Kananen (2014, 97) nostavat esiin Bob Jessopin (2002) luonnehdinnan, joka kuvaa hyvinvointivaltion muutosta keynesiläisestä hyvinvointivaltiosta schumpeteriläiseen kilpailukykyvaltioon. Schumpeteriläisessä tarjontakeskeisessä talousajattelussa keskitytään talouden, yritysten ja yksilöiden kilpailukykyyn sekä työvoiman tarjontaan ja yksilöiden työllistettävyyteen että myös työn velvoittavuuteen ja kannustimiin (Julkunen 2013, 26).

Aktivoinnin suuntaukset

Aktivointi on ollut 1990-luvulta lähtien sosiaalipolitiikan uudistumispyrkimysten avainsana, jopa uusi paradigma. Aktivointi on monen eri ideologian ja idean hybridi, joka saa vaikutteita globaalisti liikkuvista ideoista ja diskursseista. Anglosaksisessa diskurssissa on painotettu, että mikä tahansa työ korjaa ja kohentaa yksilön moraalaa, kun taas pohjoismaissa on vedottu sosiaalisen osallisuuden ja inhimillisten resurssien käyttöönottoon ja kehittämiseen. (Julkunen 2013, 38–39.)

Elsa Keskitalon (2008, 38) mukaan kansainvälisessä keskustelussa aktivointi on jaettu kahteen leiriin. Lähestymistavoissa yhteen viitataan työ ensin -linjana ja toiseen sosiaalinen investointi -linjana. Yhdysvaltojen *workfare*²-suuntautunut malli on esimerkki ensimmäisestä ja pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden aktivointimalli esimerkki jälkimmäisestä. Pohjoismaiden sosiaaliturvareformeissa on kuitenkin nähtävissä muutoksia *workfare*-suuntaukseen päin (Kildal 2001; Kananen 2012; 2014). Seuraavaksi esittelen Kildalin (2001) artikkelin perusteella aktiivista työvoimapolitiikkaa ja *workfare*-suuntausta, jotka vaikuttavat Pohjoismaissa.³

Aktiivinen työvoimapolitiikka (active labour market policies ALMP) on yksi sodanjälkeisten pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden⁴ tunnusomaisista piirteistä. Tiivistettynä sen tavoitteena on

² Tutkimuksessa käytetään englanninkielistä ilmaisua, mutta käsite on suomennettu mm. työlinjaksi (Keskitalo & Karjalainen 2013, 10).

³ Nanna Kildal jakaa Guy Standingin (1999, 313) esittämän jaottelun mukaan aktivoinnin kolmeen suuntaukseen: aktiivinen työvoimapolitiikka (active labour market policy), *workfare* ja *welfare-to-work*. Pysyttelen Elsa Keskitalon kahtiajaossa, joka selkeämmin jakaa suuntaukset työn ensisijaisuutta ja sosiaalista investointia painottavaan suuntaukseen.

⁴ Nanna Kildal puhuu skandinaavisista maista, mutta viittaa myös Suomeen havainnollistaessaan aktivoinnin muutoksia ja tästä syystä käyttän termiä Pohjoismaat (Kildal 2001, 5). Suomessa aktiivisella työvoimapolitiikalla on kuitenkin ollut heikompi asema verrattuna muihin Pohjoismaihin (Julkunen 2013, 25, 34).

täystyöllisyys, johon pyritään vaikuttamalla sekä työmarkkinoihin että yksilöiden kykyihin, jotta ne vastaisivat työmarkkinoiden muuttuvia vaatimuksia. Yksilön osallistuminen pohjoismaisen aktiivisen työvoimapolitiikan aktivoiviin ohjelmiin, kuten koulutuksiin, on perinteisesti perustunut yksilön oikeuksiin ja mahdollisuuksiin ennemmin kuin velvollisuuksiin ja sanktioihin. ALMP ei kuitenkaan ole täysin ilman sanktioita: työttömyysturvan ehtona on aktiivinen työnhaku. (Kildal 2001, 2.) Erot aktivointipolitiikoissa ovat monesti hämärtyneet ja ALMP ja *workfare* virheellisesti sekoitetaan keskenään. Velvollisuus osallistua työmarkkinoille (ALMP) ja velvollisuus työskennellä työmarkkinoihin verrattaessa huonommissa olosuhteissa sosiaaliturvan eteen (*workfare*) ovat olennaisesti eri asioita. (Kildal 2001, 2–3.)

Workfare-termi tarkoittaa yksinkertaisesti ”työskentele hyvinvointisi eteen”. *Workfare*-käsitteellä on neljä erotettavaa tunnusmerkkiä: se 1) pakottaa työkykyiset etuudensaajat 2) työskentelemään saadakseen etuutensa 3) huonommilla ehdoilla verrattuna vastaavaan työhön työmarkkinoilla ja 4) on oleellisesti yhdistetty sosiaaliturvajärjestelmän alimpaan luokkaan. (Kildal 2001, 3.)

Workfaren-käsitettä voidaan käyttää kuitenkin myös laajemmassa merkityksessä. Kananen mukaan *workfare* on ollut vallitseva suuntaus Pohjoismaiden viimeaikaisissa sosiaalireformeissa. Kananen käyttää *workfare*-käsitettä työkaluna ymmärtämään sitä muutosta, jossa hyvinvointipolitiikan periaatteita muotoillaan ja rakennetaan uusiksi. (Kananen 2012, 560.) 1990-luvulta lähtien raha- ja finanssipolitiikalla on pyritty lisäämään talouskasvua. Verotuksen ja valtion menojen pyrkiessä kasvun stimuloimiseen, finanssipolitiikan tulonjakofunktiota ei voitu enää ylläpitää. Toimenpiteet alettiin käsittämään passiivisina ja aktiivisina, joista jälkimmäisten katsottiin parantavan talouskasvua lisäämällä työvoimaa ja työllisyysastetta. Täten *workfare*-suuntauksen mukaiset uudistukset sosiaaliturvassa ovat uuden talousajattelun keskiössä. (Kananen 2012, 571–572.)

Suomessa on tehty useita aktivoivia uudistuksia sosiaalietuuksiin. Tärkeitä esimerkkejä näistä ovat kuntouttavan työtoiminnan säätäminen vuonna 2001, työmarkkinatuen lisääminen vuonna 1994 ja toimeentulotuen sanktiointi vuonna 1996. (Julkunen 2006, 206–210.) Viimeisin aktivoiva uudistus oli aktiivimalli, joka astui voimaan työttömyysturvalakiin (1290/2002) 1.1.2018 (HE 124/2017) ja poistui 1.1.2020 (HE 80/2019). Vappu Karjalainen on laatinut kuvion kirjan (Kaikki työuralle!: Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa 2013) artikkeleiden perusteella, jossa havainnollistetaan Suomen aktiivipolitiikan kehittymistä kolmena vaiheena (Karjalainen 2013, 221).

Taulukko 1. (Karjalainen 2013, 221)

	1. vaihe 1995-2001	2. vaihe 2002-2012	3. vaihe 2013-
Uudistuksen keskeinen sisältö	Sosiaali- ja työttömyysturvan aktivointi ja aktivointiehtoja koskevat säädösmuutokset: eroon etuusriippuvuudesta	Aktivointipalvelun ja -hallinnon kehittäminen; yhteispalvelu, työvoiman palvelukeskukset; välityömarkkinat	Työelämän ulkopuolella olevien työhön integroitumisen yleinen tehostaminen; aktiivipolitiikan valtavirtaistuminen
Työttömän asema	Työttömän oikeudet ja velvollisuudet määritellään: sanktiot	Työttömän velvollisuuksien kiristäminen: 500 päivän aktivointiehto	Kannusteiden lisääminen; sosiaalisten oikeuksien esille nostaminen
Aktivoinnin kohderyhmä	Nuoret priorisoituna kohderyhmänä, pitkäaikaistyöttömät	Työikäiset, erityisesti ikääntyvät työttömät	Nuoret, ikääntyvät työttömät, osatyökykyiset
Keskeiset viranomais-toimijat	Työhallinto Kunnat enemmän mukaan aktivointiin; ESR-hankkeet	Työ- ja elinkeinohallinnon, kuntien ja Kelan yhteisvastuun kehittely; ESR-hankkeet	Kuntien vastuu vaikeasti työllistyvistä
Uudistusten suunta	Tukiriippuvuuden vähentäminen; rakennetyöttömyyden purkaminen	Välityömarkkinoiden kehittäminen; työkyky/työllistyvyys ja kuntoutus osaksi aktiivitoimia	Työurien pidentäminen; työvoiman riittävyys; työelämäosallisuus; kestävä sosiaali- ja työllisyyspolitiikka

Kokoavasti voidaan todeta, että Suomessa on siirrytty kannustimista yhä enemmän velvoittavaan sosiaaliturvaan. Sosiaaliturvan kontrollin mekanismeja ja sanktiota kiristetään, yksilön omaa vastuuta työllistettävyydestään lisätään ja työn tekemisen ensisijaisuutta korostetaan. Yksilön toimintaa mitataan eri aktiivisuuden mittareilla, joiden perusteella hänen sosiaaliturvaansa voidaan sanktoida. Tässä tutkielmassa on tarkoitus selvittää, minkälaista toimijuuden tilaa työttömällä on arjessaan, jota määrittävät yhä enemmän kiristyvät aktivointitoimenpiteet.

2.2 Aikaisempi tutkimus työttömien aktivoinnista

Työttömien aktivointia on tutkittu sosiologiassa ja lähitieteissä monesta eri näkökulmasta. Erityisesti on tutkittu aktivoinnin käytäntöjä ja miten aktivointi sekä työttömyys vaikuttavat yksilön toimijuuteen. Ensiksi esitän aktivoinnin käytäntöihin keskittyvää tutkimusta, minkä jälkeen käyn läpi työttömien aktivoinnin ja toimijuuden suhteeseen keskittyvää tutkimusta.

Nuorten työttömien aktivoinnin käytäntöihin keskittyvään, vuosina 2014–2017 toteutettuun, tutkimukseen perustuvissa artikkeleissa käsitellään, miten aktivointipolut määrittyvät institutionaalisessa kontekstissa, mikä on hallinnoinnin kohde nuorten työttömien aktivoinnissa ja miten nuorten työttömien työllistettävyyttä muokataan (Haikkola, Näre, Lähteenmaa 2017; Haikkola 2018; Paju ym. 2020). Haikkolan, Näreen ja Lähteenmaan (2017) artikkelissa tutkitaan nuorten työvoimapalveluita ja niiden luomia palvelupolkuja. Heidän kiinnostuksen kohteensa on, kuinka nuorten tosiasiallinen toimijuus tunnistetaan ja kuvataan instituutiossa vaikuttavien luokittelujen ja kategoriointien kautta. Olennaista on, että virkailijan tulee tunnistaa nuori ja luokitella tämä instituution tunnistamisen kontekstissa, minkä perusteella nuorille suunnitellaan aktivoivia palveluita. (emt., 61–63.)

Artikkelissa päädytään tulokseen, että palvelujärjestelmän tulisi pystyä tunnistamaan nuoret näiden kykyjen, mahdollisuuksien ja toiveiden kautta. Nuorten kielteisimmät kokemukset johtuivat väärin tunnistamisesta ja tilanteista, joissa instituution rationaliteetit jyräsivät nuorten pitkän tähtäimen suunnitelmien edelle: nuorten tavoitteet koulupaikkojen löytämisestä ja työllistymisestä eivät aina sopineet aktivointipolitiikan määrää aikoihin ja tavoitteisiin. Vaikka aktivointijärjestelmässä on tukea tarvitseville nuorille paljon palveluita, on osalle riskinä palvelupolku, joka ohjaa toimenpiteestä toiseen, muodostaen turhan aktivoinnin jatkumon. Myös nuoret, jotka tunnistettiin liian kykeneviksi, eivät saaneet apua tarpeeksi. (Haikkola, Näre & Lähteenmaa 2017, 71–74.)

Käytäntöjä tutkitaan myös Lotta Haikkolan (2018) artikkelissa, jossa etnografisella otteella lähestytään nuorten työttömien TE-palvelujen tapaamisten käytäntöjä. Hän kysyy, mitä aktivointitoimenpiteillä oikeastaan tosiasiallisesti hallinnoidaan. Lähtökohtana on, että uusliberaalin hallinnoinnin käytännön tasolla hallinnoinnin kohteeksi ei oteta vain yksilön subjektiviteettiä, vaan siinä käytetään myös autoritaarisia keinoja, joissa hallinnoinnin kohteeksi muodostuu nuorten työttömien aika ja tekeminen. (emt., 1–4.) Tapaamisissa nuoria painostettiin ”tekemään jotain”, sillä ilman kontrolloitua aktiviteettia asiakkaat luokiteltiin järjestelmässä passiivisiksi ja täten kontrollia tarvitseviksi. (emt., 8–9.) Johtopäätöksenä Haikkola toteaa, että uusliberaalille hallinnoinnille

luonteenomaiseksi nähty hallinnointi vapauden kautta ei koske tasa-arvoisesti kaikkia. Nuoret työttömät ilman ammatillista koulutusta, koulupaikkaa tai töitä kohtaavat muita enemmän autoritaarisia menetelmiä. (emt., 10–11.)

Elina Paju, Lena Näre, Lotta Haikkola ja Daria Krivonos (2020) tutkivat, miten nuorten työttömien inhimillistä pääomaa työstetään uravalmennuksessa, työpajatoiminnassa ja TE-toimiston palvelussa. Inhimillisellä pääomalla he tarkoittavat Chicagon koulukunnan taloustieteiden ideoita, joissa sovelletaan uusklassista taloustiedettä ihmisten elämän sfääreihin, jotka eivät ole puhtaasti taloudellisia. (Paju ym. 2020, 9.) Inhimillisen pääoman työstäminen muokkaa yksilön suhdetta itseensä kohdella itseään yrityksen kaltaisena toimijana. Yksilöiden tulee tavoitella täydellisyyttä tai saavutuksia ja tätä varten heidän tulee käsittää oma olemassaolonsa pääomana. Pääomaa tulee vaalia ja kehittää yrityksen tavoin. (emt., 9, 13–14.)

Paju ym. (2020, 26) havaitsevat, että aktivoivissa palveluissa keskitytään nuorten yleiseen työllistettävyyteen niin, että konkreettinen tavoite löytää työ- tai koulupaikka on toissijaista. Päämääräksi palveluissa tulee ohjata nuoria työstämään itsetuntemustaan ja terveyttään, toisin sanoen mentaalisia ja fyysisiä voimavarojaan niin, että yksilöllä on valmiuksia vastaanottaa monenlaista työtä (emt., 17–23). Yksilöiden toiveet spesifeistä työelämätaidoista jäävät sivuun, kun tavoitteiden sijaan esimerkiksi uraneuvonnassa ohjataan huolehtimaan omasta kehosta (emt., 21–22). Työelämätaitojen sijaan aktivoivissa palveluissa keskitytäänkin yleisiin elämänhallinnallisiin taitoihin, kuten aikataulujen noudattamiseen. Ristiriitaisesti nuorilta odotetaan itsetuntemusta, omien tavoitteiden ja halujen tietämistä, mutta heitä ei auteta niiden tavoittelemisessa, vaan keskitytään yleisen työllistettävyyden ylläpitämiseen. (emt., 23–25.) Ennen kaikkea nuorten aktivoinnissa on kyse potentiaalin ylläpitämisestä, itsensä ymmärtämisestä pääomina, joita tulee ylläpitää ja vaalia (emt., 26–27).

Toimijuuden ja aktivoinnin välistä suhdetta on tutkittu aktiivisuuden vaatimuksen ja suoraan aktivoinnin keinojen näkökulmasta. Aktiivisuuden vaatimusten suhteen on kysytty, minkälaista on työttömien nuorten toimijuus tilanteessa, jota jäsentää työttömyyden mukana tulleiden vaikeuksien lisäksi velvollisuus osoittaa aktiivisuutta, tai miten aktiivisen työnhakijan toimijuus säilyy epävarmoilla työmarkkinoilla (ks. Lähteenmaa, 2011; Åkerblad 2011; 2013). Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön saralla on oltu kiinnostuneita siitä, miten aktivoivat palvelut mahdollistavat toimijuutta (ks. Elonen, Niemelä & Salonen, 2017; Mäntyneva & Isola 2019). Toimijuutta käsitteleviä

tutkimuksia yhdistää ajatus rakenteen suhteesta toimijuuteen: se mahdollistaa ja estää kykyä olla toimija.

Toimijuuden suhde rakenteeseen korostuu Leena Åkerbladin artikkelissa, kun hän tarkastelee epävarman prekaarin työmarkkinatilanteen vaikutusta yksilöiden toimijuuteen. Työvoimalta odotetaan liikkuvuutta ja muovautuvuutta vastauksena työmarkkinoiden muutoksiin, mikä on ristiriidassa tosiasian kanssa, että välillä samoilla työmarkkinoilla ei yksinkertaisesti tapahdu mitään. Töitä ei löydy, työhakemuksiin ei vastata ja alanvaihdokset eivät auta: ”jossain vaiheessa aktiivisen (itsensä) työllistämisen keinovalikoima on yksinkertaisesti käytetty loppuun”. (Åkerblad 2011, 19–22.)

Olenaisesti prekaarin työmarkkinatilanteen epävarmuutta lisäävät työttömyysaikana tehtävät valinnat. Yksilön tulee ennakoida tulevaisuutta, mutta se on epävarmoilla työmarkkinoilla hankalaa. Täten hänen tulee luottaa työvoimahallinnon virkailijoihin ja heidän esittämiin työllistämiskeinoihin. Tehottomaksi jääneet keinot murensivat työnhakijoiden luottamusta ja toimijan aikaperspektiiviä: tulevaisuus oli hukattu, kun nykyhetken toimet eivät auttaneet. Epävarmuutta lisää myös työvoimaviranomaisen risteävä näkemys työnhakijan oman aktiivisen toiminnan hyödyllisyydestä. Tulevaisuuden suunnittelemisen mahdottomuuden vuoksi toimijat joutuvat toimimaan lyhyellä aikaperspektiivillä. Päivä kerrallaan eläminen ei kuitenkaan muodosta aktiiviselle työnhakijalle luotettavaa jatkuvuuden kokemusta. (Åkerblad 2011, 23, 26–27.) Ennen kaikkea negatiiviset kokemukset työvoimaviranomaisen kanssa murentavat toimijoiden kokemusta omasta osaamisesta ja kyvyistä (emt., 34–35).

Jaana Lähteenmaata (2011) kysyy, minkälaista toimijuutta työttömillä nuorilla on aktiivisuuden vaatimusten paineessa. Lähteenmäen artikkelissa toimijuuden katsotaan lähtevän liikkeelle tahdosta tai velvollisuudesta, mutta toiminta tapahtuu mahdollisuuksien ja kykyjen rajoissa. Analyysissa hän keskittyy yrittämisen ja pyrkimisen selontekoihin, joissa liikkeelle panevat voimat törmäävät esteisiin ja rajoitteisiin. Tämä tuo esiin rakenteen aiheuttaman kitkan yksilön toimijuudessa. (Lähteenmaa 2011, 48–53.)

Lähteenmaa havainnoissa korostuu *yliviritetty toimijuus*. Se on yrittämiseetoksen variaatio, joka poikkeaa aiemmissa työttömyyden tutkimuksissa raportoiduista muodoista, joita luonnehtivat yksilöllisen pärjäämisen pakottavuus ja pyrkimys reippaaseen, yritteliääseen asenteeseen. Yliviritetty toimijuus on yksilön sisäistä, eksplisiittistä puhetta omia haasteita vastaan, jolla pyritään pitämään oma asenne reippaana. Se on tiivistettynä reflektoitua yrittämisen yrittämistä. Niukassa

toimijuuden tilanteessa, rakenteiden puristuksessa, nuoret pyrkivät sisäisellä puheella aktiivisesti ylläpitämään mielentilaansa niin, että heidän perustoimijuutensa säilyy. Lähteenmaa katsoo tämän olevan osa itsensä hallinnointia, jolla pyritään kehittämään itseä. (Lähteenmaa 2011, 56–58.)

Aktivoivien palvelujen vaikuttavuudesta kiinnostuneet Noora Elonen, Jukka Niemelä ja Antti Saloniemi (2017) tutkivat suoraan aktivoinnin instrumentteja, kuten kuntouttavaa työtoimintaa tai palkkatukityötä, ja miten erilaiset työttömät toimijat niistä hyötyvät. Heidän lähtökohtansa on tutkia, miten aktivoiviin palveluihin osallistuvat työttömät näkevät työllisyyspalvelut ja miten työllisyyspalvelut mahdollistivat yksilön toimijuutta. (emt., 281–285.)

He muodostavat kolme aktiivisuustyyppiä: työelämään, toimenpiteeseen ja työmarkkinoiden ulkopuolelle suuntautuneet. Ensimmäinen ryhmä oli isoin ja jälkimmäinen pienin. Ryhmät kokivat aktivoinnin eri tavoin. Työelämään suuntautuneet kokivat aktivoinnin mahdollistajana, toimenpiteisiin suuntautuneet saivat palveluilta sisältöä sekä rakennetta arkeensa ja kolmas ryhmä suhtautui toimenpiteisiin välinpitämättömästi. Yksikään ryhmä ei ollut passiivinen käsitteen jyrkässä merkityksessä; kahden jälkimmäisen ryhmän tavoitteet vain poikkesivat virallisesta aktivoinnin määränpäästä. Heidän toimintansa oli tavoitteellista, mutta se ei keskittynyt paluuseen avoimille työmarkkinoille. Olennaisesti tutkimus osoittaa työttömien olevan heterogeeninen joukko, joille palvelut ovat erilaisia. (Elonen, Niemelä & Salonen 2017, 287–293.)

Kuten Elonen, Niemelä ja Salonen (2017) toteavat, heidän tutkimusprosessinsa ”– – *osoitti tarkoituksenmukaiseksi analysoida kuinka mielekkäänä ihmiset - tässä tapauksessa työttömät - pitävät yhteiskunnan instituutioiden heille tarjoamia toimintakenttiä, ja kuinka he tässä kontekstissa itse luovat omaan toimintaansa mielekkyyttä turvautuen resursseihinsa ja kulttuurinsa merkitysmaailmaan.*” (Elonen, Niemelä & Salonen 2017, 293.) Voidaan todeta, että muutkin tässä luvussa esitellyt tutkimukset puhuvat sen puolesta, että työttömien aktivoivien palvelujen roolia työttömien arjessa on syytä tutkia. Tässä tutkielmassa kysyn, miten työttömän työnhakijan toimijuus rakentuu kontekstissa, jonka asettavat sosiaaliturvan kasvava työllistämisorientoituminen ja velvoittavuus mutta toisaalta myös niiden tarjoamat mahdollisuudet. Täten kiinnostuksen kohteena on, miten TE-toimiston aktivoiva ote osoittaa työttömiä toimimaan, mutta myös miten he itse valitsevat toimia.

3 Toimijuus

Toimijuuden käsitteessä ja teoretisoinnissa on kyse yksilön ja rakenteen suhteesta. Tämä on Jyrki Jyrkämän (2008) mukaan sosiologian keskeinen ongelma. Mikä on toimivan yksilön, yhteiskunnan rakenteiden ja lainalaisuuksien suhde; voiko yksilö ohjata omaa toimintaansa ja kuinka paljon vai onko yksilön toiminta rakenteen tai lainalaisuuksien sanelemaa. (Jyrkämä 2008, 191.) Vaikka toimijuuden käsite liitetään tuoreempiin keskusteluihin, varsinkin Anthony Giddensin (1984) rakenteistumisteoriaan, on keskustelua käyty toiminnasta ja sen merkityksestä jo sosiologian klassikoista asti (Jyrkämä 2007, 202–203).

Keskustelu yksilön kyvystä olla toimija liittyy siis siihen, mikä on yhteiskuntatutkimuksen perusyksikkö: yksilö vai rakenne. Yhteiskuntateorioiden yleinen jakokriteeri on niiden asettaminen metodologisen individualismin tai metodologisen holismin perinteeseen, eli toimintateoreettiseen tai rakenneteoreettiseen näkökulmaan. Edeltävässä perinteessä yhteiskunnalliset selitykset katsotaan palautuvan viimekädessä yksittäiseen toimijaan ja hänen valintoihinsa, kun taas jälkimmäisessä painotetaan rakenteen ensisijaisuutta yksilöön: rakenteet ovat olleet olemassa ennen yksilöä, ja ne muovaavat toimijan. (Heiskala 2000, 13–15.)

Mustafa Emirbayerin ja Ann Mischen (1998) mukaan eri teoriaperinteiden debatti toimijuudesta onkin sekoittanut ja sumentanut käsityksen toimijuudesta. Toimijuuden käsite on epämääräinen, ja se harvoin itsessään johtaa systemaattiseen analyysiin. Vaikka teoreetikot ovat yrittäneet näyttää, kuinka rakenne ja yksilön toiminta lävistävät toisensa, eivät he ole onnistuneet erottamaan toimijuutta omaksi analyttiseksi kategoriakseen. Jos toimintaa ei ole samaistettu yksilön vapaaksi toiminnaksi, on se ankkuroitu rakenteeseen niin, että se ei voi käsittää toimijan mahdollisuutta muuttaa sosiaalista toimintaa. (emt., 962–963.)

He katsovat, että esimerkiksi Anthony Giddensin tai Pierre Bourdieun teorioiden tapa nähdä toimijuus on omaksuttujen tapojen toistoa. Vastakkaista lähestymistapaa edustavat, keskenään erilaisetkin teoriat, keskittyvät myös vain toiseen toimijuuden osaan: yksilön tavoitteisiin ja aikomuksiin tai harkintaan ja arvostelukykyyn. Rutiini, aikomus ja arviointi ovat tärkeitä osia toimijuutta, mutta kun toimijuus yhdistetään vain johonkin niistä, jättävät ne näiden osien välisen dynaamisen pelin pois ja sen, kuinka tämä niiden välinen peli vaihtelee toiminnan rakenteellisen kontekstin mukaan. Yhteen näkökantaan painottuvat teoriat eivät pysty käsitteellistämään toimijuuden monimutkaisuutta. (Emirbayer & Mische 1998, 963.)

Emirbayer ja Mische (1998) pyrkivät ylittämään toimijuuskeskustelussa vallitsevan kahtiajaon suhteuttamalla toimijuuden ajan kulumiseen. Yksilöillä on tapoja ja rutinoituneita malleja, mutta he kykenevät harkintaan sekä tavoitteelliseen toimintaan. Emirbayerin ja Mischen (1998, 963) mukaan toimijuus on: *”aikaan kietoutunut sosiaalisen sitoumuksen prosessi, jota informoi menneisyys (tavat), mutta joka suuntautuu myös tulevaisuuteen (kyky kuvitella vaihtoehtoisia tulevaisuuksia) ja nykyisyyteen (kyky käsittää menneisyyden tavat ja tulevaisuuden suunnitelmat heiken mahdollisuuksissa)”*. Tämän lisäksi rakenteellinen konteksti ja suhteiden kentät ovat myös ajallisia. Ne ovat moninaisia ja päällekkäisiä tapoja järjestää aikaa, joita kohti toimijat voivat omaksua yhtäaikaista eri toimijaorientaatioita, jotka taas rakentuvat noissa tilanteissa ja niiden keinoilla. (emt., 963–964.) He katsovat, että toimijan suhde rakenteeseen sekä ylläpitää että muuttaa niitä. Toimijuus tapahtuu ajallis-suhteellisessa kontekstissa, *”joka tapojen, mielikuvituksen ja arvioinnin kautta sekä tuottaa että muuttaa rakenteita interaktiivisessa vastauksessa pulmiin, jotka vaihtuvat historialliset tilanteet tuovat esiin”*. (emt., 970.) Tavat, mielikuvitus ja arviointi viittaavat toimijuuden kolmeen perustavaan elementtiin, jotka myös vastaavat aiemmin esiintyneitä toimijaorientaatioita: iteraationaaliseen, projektiiviseen ja käytännöllis-arvioivaan elementtiin (emt., 970–971).

Iterationaalinen elementti keskittyy menneeseen. Se viittaa ajatusten ja toiminnan mallien valikoivaa uudelleenkäyttämistä, rutiininomaista toimintaa. Sosiaalinen kokemus muodostaa toimijalle skeemoja, joiden kautta toimija voi tunnistaa ja tulkita sosiaalisia tilanteita. Tämä luo jatkuvuuden sosiaaliselle universumille ja ylläpitää identiteettejä, vuorovaikutusta ja instituutioita. Ennen kaikkea iteratiivinen elementti on ehto kahdelle muulle toimijuuden elementeille, koska ne juurtuvat tapaistuneeseen, ei-refleksiiviseen ja enimmäkseen ongelmattomiin toiminnan malleihin, joilla suunnataan jokapäiväisessä elämässä. (Emirbayerin & Mische 1998, 971, 975.)

Projektiivinen elementti on tulevaisuuteen suuntautumista. Ihmiset eivät vain toista rutiineja, vaan he myös keksivät uusia tapoja toimia ja ajatella. Toimijat kuvittelevat toiminnan mahdollisia kehityssuuntia, jossa ennalta annettuja ajattelun ja toiminnan rakenteita kuvitellaan uusiksi toimijan haaveiden, toiveiden, pelkojen ja halujen mukaan. Kuvittelulla he voivat ottaa etäisyyttä identiteettejä ja instituutioita rajoittavista skeemoista, tavoista ja perinteistä, kun he vastaavat sosiaalisen elämän haasteisiin ja epävarmuuksiin. Projektiivisuus on kriittinen liitos iterationaalisen ja käytännöllis-arvioivan toimijuuden välillä. Se on ensimmäinen askel kohti refleksiivisyyttä: haluavan mielikuvituksen vastaus ongelmiin, joita ei voida tyydyttävästi ratkaista ennalta-annetuilla skeemoilla. (Emirbayerin & Mische 1998, 971, 983–984.)

Viimeisenä on käytännöllis-arvioiva elementti, joka keskittyy nykyisyyteen. Se sisältää toimijoiden kyvyn tehdä käytännöllistä tai normatiivista arviointia toiminnan mahdollisten suuntien välillä tilanteissa, joissa vallitsee monitulkintaisuus, epävarmuus ja konflikti. Se on reaktio nykyhetken muuttuvan tilanteen eri vaatimuksiin, ongelmiin ja monitulkintaisuuteen. Epärefleksiivinenkin rutiini tulee säätää muuttuvien tilanteiden kiireisiin ja tulevaisuuden projektit tulee asettaa realistisiin mittoihin kyseisellä hetkellä. Kun kokemus ei vastaa tilannetta, vaatii tilanne refleksiivisyyttä ja tulkintatyötä toimijalta: tilanteeseen perustuvaa arviointia, johon voidaan viitata käsitteillä, kuten käytännön viisaus, taito, tahdikkaus, improvisaatio, äly ja niin edelleen. Käytännöllis-arvioiva toimijuus on ennen kaikkea sosiaalisen kokemuksen kontekstualisointia. Toisten tai itsen kanssa käyty pohdinta tilanteen normatiivisista ja käytännön vaatimuksista mahdollistaa toimijan kyvyn toimia toisin. (Emirbayerin & Mische 1998, 971, 994.)

Emirbayer ja Mische korostavat, että kolme elementtiä ovat vain analyttinen jaottelu ja jokaisessa empiirisessä esimerkissä esiintyy niitä kaikkia. Elementit voidaan hahmottaakin toimijuuden kolmisoinnuksi (chordal triad), jossa kaikki kolme elementtiä soivat erillisinä sointuina, mutta eivät aina harmoniassa. Jokin elementeistä on hallitseva ja toiminta suuntautuu enemmän tai vähemmän menneisyyteen, tulevaisuuteen tai nykyisyyteen. Hallitseva orientaatio muovaa toimijan suhdetta kahteen muuhun aikasuhteeseen. (Emirbayerin & Mische 1998, 971–972.) Käytännöllis-arvioivassa toimijuudessa suhde menneisyyteen heijastuu tilanteiden vertaamisessa menneisyyteen ja suhde tulevaisuuteen esiintyy harkintana vaihtoehtoisten toiminnan aiheuttamien tapahtumien välillä (emt., 997–998).

Emirbayerin ja Mischen toimijuuden käsittämistä voi kritisoida aika abstraktina ja yksilön muutosvoiman yliarvioimisena. He puhuvat toiminnan mahdollistuvan sosiaalisen sitoutumisen prosessissa, mutta he eivät esimerkiksi puhu vallan ulottuvuudesta, joka on ollut keskeinen piirre toimijuutta koskevista keskusteluista 1990-luvulta lähtien (Ojala ym. 2009, 14–15). De Certeau (1984; 2013) ⁵ tarjoaa tähän näkökulman: hän puhuu vahvan ja heikon toiminnasta, strategiasta ja taktiikasta. Myös väljästi määritelty rakenteellinen konteksti tarkentuu tämän kautta: aktivoinnin strategia vaatii aktiivisuutta nykyhetkessä.

Ennen kuin voidaan käsitellä heikon ja vahvan toimijuutta, tulee ensin ymmärtää de Certeau lähestymistapaa toimijuuteen. De Certeau on kiinnostunut siitä, miten ryhmät tai yksilöt *käyttävät*

⁵ Emirbayer ja Mische nostavat De Certeau'n teorian esimerkkinä käytännöllis-arvioivasta toiminnan tutkimuksesta (Emirbayerin ja Mische 1998, 1001).

yhteiskunnallisia objekteja. Ei riitä, että mitataan aikaa, jota käytetään esimerkiksi television katsomiseen, vaan myös sitä, mitä television tarjoamilla tai puskemilla kuvilla katsoja ”sepittää”. Tätä sepittämistä tapahtuu yhtä hyvin kaupunkitilaa käyttäessä, supermarketin ostoksilla ja sanomalehden välittämien tarinoiden kautta. (de Certeau 2013, 14–15, 68.)

Sepittäminen tapahtuu alueella, jota hallitsevat tuotannon järjestelmät, kuten televisio, kaupunki tai kauppa. De Certeau ei käytä toimijuuden käsitettä, vaan hän puhuu edellä mainitusta ”tuotannon järjestelmistä” ja ”kuluttajista” tai ”vahvasta” ja ”heikosta”. Tuotannon järjestelmät kasvattavat totalitaarista hallintaansa, ja kuluttajille ei jää tilaa määrittää tai jättää *omaa* jälkeään tuotteista, joita he *tekevät*. Jäljelle jäävät vain tuotannon järjestelmän tyrkyttämien tuotteiden *käyttötavat*. Niinpä kuluttajaa ei tule tunnistaa hänen haltuun ottamiensa tuotteiden kautta, vaan tulee analysoida niiden käyttötapoja. (de Certeau 2013, 15, 69–70.)

Käyttötavoista tulee siis analyysin kohde. Käyttötavat eli kulutus voidaan käsittää kielitieteiden termeillä puheaktina. Puheakti *toimii* kielen kentällä sen ehdoilla, kieltä käytetään omiin tarkoituksiin ottamalla kieli *haltuun*, se luo *nykyhetken* paikkaan ja aikaan sekä luo sopimuksen *toisen kanssa* paikkojen ja suhteiden verkostossa. Tämä on eräänlaista ”askartelua” vallitsevassa ”kulttuuriekonomiassa”. Eli toimimalla järjestelmän kielessä ja kielellä, yksilöt tai ryhmät voivat tavoitella omia tarkoituksiaan *käyttämällä* tuotantojärjestelmän tyrkyttämiä yhteiskunnan objekteja eri tavoilla. De Certeau käyttää esimerkkinä espanjalaisten kolonialistien Amerikan alkuperäisasukkaille tyrkyttämää järjestelmää. He tekivät laeista ja representaatioista muuta, kuin mitä valloittaja halusivat: he valjastivat ne palvelemaan omia käyttötarkoituksiaan ja pakotetussa assimilaatiossa alkuperäisasukkaat säilyttivät toiseutensa järjestelmän sisällä. (de Certeau 1984, 33; 2013 15–16, 70–71.)

Tuotannon järjestelmien totalitarisoivan leviämistä vasten de Certeau (2013, 17) kysyy, viitaten Michel Foucaultin Tarkkailla ja rangaista -teokseen:

”Jos pitää paikkansa, että kaikkialle leviää alati tiivistyvä ’valvonnan’ ristikko, on sitäkin tärkeämpää selvittää pian, miksi koko yhteiskuntaa ei voi palauttaa siihen: mitkä kansanomaiset menettelytavat (myös ne ovat ’pienenpieniä’ ja arkipäiväisiä) leikittelevät kurimekanismeilla ja sopeutuvat niihin vain kaapatakseen ne, ja mitkä ’tekemisen tavat’ loppujen lopuksi muodostavat kuluttajien (vai ’hallittujen’) joukossa vastineen sosiopoliittista järjestystä organisoiville mykille prosesseille?”

De Certeau'n tutkimus keskittyykin juuri ”tekemisen tapoihin”, jotka muodostavat lukemattomia käytäntöjä ottamalla uudelleen haltuun ”*sosiokulttuurisen tuotannon tekniikoiden järjestämän tilan*.” Kiinnostuksen kohteena ovat täten ”kuluttajien” vastarinta, menettelytavat ja juonet. (de Certeau 2013, 17.) Tästä päästäänkin de Certeau'n vallan elementin ytimeen: strategiaan ja taktiikkaan. Edellä esitetty toiminnan luonne tapahtuu voimasuhteiden määrittämissä verkostoissa. Tekniikoiden järjestämä tila on vahvan määrittämää strategiaa. Se on ”vahvan” ja ”heikon” välistä kamppailua tai peliä, joka määrittää toimia, jotka heikon (taktiikka) on mahdollista toteuttaa. (emt., 71.)

Strategia on de Certeaulle ”voimasuhdelaskelma” tai manipulaatio, joka on olemassa tahtovan ja voivan subjektin kautta. Subjekti voi olla esimerkiksi yritys, armeija, kaupunki tai tieteellinen instituutio. Subjekti rajaa toiminnalleen ”oman” paikan, josta suuntaudutaan ulkopuolelle. Paikasta hoidetaan suhteita esimerkiksi asiakkaisiin tai kilpailijoihin, vihollisiin tai tutkimuksen objekteihin. Strateginen rationalisointi luo oman autonomisen erikoisalueensa, jota ”muut voimat noituvat”. De Certeau'n mukaan tämä on tieteellisen, poliittisen tai sotilaallisen moderniuden ele. (de Certeau 2013, 73–74.)

”Oman” paikan rajaaminen vakiinnuttaa subjektin edut, joka mahdollistaa pysyvyyden ja laajenemisen, omien rationaliteettien ja tilojen säilyttämisen. ”Oma” on voitto ajan eroosiota vastaan. Paikkaa hallitaan näkökyvyllä, joka toteutuu tarkkailun ja mittaamisen keinoilla. Ne tekevät vieraista asioista objekteja, joita voidaan lukea. De Certeau kääntää pääläelleen lukijan aavistuksen siitä, että tämä olisi tiedon valtaa. Päinvastoin hän näkee, että valta on ehto tällaiselle tiedolle. Jotta tietoa voi tuottaa, tulee subjektilla olla valtaa rakentaa ”oma” tiedon kenttä. (de Certeau 2013 74–75.)

De Certeau'n muotoilu on abstraktia, mutta strategian idean voidaan esittää myös lyhyesti: erilliseksi entiteetiksi erotettava subjekti on haluava siinä mielessä, että sillä on päämääriä tai tavoitteita olemassaololleen. Se rajaa ”omalle” tiedolleen kentän ja tässä paikassa tai tilassa tuo subjekti on suvereeni suhteiden hallitsija: tila on avoin ulkopuolisille objekteille, joita luokitellaan ja mitataan ”oman” tiedon mukaan. (de Certeau 2013, 74.) Tieteelliset, taloudelliset ja poliittiset rationaalisuudet perustuvat tähän malliin. (emt., 22.)

De Certeau puhuu esimerkiksi kaupungin käsitteestä tavoitteena hallinnoida ihmisten kasaantumista. Käsitteenä kaupunki tarjoaa kyvyn hahmottaa ja rakentaa tilaa siten, että toisista eristettävät, mutta toisiinsa liittyvät, vakaat ominaisuudet muodostavat kaupungin perustan. Kaupunki on siis

poliittinen malli, jolle voidaan myöntää eri tehtäviä, jotka on liitetty ryhmiin, yksilöihin ja liittoumiin. Se on järjestelmän verkosto, jonka osien funktioita ovat esimerkiksi turvallisuus ja terveys. (de Certeau 2013, 145–156.)

Strategian vastakohta on taktiikka. Se on heikon taitoa hyödyntää strategian muodostamia ympäristöjä. Kun strategia pyrkii taistelemaan aikaa vastaan ”omalla” paikalla, taktiikka keskittyy hyödyntämään ajan kulumista, hetkittäin esiintyviä mahdollisuuksia tuossa strategian luomassa paikassa. Taktiikka ei ole paikannettavissa mihinkään ”omaan”, eikä se voi täten määrittää itselleen yleismaailmallista hanketta tai tehdä vihollista näkyväksi, objektiksi. Siltä puuttuu kaikki pysyvyys, koska sille avautuu mahdollisuus vain vihollisen (vahvan) liikkeiden mukaan, eikä sille ole paikkaa, missä säilyttää ”voittojaan”. Ennen kaikkea taktiikasta puuttuu valta, se on vain laskelmoitua toimintaa reaktiona tilan esteisiin ja mahdollisuuksiin. (de Certeau 2013, 75–77.) Tilanteessa esiintyvien sekalaisten elementtien pohjalta syntyy synteesi, joka johtaa ratkaisuun, tekoon ja tapaan ”tarttua” tilaisuuteen (de Certeau 2013, 23). Suuri osa tekemisen tavoista ovat luonteeltaan taktisia:

”– (puhuminen, lukeminen, liikenteessä liikkuminen, ostosten tekeminen tai ruuanlaitto ja niin edelleen) ovat tyypiltään taktisia. Ja samoin on, yleisimmin ottaen, suuri osa ”tekemisen tavoista”: ’heikon’ onnistumiset ’voimakkaampaa’ vastaan (vallanpitäjää, sairautta, asioiden tai järjestyksen väkivaltaa ja niin edelleen), ovelat vedot, temppujen tekeminen taito, ’metsästäjien’ oveluudet, käsityöläinen liikkuvuus, monimuotoinen teeskentely, juhlalliset, niin runolliset kuin sotaistatkin löydöt.” (emt., 23.)

Taktiikka tapahtuu siis vahvan järjestämässä tilassa. Esimerkiksi käveleminen kaupungissa tapahtuu kaupungin organisoimassa paikassa, kuten puheakti toteutuu kielessä. Kävelemisen akti erottuu organisoidusta tilajärjestelmästä nykyhetkessä tapahtuvana, epäjatkuvana ja kontaktiulottuvuutena. (de Certeau 2013, 150.)

Nykyhetkellä de Certeau tarkoittaa sitä, että järjestelmä määrittää lukuisia kieltoja (esimerkiksi muuri) ja mahdollisuuksia (liikkumisen mahdollistava paikka), mutta vain tietyt mahdollisuudet realisoidaan. Harhailu, oikoreitit ja improvisointi kieltävät, muuttavat tai priorisoivat tilaelementtejä. Objektien vakiinnutetut käytön rajat ohittamalla, kuten oikoreitti, kävelijä moninkertaistaa mahdollisuutensa toimia. Menemällä tietyistä paikasta, mutta ei toisesta, on kävelijän itse lisäämä kielto. Kieltojen ja mahdollisuuksien määrä moninkertaistuu, kun kävelijä ”valikoi” lausuman katkelmia. Valintojen kautta syntyvät tilalliset käänteet, eli epäjatkuvuus. Kontaktiulottuvuus tarkoittaa kävelyn luomia sijainteja tässä ja tuolla, eli se luo läheisyyden ja kaukaisuuden. Tätä de

Certeau vertaa kielessä oleviin termeihin, joilla ylläpidetään tai katkaistaan kontaktia, kuten ”terve!”, ”vai niin, vai niin”. Kävely varmistaa kommunikaation järjestelmässä. (de Certeau 2013, 150–152.)

Näin syntyvät järjestelmän kieleen perustuvat rajattomat määrät tilan ja objektien käyttötapoja. De Certeau mukaan käyttötapojen tyylit (puhua, kävellä ja niin edelleen) syntyvät siinä risteymäkohdassa, jossa yhteiskunnallisten normien määrittämät tekemisen tavat ja yksilön olemisen tapa ja tyyli yhdistyvät. Kävelemisen ele (ja myös muu tekeminen) tapahtuu organisodussa tilassa, mutta se ei ole samaistettavissa sen rakenteeseen, vaan se ujuttaa siihen viittauskohteensa ja lainauksensa, kuten kulttuuriset käytöstavat ja henkilökohtaiset kertoimet. Täten johdonmukaisen ja totalisoivan tilan ”kävelykuvat” korvautuvat ainutkertaisilla reiteillä. (de Certeau 2013, 153–155.)

Täten voidaan ymmärtää yksilö rakenteiden ehdoilla toimivaksi, mutta niillä improvisoivaksi toimijaksi. Toimintaa kuitenkin ohjaavat hänen henkilökohtainen tyyliensä ja tavoitteensa, eli tavat tai menneisyys ja tulevaisuuden projektiot, kuten Emirbayer ja Mische (1998) niistä puhuisivat.

Aineistossa esiintyi myös toimintaa, joka ei päällepäin vaikuttaisi ”tekemiseltä”. Täten tarpeelliseksi katsottiin täydentää taktisia tapoja Marja-Liisa Honkasalon (2013) ideoilla pienestä toimijuudesta. Hän kutsuu odottamista, sietämistä ja jäämistä ”pieneksi”, koska niiden aikana asiat eivät oikeastaan muutu tai niissä päällepäin katsottuna ei ”tapahdu mitään”. Hän kuitenkin haastaa oletuksen, että tällainen ei olisi laskettavissa toiminnaksi tai että se olisi täysin passiivista. Hän nostaa esimerkkinä, kuinka odottaminen on taito, jota tulee harjoitella ja joka voi toimia välineenä tai päämääränä. (Honkasalo 2013, 42.) Koska tarkastelun kohteena ovat ”kuluttajien” vastarinta, menettelytavat ja juonet, on oleellista ottaa huomioon myös passiiviselta vaikuttava toiminta, kuten odottaminen, joka voi toimia myös taktisena välineenä (de Certeau 2013, 17).

4 Tutkimuskysymykset

Kävin läpi aiemmin työttömien aktivoinnin suuntaa kansainvälisesti sekä Suomen kontekstissa. Kannustimista on yhä enemmän siirrytty velvoittavaan sosiaaliturvaan. Työttömien yksilöiden omaa roolia työllistettävyydestään ja työn ensisijaisuutta on korostettu sosiaaliturvan muutoksissa. Sosiaaliturvaan liitetään enenevässä määrin aktiivisuuden osoittamisen kriteereitä, joilla sanktioidaan passiivisuutta. Tätä taustaa vasten nousee tutkimuskysymyksi: minkälaista on työttömien toimijuus kiristyvän aktivoinnin kontekstissa?

Kysymystä on aiheellista tarkentaa apukysymyksiin. Teoreettisten lähtökohtien pohjalta tutkimuksessa oletetaan, että yksilöt eivät ole passiivisia hallinnan kohteita, vaan he aktiivisesti pyrkivät neuvottelemaan, arvioimaan ja toimimaan parhaansa mukaan mahdollisuuksilla ja ehdoilla, jotka avautuvat heille. De Certeau (1984; 2013) teoria tarjoaa konkreettiset käsitteet ymmärtää toiminnan kontekstia ja yksilöiden toiminnan mahdollisuuksia. Tutkimuskysymys on jaettu seuraaviin apukysymyksiin:

- Minkälainen on aktivoinnin strategia työttömien näkökulmasta; minkälaisia toiminnan ehtoja ja mahdollisuuksia työttömällä on?
- Miten työttömät toimivat suhteessa mahdollisuuksiin ja rajoituksiin; minkälaisia taktiikoita heillä on?
- Mitä merkityksiä työttömyyteen ja aktiivisuuteen liitetään ja miten työttömät arvioivat omaa aktiivisuuttaan merkityksiä vasten?

5 Tutkimuksen toteuttaminen

5.1 Kirjoituskilpailuaineisto

Käytän tutkielman aineistona työttömän tarina -kirjoituskilpailun vastauksia, jotka on kerätty ajalta 1.5.–31.10.2018. Kirjoituskilpailun ovat laatineet ja toteuttaneet sosiologian apulaisprofessori Lena Näre Helsingin yliopistosta ja taloustieteen professori Markus Jäntti Tukholman yliopistosta yhteistyössä Suomen Kirjallisuuden Seuran kanssa. Kirjoituskutsu sekä kirjoittamisen apukysymykset löytyvät tämän tutkielman liitteenä (liite 1). Kirjoituskilpailussa on 205 vastausta ja vastausten pituus vaihtelee alle sivun vastauksesta noin sataan sivuun. Tutkimuksen aineistoksi on rajattu 44 vastausta. Analyysiluvuissa esitetyissä aineiston sitaateissa vastauksiin viitataan työtön 1–44 koodeilla.

Aineistonkeruun ajankohta oli ainutlaatuinen ja se on voinut vaikuttaa siihen, mitä vastauksissa tuodaan esiin. Vuotena 2018 oli meneillään kaksi merkittävää työttömiä koskevaa uudistuspyrkimystä: aktiivimalli ja perustulokokeilu, jotka ovat herättäneet paljon keskustelua. Väitän, että molemmat ovat antaneet vastaajille sytykkeen pohtia aktiivisuuden vaatimuksia niin näiden uudistuspyrkimyksiin liittyen, mutta myös yleisemmälläkin tasolla. Katson, että tämä on aineiston vahvuus ja se tekee siitä ainutkertaisen.

Kirjoituskilpailussa teemana oli työttömyys ja ohjeissa annettiin vapaaehtoisia apukysymyksiä liittyen eri kokemuksiin työttömyyden arjesta, mutta myös esimerkiksi Suomen tulevaisuudesta. Tämän tutkimuksen kannalta relevanttina apukysymyksenä kysyttiin mielipidettä työllistämistoimenpiteisiin (ks. liite 1). Vaikka apukysymyksiin ei ole pakko vastata, voivat ne vaikuttaa vastauksiin sisällöllisesti tai muodollisesti (Laurén 2010, 429–430).

Teemakirjoituksia ei voi selvästi luokitella mihinkään kirjoitustyyliin, eivätkä vastaajatkaan tätä monesti tee (Laurén 2010, 431–432). Kilpa- tai teemakirjoituksissa tarkoituksena on monesti tavoittaa tavallisten ihmisten kokemuksia ja kokemuksista kirjoittaminen jäsentyy yleensä omaelämäkerrallisuuden muotoon. Omaelämäkerrassa kirjoittaja on myös tekstinsä kokija ja tapahtumien kuvailu keskittyy nykyhetkeen, eikä niinkään jo koettuun kokonaiseen elämään, kuten elämänkerroissa. (Laurén 2010, 429–430; Pöysä & Timonen 2004, 237–238.) Valinnaiset apukysymykset ohjaavat kertomaan omista kokemuksista ja ajatuksista, eivätkä korosta elämäkerrallisuutta. Kuitenkin Pöysän ja Timosen mukaan muistelu ja kokemuksiakin korostavat teemakeruut tuottavat aina omaelämäkerrallisia tekstejä. He lisäävät myös, että teemakirjoitusten vastauksien jäsentymistä omaelämäkerralliseksi on edistänyt aiempien keruuaineistojen pohjalta

muodostettujen antologioiden ja elämäkerrallisuutta painottavien julkaisujen julkisuus. (Pöysä & Timonen 2004, 241.)

Kirjoituskilpailuaineisto vaikuttaa myös siihen, ketkä aineistoon ovat valikoituneet. Kirjoituskilpailuun osallistuvat useimmiten henkilöt, jotka ovat tottuneet kirjoittamiseen (Laurén 2010, 433). Tämä ei tarkoita, etteikö kuka tahansa olisi voinut osallistua kirjoituskilpailuun, mutta oletettavaa on, että aineistonkeruun muoto on lähestyttävämpi heille, jotka kokevat kirjoittamisen luontevaksi. Osallistumiseen on voinut vaikuttaa myös kirjoituskilpailussa jaetut palkinnot, mutta tämän vaikutusta vastauksiin on hankala spekuloida.

Aineistossa oli eniten sukupuolen ilmoittaneista naisia, ja tässä tutkielmassa rajatuista vastauksista korostui myös korkeakoulutettujen määrä. Vastaajat eivät oletettavasti edusta kaikkia työttömien joukkoa. Laadullisella tutkimuksella ei kuitenkaan ole tarkoitus tuoda esiin perusjoukkoa edustavaa yleistystä, vaan siinä on tarkoitus kuvata selitettävää ilmiötä monipuolisesti yksittäistapaukset ylittävällä tasolla. Tämä tarkoittaa havaintojen samankaltaisuuden kartoittamista ja niiden yhdistämistä, eli typologioiden luomista ilmiön olennaispiirteistä. (Alasuutari 1999, 237, 241.)

Tutkielmassa ei ole kyse palvelun tarkasta kartoittamisesta, vaan siitä, miten vastaajat kokevat nuo palvelut. Tarkastelun kohteena ovat subjektiivisen kokemuksen ylittävät kerronnan selonteot, jotka ovat maailman jäsentämistä muun muassa eronteilla ja luokituksilla. Aineisto on siis itsessään näyte todellisuudesta, ei sitä heijastavaa kuvaamista. (Alasuutari 1999, 114–116.)

Kokemuksista kertominen toisille ei ole vain lakonista kuvaamista omasta osallisuudesta tapahtumiin tai toiminnastaan, vaan kokijat myös arvioivat ja tulkitsevat sitä (Laurén 2010, 426; Bruner 1986, 5). Kokemuksistaan kirjoittaessa vastaajat kirjoittavat asioista, joita he pitävät kertomisen arvoisena, toisin sanoen heille merkityksellisistä asioista (Laurén 2010, 426–427). Aktivoinnin kokemusten analysoinnissa en keskity siis yksinkertaisiin kuvauksiin aktivoiviin toimenpiteisiin osallistumisesta ja sen lopputuloksesta, vaan siihen, miten kirjoittajat ilmaisevat aktivoivien toimenpiteiden luomia toiminnan tiloja, miten he toimivat ja kokevat toiminnan mahdollisuudet ja rajoitukset sekä miten he arvioivat näitä kokemuksia.

Aloittaessani aineiston rajaamista, en sulkenut pois mahdollisuutta sisällyttää mukaan kaunokirjallisia tekstejä, kuten runoa. Kuitenkin aineistoon tutustumisen myötä ja vastausten määrän kertyessä katsoin aiheelliseksi rajata kaunokirjalliset vastaukset pois. Tämän tein kolmesta syystä: 1) kaunokirjalliset tekstit olivat kuvailun tasoiltaan muita tekstejä hankalampia tulkita, 2)

nykyhetkeen keskittyvät kuvaukset aktivoinnin kokemuksista jäsenyivät pääosin omaelämäkerrallisessa muodossa ja 3) kaunokirjallisissa teksteissä ei ole selvää, ovatko kyseessä omakohtaiset kokemukset aktivoinnin toimenpiteistä. Muut tekstin muotoseikat eivät ole vaikuttaneet rajaukseen, mukana on eri tavalla rakentuvia ja eripituisia tekstejä, joita kuitenkin luonnehtii omaelämäkerrallisuuden tapa keskittyä henkilökohtaisten kokemusten nykyhetkeen.

Tutkimuskysymykseni kohdistuvat nykyisten aktivointitoimenpiteiden vaikutukseen työttömien toimijuuteen, joten olen keskittynyt vastauksiin, jotka käsittelevät nykyhetkeä. En kuitenkaan rajannut pois elämäkerrallisia tekstejä, jotka käsittelevät viimeaikaisten kokemusten lisäksi vuosikymmeniä vanhoja kokemuksia. Analyysiini en kuitenkaan ottanut näistä vastauksista mukaan asioita, jotka ovat tapahtuneet ennen 2000-lukua. Tarkoitukseni oli käyttää rajausperusteena 2010-lukua, jotta vastaukset olisivat mahdollisimman ajankohtaisia, mutta tarkka vuosiluku ei ollut aina pääteltävissä. Tästä syystä rajausperusteena on 2000-luku, jolloin työttömyysturvaan on sidottu aktivoivana instrumenttina myös kuntouttava työtoiminta (2001). Suurin osa vastaustauksista käsittelee kuitenkin tapahtumia 2010-luvulla painottuen sen loppuun, eli aineistonkeruun vuoteen 2018.

Koska aktivointi ei ole yksi asia, toimenpide, palvelu tai muu yksiselitteisesti osoitettava ilmiö, josta vastaajat kirjoittaisivat suoraan, olen etsinyt vastaukset, jotka käsittelevät TE-toimiston palvelua, toimenpidettä tai määräästä, jotka tähtäävät työllistettävyyden parantamiseen tai työmarkkinoille paluuseen. Tähän on laskettu toimet, joihin työnhakija on velvoitettu osallistumaan tai joita työnhakija itse omatoimisesti hyödyntää. Täten aktivoinniksi katsotaan työnhaun velvollisuus ja sen valvonta, eri valmennukset, koulutukset ja kurssit sekä työttömyysturvan tai palkkatuen varassa tehtävät työorientoituneet toimenpiteet⁶, aktiivimalli ja osa-aikatyö, koska siihen kannustetaan sovitellulla päivärahalta ja sen suojaosuudella.

5.2 Teoriaohjaava sisällönanalyysi

Analyysimenetelmänä käytetään teoriaohjaavaa sisällönanalyysia. Teoriaohjaava sisällönanalyysi on päättelyketjultaan aineistolähtöisen ja teorialähtöisen sisällönanalyysin välimaastosta. Siinä lähdetään aineistolähtöisen analyysin tavalla liikkeelle, joskin aiemman tutkimustiedon ja teorian roolia tutkijan kiinnostuksen kohteiden vaikutuksesta ei kiisteta. Ero on periaatteellinen: tutkija ei pyri sulkemaan aiempaa tietoa pois, vaan se on ennemminkin heuristinen elementti. (Tuomi &

⁶ Käytän sanaa työorientoituneet toimenpiteet, sillä esimerkiksi kuntouttavaan työtoimintaan ja työkokeiluun viitataan monella epävirallisella termillä, kuten velvoitetyö ja harjoittelu.

Sarajärvi 2018, 109–110, 133.) Puhdasta aineistolähtöisyyttä on muutenkin kritisoitu epärealistisena, koska havainnot tai teorialat eivät koskaan ponnista ylös omin ehdoin, vaan ne ovat aina esioletuksien riivaaman tutkijan rakennelmia (Salo 2015, 172).

Teoriaohjaava sisällönanalyysi ei pohjaa analyysia täysin aiempaan teoriaan, kuten teorialähtöinen analyysi. Tarkoitus ei ole testata aiemman teorian hypoteeseja tai luokitteluja, vaan jopa valikoivasti hyödyntää teoriaa selittämään aineistolähtöisiä havaintoja. Tällöin tutkija hyödyntää ajatteluprosessissaan valmiita ajattelun malleja ja aineistolähtöisiä havaintoja. Teoriaohjaavan päättelyketjun logiikkaa Tuomi ja Sarajärvi kutsuvat abduktiiviseksi⁷. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 109–110, 133.)

Vaiheiltaan teoriaohjaava analyysi on samanlainen kuin aineistolähtöinen analyysi, kunnes se poikkeaa havaintojen käsitteellistämisen, eli abstrahoinnin kohdalla. Tässä vaiheessa hyödynnetään aiempaa tutkimusta ja teoriaa, eikä pyritä kehittämään täysin itsenäisiä käsitteitä. Teoriaohjaavan analyysin vaiheet ovat lyhyesti esitettynä: 1) ilmaisujen pelkistäminen/koodaaminen aineistolähtöisesti 2) koodien tai ilmaisujen jakaminen ryhmitellen, teemoitellen tai tyyppitellen alaja yläluokkiin niin, että empiiriset havainnot yhdistetään aiempaan teoriaan tai tutkimukseen 3) luokkien yhdistäminen pääluokiksi. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 105, 125, 133.)

Sisällönanalyysissa tulee olla tarkkana, että tutkija ei latista analyysiaan pelkkään aineiston määrälliseen koodaamiseen ja luokitteluun. Joskus sisällönanalyysi samaistetaan virheellisesti jopa teoreettiseksi viitekehikseksi tai analyysin perustan viitepisteeksi. (Salo 2015, 170–171.) Se on luonteeltaan tekninen ja mekaaninen, joka voi antaa virheellisen lupauksen ”selkeydestä” tai ”objektiivisuudesta” (emt., 176). Seuraavaksi aion esittää, miten konkreettinen analyysi on toteutettu ja esimerkein havainnollistaa, miten luokittelevaa ”laariin kaatamista” on pyritty välttämään teorian ja aineiston vuoropuhelulla (emt., 186–187).

Aloitin tutustumalla huolellisesti aineistoon. Kartoitin aineistosta alustavia teemoja ja mielenkiinnon kohteita. Tässä vaiheessa merkitsin myös vastaukseen, mikä aktivointiin viittaava seikka siinä esiintyy. Esimerkiksi jos vastauksessa puhuttiin aktiivimallista ja kuntouttavasta työtoiminnasta, on vastaus korvamerkitty näillä palveluilla. Lisäksi tässä vaiheessa vastauksesta on merkitty osa, joka ei lukeudu tutkimusaineiston rajausperusteisiin, kuten ennen 2000-lukua tapahtuneet työnhaun kokemukset. Vaikka tutkimuksessa ei ole ollut tarkoitus tutkia yksittäisiä palveluita, on palveluilla

⁷ Abduktiivisen päättelyn logiikasta tutkimusmetodologiana on kirjoittanut Sami Paavola (1998).

merkitseminen auttanut selaamaan aineistoa, kun olen palannut siihen aina uudelleen. Aineiston koodauksessa ja luokittelussa on käytetty ATLAS.ti -ohjelmaa.

Koodauksen analyysiyksikkönä toimi ajatuskokonaisuus. Koodaus aloitettiin pelkistämällä ajatuskokonaisuuden idea niin, että mahdollisimman paljon informaatiota alkuperäisestä ilmaisusta säilyy. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 122–123.) Ensiksi koodaukset olivat melko tarkkojakin ”raakahavaintoja”, joita kerääntyi nopeasti suuri määrä. Yhdistelemällä samankaltaisia havaintoja muodostui ensimmäinen koodirunko, jota on kehitetty jatkuvasti analyysin ajan (Alasuutari 1999, 40; Eskola & Suoranta 1998, 155–156).

Koodaaminen ei ole kuitenkaan ongelmaton. Koodaamalla aineiston tutkija eristää valikoivasti tärkeät kohdat: tämä luo katkonaisuutta ja etäisyyttä aineistoon sekä luo aukkoja asioiden välille, joita aineistossa ei ole. Koodaaminen on siis tutkijan valikoivaa toimintaa, joka latistaa aineiston ainutkertaisuutta. (Salo 2015, 177–179.)

Tämä ei tarkoita sitä, että koodaus tulisi hylätä. Se vaatii refleksiivisyyttä ja ajan käyttämistä. Vaikka koodauksen tarkoitus on tehdä etäisyyttä aineistoon abstrahoimalla luokkia, redusoimalla tai yleistämällä havaintoja, tapahtuu se ensiksi pitkässä prosessissa tutustumalla aineiston yksityiskohtiin. Koodaus vaatii hidasta työskentelyä, jossa aineistoa merkitään ja kommentoidaan sekä siihen sovitetaan eri näkökulmia ja linkitetään teoriaan tai aiempaan tutkimukseen. Koodauksessa tutkijan ajattelu herää, kun eri asiat alkavat saamaan merkityksiä ja painoarvoa aineistossa. (MacLure 2013, 174–175.)

Jo alustavassa koodausvaiheessa aloin hahmottamaan erilaisia aiheita. Esimerkiksi aineistossa puhuttiin odottamisesta hyvin eri tavoin, kuten työttömyyspäivärahan tai TE-toimiston päätöksen odottamisesta. Aloin muodostamaan koodeja erilaisten odottamisen variaatioiden ympärille. Tämä ohjasi huomioitani koodauksessa ja aloin tarkemmin etsiä näkökulmia odottamiseen.

Laadin alaluokat aineistossa esiintyvien aiheiden perusteella. Alaluokat järjestin yläluokkiin hyödyntäen aiempaa tutkimusta ja teoriaa. Esimerkiksi Marja-Liisa Honkasalon (2008; 2013) pieni toimijuuden muoto odottaminen on ollut mukana yläluokkien laatimisessa. Kaikkiin yläluokkiin ei ole pyritty mittatikulla löytämään vastaavaa teoreettista käsitettä, vaan ne voivat olla sovellettuja tai teoreettisesti inspiroituneita.

Lopulta kaikki luokitukset on jaettu de Certeau (1984; 2013) teoriaan perustuen pääluokkiin, jotka myös palvelevat tulosten raportoinnin rakennetta: 1. luku käsittelee aktivoinnin strategioita 2. luku

käsittelee aktivoivien palvelujen käyttämisen taktiikoita ja 3. luku käsittelee niitä taktiikoita, joilla toimijat arvioivat aktiivisuutta.

5.3 Tutkimuksen eettiset valinnat

Kirjoituskilpailuun osallistuminen oli vapaaehtoista, ja kilpailussa oli jaossa palkintoja. Kirjoituskilpailuun osallistuessa vastaajalta kysyttiin suostumusta vastauksen käyttämiseen tutkimuksessa, opetuksessa ja opiskelussa sekä vastauksen arkistoinnista nimellä tai nimimerkillä Suomen Kirjallisuuden Seuran arkistoon ja Yhteiskuntatieteelliseen tietoarkistoon. Kysymällä suostumusta vastaajien itsemääräämisoikeutta on kunnioitettu, sillä he ovat voineet päättää vastausten käyttämisestä tutkimuksessa (Kuula 2006, 50). Koska aineistoa ei ole kerätty tämän tutkielman yhteydessä, en ole voinut antaa tutkielmasta yksityiskohtaista tietoa vastaajille. Antaessaan luvan tekstien arkistointiin ja käyttämiseen tutkimuksessa vastaajat ovat ilmaisseet luottamuksensa tiedeyhteisöön, ja täten he ovat tietoisia tekstiensä hyödyntämisestä jatkotutkimuksissa (Kuula 2006, 128).

Vaikka tutkimuskäyttöön luovutetusta aineistosta on poistettu tunnistetiedot, kuten nimet ja osoitteet, ovat kirjoituskilpailun vastaukset luottamuksellisesti annettuja tietoja, joissa on arkaluonteista informaatiota yksilöiden elämästä. Arkaluontoisten tietojen päätyminen väärin käsiin voi aiheuttaa yksilölle vahinkoja, ja tutkijan vastuulla on huolehtia asianmukaisesta tietosuojasta. (Kuula 2006, 62.) Olen huolehtinut tietosuojasta säilyttämällä digitaalista aineistoa ja salasanalla suojattua ATLAS.ti-projektia muistitikulla lukitussa tilassa. Myös tulostettu aineisto on säilytetty lukitussa tilassa. Aineistot on tuhottu tutkimuksen valmistuessa, eikä niitä ole käytetty muuhun kuin tutkimustarkoitukseen. Raportoinnissa on huolehdittu, että yksilöä ei voida tunnistaa vastauksissa esiintyvien tietojen perusteella, esimerkiksi asuinpaikan tai työpaikkojen kautta.

Jos tutkija ei ole huolellinen, tutkimustulosten julkinen raportointi voi olla vahingollista tutkittaville. Esimerkiksi negatiivinen kirjoitustyyli voi leimata ryhmää tai yksilöä tunnistamattomuudesta huolimatta. (Kuula 2006, 63.) Koska tutkielma käsittelee työttömien kokemuksia, on tutkijan vastuulla esittää tulokset niin, että ne eivät luonnehdi leimaavasti työttömiä ryhmänä. Tämä on ollut eettisten pohdintojeni ja vastuuni keskeinen huomio, koska vastauksissa moni toi esiin kokemuksen henkilökohtaisessa elämässä olevasta huolesta leimautua tietynlaiseksi työttömäksi tai että työttömistä puhutaan leimaavien ominaisuuksien värittämänä ryhmänä.

Haluan myös korostaa, että niin tutkimuksen raportoinnin luotettavuuden kuin myös tutkittavien eettisen kohtelun vuoksi olen pyrkinyt kiinnittämään huomiota erityisesti aineistokatkelmien

käyttöön. Ennen kaikkea esiin nostetut havainnollistavat aineistokatkelmat ja aineiston tulkinta ovat tutkijan valintoja ja konstruktioita, joista itse tutkittavat eivät välttämättä ole tutkijan kanssa samaa mieltä. (Salo 2013, 183–184; Taylor 2012, 399.) Työttömyyttä käsittelevät aiheet voivat olla vaikeita ja arkaluontoisia, mutta niistä tieteellisen tiedon tuottaminen on tärkeää (Kuula 2006, 63).

6 Toimija aktivoinnin strategioissa

Tässä luvussa kartoitetaan sitä mahdollisten toimien tilaa, jonka aktivointi luo työttömälle työnhakijalle. Tämä tapahtuu työttömien omien kokemusten kautta, eikä tarkoitus ole käsitellä itse lainsäädäntöä tai käytäntöjä, vaikka niihin analyysissä viittaankin. Analyysin lähtökohtana on, että aktivointi on strategia, joka konkreettisesti rajoittaa tai mahdollistaa tapoja olla toimija, kuten kaupunkitila luo tilan kävelijälle (de Certeau 2013, 150).

Konkreettisesti aineistosta aktivoinniksi on katsottu työnhaku ja sen valvonta, eri valmennukset, koulutukset ja kurssit sekä työttömyysturvan tai palkkatuen varassa tehtävät toimenpiteet, aktiivimalli ja osa-aikatyö, koska siihen kannustetaan sovitellulla päivärahalta ja sen suojaosuudella.

6.1 Työnhaku, luokitukset ja sanktiot

Työllistymistoimenpiteiden kannalta tärkein toimija on paikallinen työvoimatoimisto, eli kotoisammin sanottuna työkkäri. Työvoimatoimiston tarkoituksena on olla työnhakijan tukena ja apuna työpaikkoja haettaessa ja samalla myöskin tietyllä tapaa valvoa, että hakija on omalta osaltaan aktiivinen ja oikeasti haluaa hakea töitä pelkkien tukien nostamisen sijaan. Työtön 21

Työttömien vastauksissa käsitellään paljon työ- ja elinkeinotoimistossa (TE-toimisto) asiointia. Vastaajat käyvät läpi saamaansa palvelua ja niiden sisältöä. Kokemukset tietysti vaihtelevat ja osa kokee TE-toimiston auttavan työnhaussa enemmän ja toiset vähemmän. Myös kokemuksista kertominen poikkeaa. Joissakin vastauksissa todettiin yksinkertaisesti vain, että olen saanut hyvää tai huonoa palvelua, kun taas toisissa käydään asiointia läpi työttömäksi työnhakijaksi listautumisesta aina työllistymiseen asti.

Paljon käsitelty aihe on työnhaku ja sen velvollisuus. Työttömyysturvalain (1290/2002) 2 luvun 1 §:n mukaan työttömyysetuuden saamisen ehtona on olla kokoaikatyötä hakeva työtön työnhakija. Työtön ei ole automaattisesti työnhakija, vaan työttömän tulee ilmoittautua TE-toimistoon, pitää työnhaku voimassa ja asioida TE-toimiston edellyttämällä tavalla.

Aineistosta nousee esiin kokemus, että omien odotusten vastaisesti TE-toimistossa asiointi ei keskity niinkään työnhaussa tukemiseen, vaan mitä työttömänä työnhakijana on kiellettyä ja sallittua tehdä. Tämä koskee ennen kaikkea omaehtoista toimintaa, joka voi haitata työnhakua, mutta myös yksilön omia ratkaisuja työnhaussa. Vastaaja kertoo listautumisesta työttömäksi työnhakijaksi ja sen kokemuksesta:

Ensimmäiselle käynnilleni otin mukaan kaikki työ-, koulu- ja kurssitodistukseni. Pakkasin reppuuni myös avaran ja toiveikkaan mielialan ja rohkaisin itseäni ajatuksella, että toki minä

voisin uutta työtä löytääkin. Miksi en voisi? Mutta kotiin palasi pettynyt ja vihainen ihminen. Pahiten minuun sattui se, ettei toimeentuloni ja sen mukana koko elämäni enää ollut omissa, vaan virkamiesten käsissä.

Olin kuvitellut, että työvoimatoimistossa, jos missä, minua ja tilannettani tuetaan, autetaan ja ymmärretään. Että teemme yhdessä virkailijan kanssa jonkinlaisen suunnitelman työllistymisestä ja mahdollisesta lisäkoulutuksesta. Tai, että edes yhdessä katsoisimme sellaisia avoimia työpaikkoja, joita minun olisi jo nyt järkevä hakea. Sen sijaan minulle kerrottiin, että en saa opiskella mitään ilman Työvoimatoimiston lupaa, en edes Työväenopistosta kielikursseja. En saa tehdä vapaaehtoistyötä kuin tarkoin määrätyn tuntimäärän, sillä minun pitää aktiivisesti, joka päivä, hakea uutta työtä, muuhun ei ole aikaa. Työtön 32

Lainauksesta käy ilmi se pettymys, mikä esiintyy monen vastaajan työnhaun kohdalla: koetaan, että työnhakijaa ei kohdattu yksilönä, vaan annettiin yksipuolisia ohjeita ja sääntöjä. Työnhakijan henkilöhistoria, toiveet ja tavoitteet jäävät syrjään. Moni haluaa suunnitella tulevaisuuttaan tai tavoitella jo valmiita suunnitelmiaan, mutta tämä ei ole palveluissa ensisijaista. Kuten edellä olevasta lainauksesta käy ilmi, palveluissa keskitytään TE-toimiston määrittämän työnhaun ylläpitämiseen ja välttämään tekemistä, joka voi vaarantaa työnhaun.

Työttömän 32 tilanteessa nähtävissä oleva kitka on kamppailua toimijan ajallisesta orientoitumisesta. Emirbayerin ja Michen (1998, 984) mukaan tulevaisuuden kuvittelemineen on olennainen osa toimijuutta. Yksilöt voivat hypotetisoida tulevaisuutta ja tarkastella mihin ovat tällä hetkellä menossa, mihin haluaisivat mennä ja miten he voivat saavuttaa haluamansa (emt., 984). Lainauksessa käy ilmi, että työtön 32 ei nähnyt uudessa tilanteessaan esteitä löytää uutta työtä, vaan hän suhtautui tulevaisuuteen avaramielisesti. Hän siis orientoitui vahvasti tulevaisuuden tavoitteisiin löytää uusi suunta jäljellä olevalle työuralleen. Kuitenkin vastoin hänen odotuksiaan TE-toimistossa keskitytään kontrolloimaan hänen tekemistään nykyhetkessä. Hänen elämänsä on nyt ”virkamiesten käsissä”, jotka kontrolloivat hänen tekemistään.

Kuten työtön 32 sen sanoo, työttömän tulee hakea joka päivä aktiivisesti töitä. De Certeau (2013) termien TE-toimiston strategiassa pyritään varmistamaan, että työnhakija ei ole estynyt hakemaan tai vastaanottamaan työtä. TE-toimisto osoittaa toimia, joilla ylläpidetään työnhaun voimassaoloa, kuten eri tehtäviä tai haettavia työpaikkoja. Työnhakijoiden kokemuksissa korostuu, kuinka työvoimaviranomaisen edellyttämät työnhaun toimet itsessään tuntuvat työllistymisen kannalta ajanhukalta.

TE-palveluiden asettamat tavoitetehtävät tuntuvat rienaukselta. Laita ansioluettelosi nettiin jakoon. No, minäpä laitan. Ei ole yhteydenottoja kuulunut työnantajilta. Aktivoi työpaikkavahti sähköpostiisi. No, minäpä aktivoin. On tietysti aina ilahduttavaa saada

sähköpostia, mutta kun oma erikoisosaaminen keskittyy akateemisesti marginaaliseen alaan, ei sillä liikuntaohjaajan, sosiaalityön asiantuntijan tai myyntipäällikön tehtäviä haeta. Työtön 6

Työttömän 6 tavoitetehtävät tuntuvat ”rienaukselta”, joka viittaa tehtävien olevan melkein pilkkaa. Lainauksesta välittyy se kuva, että tehtävät ovat keinotekoisia tekemistä, jolla pyritään kontrolloimaan työnhakijaa. Tuloksettoman työnhaun pitkittyessä, aktiivisen työnhaun vaatimus korostaa työnhakemista, ei työllistymistä. TE-toimisto lähettää työilmoituksia, joita tulee hakea, vaikka se koettaisiin turhaksi.

Työkkäri lähettää myös työtarjouksia, jotka ovat tavallaan turhaa puuhastelua, koska se ei merkitse mitään etuasemaa muihin hakijoihin nähden. Sama työpaikka on ilmoitettu avoimesti, olen usein sen jo muualla huomannutkin, meinannut hakea, arvellut etten kuitenkaan sitä saisi, sitten tulee työkkärin tarjous, aivan kuin juuri sinulle, laadinpa hakemuksen ja tulee harjoiteltua hakemuksen laatimista. Aikanaan tulee tieto että kiitos mielenkiinnosta, saimme 153 hakemusta, tehtävään valittiin se ja se. Työtön 12

Työtön 12 kertoo kuinka TE-toimisto ei tuo mitään etua työnhakuun. Työttömän 6 ja 12 lainauksissa havainnollistuu aineistossa esiintynyt kokemus, että TE-toimiston edellyttämä työnhaku on mekaanista suorittamista. Monesti tuloksettomista työhakemuksista kerrottaessa perään todettiin, että vähintään TE-toimisto on tyytyväinen tai että työttömiä kannustettiin panostamaan työhakemusten määrään, ei laatuun. Ennen kaikkea aktiivisen työnhaun vaatimus ohjaa työnhakijan suuntautumista nykyhetkeen ilman suunnitelmallisuutta. Työnhausta tulee mekaanista ja sillä pyritään vain ylläpitämään työnhakua TE-toimiston edellyttämällä tavalla. Yksilöllisten tavoitteiden puuttuminen ja aktiivisuuden korostaminen johtavat tekemiseen ilman selkeää päämäärää, sillä tavoitteet eli tulevaisuuskuvat antavat merkitystä ja tavoitteellisuutta toimille nykyhetkessä (Emirbayer & Mische 1998, 990).

Yksilöiden tavoitteellisuuden taka-alalle jääminen korostuu, kun yksilön näkemystä sopivista työpaikoista ei oteta huomioon ja työpaikkoja osoitetaan yhdensuuntaisesti. Näkemyseroja on työpaikkojen osalta alueiden, tehtävien tai työllistymismahdollisuuksien suhteen. Osa kokee, että heidän selvittelynsä eivät saa TE-toimistossa painoarvoa ja heillä on velvollisuus hakea työtehtäviä, joita oma työhistoria, kyky tai osaaminen eivät vastaa.

Virkailijalla tulisi olla aikaa käsitellä asiakas asiakaskohtaisesti, niin ettei samojen asioiden ja työhistorian selvittämisestä tarvitsisi aina tehdä lisäselvityksiä. Ihmiset ovat hyvin tietoisia omasta työhistoriastaan ja koulutuksestaan, asiakkaan ei pitäisi joutua väittelemään siitä, jos hän ei voi ottaa vastaan työhönosoitusta, johon hänellä ei ole riittävää koulutusta. Jos virkailijalla ei ole alasta ja sen vaatimuksista tietoa, pitäisi lähtökohtaisesti voida luottaa asiakkaaseen. Koen suurena ongelmallisuutena myös hyvin varauksellisen suhtautumisen. Aivan kuin jokainen olisi tukia huijatakseen asiakkaana. Ihmistä ei enää kohdata. Työtön 9

TE-toimisto korostaa työn kuin työn ensisijaisuutta, ja avoinna olevaa työpaikkaa tulee aina hakea. Ristiriita yksilön ja TE-toimiston näkemyksissä tuo esiin sen, kuinka yksilöllä on toiminnalle merkitystä antavia tulevaisuuskuvia, mutta TE-toimisto ohjaa yksilöä olemaan nykyhetkessä käytettävissä olevaa työvoimaa. Yksilöt haluaisivat toimia aktiivisesti tavalla, joka palvelisi tulevaisuuden tavoitteita, mutta TE-toimiston edellyttämä aktiivisuus tapahtuu nykyhetken tekemisenä, joka ylläpitää työnhaun voimassaoloa.

Havainto muistuttaa Pajun ym. (2020) artikkelin tuloksia. Tulosten mukaan nuoret halusivat suuntautua tietyille työalalle ja oppia taitoja, jotka ovat noilla aloilla hyödyllisiä, mutta aktivoivissa toimenpiteissä kuitenkin keskityttiin nuorten elämänhallintaitoihin, joiden muokkaamisen katsottiin auttavan työllistymään monelle eri alalle tai koulupaikan löytämisessä. Tutkimuksessa työttömien nuorten tavoitteellisuus jää työn kuin työn löytämisen varjoon, samaan tapaan kuten tässä tutkielmassa edellä on esitetty. (emt., 17–25.) Kyse on työvoiman joustavuudesta työllistyä nopeasti ja mihin työhön tahansa. Tietysti voidaan sanoa, että ammatin omaavilla työnhakijoilla on jonkin aikaa ammattisuoja, mutta aktiivisuusvaatimusten periaate on silti sama: ne kohdistuvat nykytilanteessa jatkuvaan työnhakuun, eivät siihen, mitä työtön tulevaisuuden työuran kannalta katsoo hyödylliseksi.

Yksilön toimeentulon ollessa riippuvainen työttömyysturvasta TE-toimiston ja yksilön välinen yksipuolinen valtasuhde järjestää työttömän työnhakijan toimijaorientaation nykyhetkeen, sillä hän joutuu reagoimaan toimeentulon vaarantaviin haasteisiin (Emirbayer & Miche 1998, 994). Työnhaun katkeaminen tai toistuva työvoimapolitiittisesti moitittava menettely voi johtaa työttömyysetuuden katkeamiseen. Aineistossa puhutaan useaan otteeseen ”karensista”, jolla viitataan määräaikaan, jolta työttömän oikeus työttömyysturvaan evätään. Työttömyysturvan perusehto on, että työnhaku on laissa määritellyllä tavalla voimassa. Tämän lisäksi oikeus työttömyysturvaan voidaan evätä määräajaksi, jos työnhakija toimii työvoimapolitiittisesti moitittavasti. Työnhaun osalta tämä tarkoittaa sitä, että työntekijä menettää työttömyysturvansa, jos hän eroaa ilman pätevää syytä työstään (Työttömyysturvalaki 1290/2002 luku 2A 1 §), kieltäytyy hänelle tarjotusta työpaikasta (emt., 4 §), ei saavu laatimaan tai kieltäytyy laatimasta työllistymissuunnitelmaa (emt., 10 § ja 11 §).⁸

⁸ Myös perustoimeentulotuen perusosaa voidaan alentaa 20 tai 40 prosenttia henkilöltä, joka omalla toiminnallaan aiheuttaa toimeentulotuen tarpeen kieltäytymällä työstä ja alle 25-vuotiaiden tapauksessa myös koulutuksesta. (Laki toimeentulotuesta 1412/1997 luku 2 10 §)

Karensin uhka on monelle lamauttava kokemus, sillä jo pelkkä selvitystyö, jonka mahdollisesti moitittava menettely vaatisi, voi tarkoittaa yhtäkkisiä tulojen viivästymisiä. Eräs vastaaja näkee, että karensin riski estää työttömien mahdollisuuksia hakea työtä tai yrittää.

En ole ainoa. Suomessa kymmenettuhannet ihmiset kiertävät vuosikausia toimenpiteissä, koska muuallekaan ei pääse. Tai muualle pääseminen vaatisi rankkaa taloudellista riskinottoa, kuten yritystoimintaa tai nollatuntisopimuksia. Sellaiseen monilla ei kerta kaikkiaan ole varaa, motivaatiota, uskallusta eikä riittävää työkykyä. Epäonnistuminen tietäisi pahimmillaan jopa kuukausien karensia, lievimmilläänkin viikkojen viivettä tukien maksussa ja rankkaa paperisotaa. Työtön 2

Mahdollinen karensi tai selvitystyö edelleen estävät mahdollisuutta tavoitteellisuuteen. Työttömän 2 tarkoittamista riskeistä ja epäonnistumisista on monia esimerkkejä aineistossa. Esimerkiksi, jos työpaikasta ei haettaessa ole tarpeeksi tietoa, voi se myöhemmin osoittautua tehtäviltään sellaisiksi, joka ei sovi työnhakijalle. Tällöin riski on, että epäsopeva työpaikka voi olla pakko ottaa vastaan tai sellaisessa on pakko jatkaa. Eräs vastaaja kertoo, kuinka työpaikan omatoiminen tiedustelu katkaisi hänen työttömyysturvansa.

Näin kotikaupunkini sanomalehdessä ison artikkelin, jossa nuori kertoi millaista on olla erään kaupungin kohteessa kesätöissä – – Halusin olla työnhaussani aktiivinen ja oma-aloitteinen, joten keksin soittaa haastattelussa olleen nuoren esimiehelle. En tiennyt työtehtävistä yhtään yksityiskohtaisemmin, saatikka työajoista. Haastatteluun pääsin pian ja se meni muuten hyvin, kunnes kuulin että työ onkin töihin tarvittaessa kutsuttavaa satunnaista osa-aikaista iltatyötä, jossa pitää osata kieliä. En ollenkaan osannut odottaa sitä. En osannut kieliä ja etsin itse sellaista työtä, jota tunsin osaavani tehdä. – –

– – Mies sanoi että koska kieltäydyin työstä, niin hänen on pakko ilmoittaa minut Te-toimistoon ja tulen saamaan karensin. Ihmettelin, että pitääkö hänen ilmoittaa minut sinne, vaikka oma-aloitteisesti kyselin heiltä avoimia työpaikkoja tietämättä sen enempää tämän työn toimenkuvasta. Hän vastasi että kyllä. Olin shokissa! Tämä on ollut ainoa kerta kun olen kieltäytynyt töistä. Tapaus masensi minua hirveästi enkä uskaltanut enää hakea paikkoihin itsenäisesti, ellei niissä sanottu tarkemmin työn sisältöä. Työtön 17

Karensin pelko voi siis johtaa passivoivaan varovaisuuteen nykyhetkessä. Työtön 17 ei kokenut, että voisi suoriutua työstä, johon oli hakenut. Ilman omatoimista hakemusta hän ei olisi koskaan päätenyt työhaastatteluun. Tällöin omatoiminen työnhaku voidaan kokea riskinä, jota työtön joutuu välttämään. Tietysti riskien mukana on mahdollisuus löytää työpaikka, mutta sanktiointi tarkoittaa vakavia seurauksia, joihin monella ei ole varaa, kuten aiemmin työttömän 2 lainauksessa esitettiin. Ennen kaikkea työn kuin työn ensisijaisuus ja sanktiointi johtavat siihen, että toimijan tulee olla hyvin tietoinen toimintansa seurauksista. Se vaatii refleksiivisyyttä, jota voidaan kutsua käytännön taidoksi tai viisaudeksi (Emirbayer & Mische 1998, 994). Tilanne vaatii toimijalta taktiikoita (de Certeau 2013), joita käsitellään myöhemmässä luvussa.

Jatkuva paine olla työmarkkinoiden käytettävissä tarkoittaa myös sitä, että työnhakijan on hankala suunnitella työmarkkinoiden ulkopuolistakaan elämää. Työnhakijan tulee olla koko ajan varpaillaan, valmiina hakemaan tai vastaanottamaan työtä, sopi se työnhakijalle tehtäviltään ja vaatimuksiltaan tai ei. Työttömällä ei ole lomaa tai vapaa-aikaa, koska tulevaisuutta ei voi suunnitella.

Yksi hankala asia, mikä työttömyyteen liittyy, on lomat. Milloin työtön lomailee? Periaatteessa on oltava tavoitettavissa jatkuvasti tai ilmoitettava matkasta. Seitsemän viimeistä kesää ovat olleet sellaisia, ettei kesälomaa ole oikein kannattanut suunnitella, kun on pitänyt varautua olemaan töissä. Työtön 12

Työttömänä ei ole työpaikan tarjoamaa rutiineja tai sitä vasten selkeää vapaa-aikaa. Kun tällainen strukturoitu ajan järjestys puuttuu ja työttömältä odotetaan jatkuvaa aktiivisuutta tai tavoitettavuutta, muuttuu arjen rytmi vain työmarkkinoiden käytettävyydeksi, jota voisi kutsua jopa passiiviseksi aktiivisuudeksi. Kuten Paju ym. (2020) osoittavat, että aktivoinnilla pyritään ohjaamaan nuoria säilyttämään ja vaalimaan omaa potentiaaliaan työllistyä mihin tahansa, samaan tapaan voisi katsoa, että työttömien ohjaaminen toimimaan lyhyellä tähtäimellä nykyhetkessä pyrkii samaan: ohjaamaan valmiuteen vastaanottamaan mitä tahansa työtä.

Työnhaun velvollisuuksien lisäksi vastaajat kirjoittavat paljon erilaisista TE-toimiston luokituksista. Luokitukset ja säännöt ohjaavat työttömän elämää. Työttömän status itsessään tuo mukanaan erilaisia rajoitteita ja sääntöjä.

Kotiin palattuani minulla oli nippu esitteitä ja lista rekryfirmeista, paljon elämäni rajoittavia sääntöjä pääkopassani ja uusi leima otsassani. Olin nyt irtisanotun lisäksi työtön työnhakija. Tämä uusi minäni ei ollut kaino eikä nöyrä, vaan tyrmistynyt ja kiukkuinen. En koko työttömyysaikani ymmärtänyt, miksi joka päivän kohdalle oli kirjoitettava se työtön sana. Pelkäsikö joku, että unohdan mikä ja kuka minä olen? Eikö päivärahan maksaja osannut / halunnut / voinut maksatusta muuten tehdä? Eikö systeemi taipunut siihen, että jaksolla xxx – xxx olen ollut työtön? Siis, että yhden kerran työtön sanalla olisin voinut lomakkeen täyttää? Koin tuon kaiken nöyryyttävänä, alistamisena ja käsittämättömänä vallankäyttönä. Työtön 32

Lainauksesta ilmenee, kuinka työtön 32 pitää jo työttömänä työnhakijan statusta leimana ja työttömyyspäivien ilmoittaminen päivä kerrallaan tuntuu perusteettomalta nöyryyttämiseltä. Kuten aiemmin on tullut ilmi, työttömänä työnhakijana yksilö joutuu omaksumaan sen mukana tulevat velvoitteet ja käytännöt.

Toinen luokitus, joka johtaa itsetutkiskeluun, on osoitus kuntouttavaan työtoimintaan. TE-toimiston määrittäminen kuntouttavan työtoiminnan tarpeesta ja yksilöiden käsitys itsestä aiheuttavat ristiriitoja. 25 vuotta täyttänyt, työmarkkinatukea 500 työttömyyspäivältä saaneen työnhakijan tulee laatia

aktivointisuunnitelma ja osallistua kuntouttavana työtoimintaan (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001 3 §). Luokituksiin perustuvia työllistämistoimia ei aina koeta itselle sopiviksi.

Joulukuussa 2017 sain tietää, että työttömyyteni on kestänyt yli 500 päivää ja minun olisi osallistuttava kunnan kuntouttavaan työtoimintaan. Kotiin minulle tuli ilmoitus, jossa kerrottiin että minun tulisi osallistua koulutukseen, joka parantaa työllistymistäni ja elämänhallinnantaitojani. Tunsin olevani todella pohjalla ja häpesin itseäni ja tilannettani. En kehdannut kertoa asiasta juuri kellekään. Eräs tuttuni ihmetteli määräystä ja totesi: 'mutta ethän sää oo hullu etkä juoppo'. Työtön 1

TE-toimisto ilmoittaa yksipuolisesti, että pitkittyneen työttömyyden vuoksi työtön 1 osoitetaan kuntouttavaan työtoimintaan. Hän kuvailee tilannetta häpeällisenä ja pohjalla olemisena, joka viittaa epäonnistumisen tunteeseen. Lainauksesta välittyy kokemus, jossa määräys kuntouttavaan työtoimintaan tuntuu ikään kuin diagnoosilta. Aineistossa monelle muullekin jo toimenpiteen nimi tuntuu ristiriitaiselta. Kuten sen työtön 43 kiteyttää: ”– – täytän aktiivimallin ehdon ja silti minut on pakotettu kuntoutettavaan työtoimintaan, vaikka mitään perusteluja kuntoutukselleni ei ole”.

Ennen kaikkea työtön 1 on ihmeissään omien elämänhallintataitojen parantamisesta, koska ei koe tarvitsevana sen suhteen apua. Hän kokee, että ei tule kohdelluksi täysivaltaisena, itsestään huolehtivana aikuisena, joka vain etsii työpaikkaa.

En halunnut apua, koska en kokenut, että olisin tarvinnut sitä. Minulta puuttui vain työpaikka. Olisin halunnut vain tulla kohdelluksi aikuisena ihmisenä, en sellaisena ihmisenä, jonka elämänhallinnan taidot ovat muka puutteelliset. Työtön 1

500 päivän jälkeen määrättävä kuntouttava työtoiminta tuntuu siis luokitukselta, joka on ristiriidassa käsityksestä omasta itsestä työnhakijana. Yksisuuntainen luokitus ja palvelun osoittaminen johtavat kokemukseen, jossa oma kohtelu tuntuu vain toimenpiteiden kohteena olemiselta. Havainto on linjassa Haikkolan, Näreen ja Lähteenmaan (2017) tuloksen kanssa nuorten työttömien tunnistamisesta TE-toimistossa. Työnhakijan tarpeiden ja tavoitteiden kanssa ristiriitaiset TE-toimiston tarjoamat ja osoittamat toimenpiteet koetaan turhauttavina ja epäoikeudenmukaisina (emt., 72–73). Sama havainto koskee onnistuneena koettua palvelua. Silloin, kun palvelut ovat vapaaehtoisia, eivätkä ne ole ristiriidassa työnhakijan tavoitteiden tai näkemyksen kanssa, TE-toimiston apu koetaan miellyttävänä (emt., 70). Kuten eräs vastaajista kertoo, hän oli saanut hyvää palvelua ja hänellä oli jopa valinnanvaraa työllistämistoimien osalta.

Olen itse käynyt viime vuoden syksyllä Starttaa työelämään – koulutuksen tämän hetkessä kotikaupungissani. Minulle ehdotettiin sitä TE-toimistossa käydessäni – –

Lisäksi minulle on TE-toimistosta ehdotettu muitakin palveluja mitä voisin kokeilla, mutta toistaiseksi en ole tarttunut niihin, sillä koen sijaisuuksien myötä olevani ihan hyvässä asemassa saada pitempi aikaista sijaisuutta tai ehkä jopa töitä joskus tulevaisuudessa. Minun mielestäni kokemani palvelut ovat toimineet hyvin ja olleet hyödyllisiä ja asiallisia. Työtön
15

Lainauksesta ilmenee, kuinka vapaaehtoisuuteen perustuvien palvelujen kautta työnhakijalle aukeaa mahdollisuuksia päättää, mikä hänen tilanteessaan on hyödyllistä. TE-toimistossa asioinnin kautta hänet on tutustettu vaihtoehtoihin, joita hän voi hyödyntää. Tällöin tulevaisuuteenkin orientoituva toimijuus mahdollistuu, kun työnhakija voi harkita, mikä toiminta palvelee hänen tavoitteitaan (Emirbayer & Mische 1998, 990).

Aineistossa nousee esiin myös, kuinka osa kokee tulevansa tunnistetuksi vain teknisten määritysten kautta. Luokittelujen ja toimenpiteiden tarjoamisen byrokraattisuus ja teknisyytys johtaa kokemukseen, että aktivoivilla palveluilla on vain tarkoitus vastata järjestelmän teknisiin kriteereihin. Toimenpiteet nähdäänkin monesti vain massaratkaisuna kaunistella työttömyystilastoja.

Pelkään, että joudun jollekin typerälle kurssille tai minut pakotetaan palkattomiin töihin vastenmieliselle alalle vain, että minut saadaan siivottua pois työttömyystilastoista. Työtön
26

Monesti vastaajat korostavat pelkän työpaikan puuttumista. He toivovat, että heille tarjottaisiin yksinkertaisesti työpaikkaa, eikä useita eri toimenpiteitä sen korvikkeena. Seuraavaksi käsitellään itse toimenpiteisiin osallistumisen kokemuksia.

6.2 Toimenpiteiden kautta muodostuvat tilanteet

Tässä osiossa ei eritellä toimenpiteitä erikseen, koska tarkoitus ei ole mitata toimenpiteiden toimivuutta tai laatuja. Tarkoitus on katsoa, minkälaisia tilanteita ne muodostavat. Tämä johtuu myös siitä, että monesti kirjoittajat viittaavat eri nimillä toimenpiteisiin, eikä aina ole mahdollista erottaa, puhutaanko työkokeilusta vai kuntouttavasta työtoiminnasta. Tietysti esimerkiksi aktiivimalli ja kuntouttava työtoiminta saavat paljon mainintoja aineistossa, mutta eri toimenpiteitä kuvaillessaan kirjoittajat kuvaavat hyvin samanlaisia ilmiöitä, kuten työn tekemisen ilman palkkaa tai toimenpiteiden muodostaman jatkumattomuuden.

Vastaajien kokemukset toimenpiteiden sisällöistä vaihtelevat laajasti. Lisäksi osalla on ollut sekä todella hyviä että todella huonoja kokemuksia niistä. Toimenpiteiden kokeminen onnistuneina tai epäonnistuneina liittyikin hyvin vahvasti siihen, koetaanko ne hyödyllisinä. Hyödyllisenä nähdään yleensä yksilölliset palvelut, jotka ottavat huomioon työnhakijan toiveet ja tavoitteet. Erityisesti

aineistossa mainittiin uravalmennus tai uraohjaus onnistuneena yksilöllisenä palveluna. Oman kokemuksen tai odotusten vastaisesti tarjotut palvelut tai toimenpiteet saattoivat jopa yllättää:

Kokonaisuudessaan valmennus oli kuitenkin odotettua myönteisempi kokemus. Eniten tähän vaikutti ohjaajan tapa suhtautua meihin oikeina ihmisinä, joilla jokaisella oli erilaiset taitonsa, tarpeensa ja mielenkiinnonkohteensa. Työtön 37

Ennen kaikkea myönteiset kokemukset liittyvät itsevarmuuden ja omien kykyjen tunnistamisen lisääntymiseen. Esimerkiksi onnistumisen kokemukset työkokeilussa toivat itsevarmuutta työnhakuun, etenkin jos työkokeilupaikan kautta aukeni mahdollisuus sijaisuuksiin. Yksilöllisen työvalmennuksen vahvuutena on työnhakijan omien vahvuuksien tunnistaminen. Palvelun kautta työnhakija saa kaivattua tukea työnhakuun.

Pääsin sitten osallistumaan pitkäaikaistyöttömänä määräämääseen työhönvalmennukseen. Ja valmentajan sain valita itse muutamasta vaihtoehdosta. Tuosta ajasta on hyvät muistot. Tämä valmentajani perehtyi taustaani tosissaan ja 'kaivoi' minusta esille oman työni kehittäjän. Keskusteluissa hänen kanssaan huomasin itsekin, että olen aina töissäni pyrkinyt kehittämään sekä myös kehittämään huomaaviani toimimattomia osasia. Työtön 18

Työttömän 18 lainauksesta korostuu yksilöllisen tuen lisäksi toimijuuden kannalta mielenkiintoinen seikka. Hän kertoo, että työnvalmentaja ”kaivoi” hänestä esiin työnkehittäjän ja että heidän välisessä keskustelussaan työtön 18 itsekin ymmärsi, että hän on aina pyrkinyt kehittämään ja kehittämään. Tässä tapauksessa keskityttiin siis tulevaisuuden tai nykyhetken sijaan menneeseen. Menneeseen suuntautuvan toimijuuden tärkeä osa on tunnistaa kokemukseen perustuvia tyyppejä, joilla ymmärtää nykyhetkessä yksilöiden, suhteiden tai tilanteiden toistuvia puolia. Se tuo jatkuvuutta ja järjestystä ajallisesti kehittyviin tilanteisiin. (Emirbayer & Mische 1998, 979–980.)

Valmentajan kanssa keskustellessaan työtön 18 siis löysi omien kokemustensa perusteella työminästään jatkuvan piirteen, kehittyjän ja kehittäjän. Tuo työminän identiteetti tuo itsevarmuutta työnhakijana ja mahdollistaa vahvuuksien artikuloimisen. Tämä muistuttaa Pajun ym. (2020, 17–18) havaintoa nuorten työttömien aktivoivista toimenpiteistä, kuinka itsensä tunnistaminen ja sen esille tuominen olivat toimenpiteiden tavoite, jolla pyrittiin lisäämään yksilöiden työllistettävyyttä.

Lyhytkestoiset työkokeilut ja -harjoittelut antavat mahdollisuuden tutustua työtehtäviin ja nähdä, sopiiko ala työttömälle. Toimenpiteisiin osallistumisen ajalta maksettava kulukorvaus kohentaa hieman myös niukkaa toimeentuloa ja palkkatukityössä maksetaan jo palkkaa.

Toiset pitävät työllistämispalveluita halpatyövoimana, itse olen nauttinut kyseisistä palveluista. Ne antavat osviittaa, sovinko tiettyyn työhön ja ovat riskitön vaihtoehto yrittäjille. Sen sijaan työttömien jatkuvaa hyväksikäyttöä en hyväksy. Työtön 24

Palvelut tuovat myös miellyttävää tekemistä ja rytmiä arkeen. Aineistossa mainitaan, kuinka työkokeilun tai harjoittelun kautta on mahdollista päästä kiinni työelämään sekä sen rutineihin. Joissakin tapauksissa toimenpiteet ovat myös kuntouttaneet takaisin työelämään. Matalan kynnyksen ja osa-aikaisen työn aloittaminen voi auttaa tilanteessa, jossa työkyky on alentunut tai sosiaalisten tilanteet jännittävät. Vaikka työpaikkaa ei tulisikaan, on itse kosketus työelämään tärkeä. Aktivoivien palveluiden elämään tuoma rytmi ja mielekäs sisältö ovatkin monessa tutkimuksessa raportoitu havainto (ks. Elonen, Niemelä & Salonen 2017, 293; Mäntyneva & Isola 2019, 255, 258).

Toimenpiteiden kautta on saatu myös työpaikkoja. Vaikutuksen tekeminen työnantajaan työkokeilun tai palkkatuetun työn aikana on varmistanut heille jatkosopimuksen. Monesti työllistyminen on vienyt aikaa, ja kun se vihdoinkin tapahtuu, tuntuu työpaikka ”käsittämättömän hyvältä”.

Muutaman työttömän kuukauden jälkeen pääsin määräaikaisella palkkatuella yhdistyskentälle – –. Yllätyksekseni ja huojukseni sain työtarjouksen suoraan työnantajalta järjestöhommiin loppuvaiheessa. Hyväksyin tarjouksen ja siirryin suoraan uudelle työnantajalle. Tuntui käsittämättömän hyvältä ja ihmeelliseltä, että se tapahtui niin kivuttomasti. Noinhan sen kuuluisikin mennä, minulle sanottiin. Minulla oli noista tilanteista ihan toisenlainen käsitys ja kokemus. Oli enemmän sääntö kuin poikkeus pitempi tai lyhyempi työttömyysaika välissä. Työtön 19

Negatiivisesti koettujen toimenpiteiden punainen lanka on niiden kokeminen turhana. Niissä ei oteta huomioon yksilön toiveita tai tavoitteita ja niiden toteutukseen liittyy yleensä pakon elementti. Huonoissa kokemuksissa toimenpiteiden tehtävät ovat joko vanhan kertaamista, työelämän kannalta epärelevanttejä tai muutoin yhdentekeviä. Monesti negatiivisesti koettuja toimenpiteitä verrataan lastentarhaan.

Erehdyin menemään kunnalliseen paikkaan, joka oli pääosin suunnattu kuntouttavaan työtoimintaan, sitä ei mainittu haastattelussa. Menin sinne pääosin aktiivimallin pakottamana, sillä minulla ei ole suostumusta tehdä yrityksille ilmaistöitä, jos en työllisty edes 30% varmuudella. Siellä ei saanut juurikaan vaikuttaa päivien sisältöön ja toiminta oli aika päiväkotimaista. Erään kerran heittelimme palloja liki koko päivän. Vaikka toiminta oli löysää, oli pakko silti noudattaa tiukkoja sääntöjä ja olla paikalla, vaikka tekemistä ei olisi ollut. Työtön 3

Työtön 3 kertoo, että hän osallistui palveluun ”aktiivimallin pakottamana”. Muidenkin vastausten negatiivissa kokemuksissa korostui pakon kokemus, joka oli myös Haikkolan, Näreen ja Lähteenmaan (2017, 68–69) tuloksissa olennainen elementti turhiksi, ”aivan älyttömiksi” ja nöyryyttäviksi koettujen palveluiden osalta. Olennaisesti yksilön omien toiveiden vastainen aktivointi vaikuttaa heidän toimintaansa rajoittavan tekijänä. Toimenpiteet vaativat monesti myös

fyysistä läsnäoloa, ja se saattaa muodostuakin toimenpiteen tärkeimmäksi tehtäväksi. Näin tapahtuu, kun itse toiminta koetaan turhaksi, mutta siihen on pakko osallistua sanktion uhalla.

Kaiken lisäksi meille sitten esiteltiin, että miten käytetään Te-toimiston verkkopalvelua, miten siellä kirjaudutaan omiin tietoihin ja siellä pitäisi sitten käydä päivittämässä suunnitelmansa. Mietin, minkä himputin takia tuonne tilaisuuteen hyppyytettiin ihmisiä, jotka ovat jo käyttäneet verkkopalvelua, kun koko prosessin olisi voinut hoitaa verkossa! Tärkeintä oli saapua paikalle ja laittaa nimi paperiin, että on ollut paikalla. Kovasti ollaan tekevinään kaikkea mikä muka edistää työllistymistä. Työtön 12

Vastaajat kokevat myös, että useiden eri harjoitteluiden suorittaminen ei tuo työnhakuun lisäarvoa, ennemminkin se haittaa työnhakua. Tunnollisesti suoritettut harjoittelut tai muut toimenpiteet eivät ole tuoneet jatkosopimusta ja näiden esittäminen työkokemuksena on vastaajan mukaan herättänyt epäluuloa rekrytoijissa.

Se minkä olin ajatellut esittää monen erialan kokemuksena erilaisista ja erialojen työkokemuksistani, tulkitaankin niin, että minussa on jotakin vikaa, kun minua ei ole työllistetty näihin paikkoihin, joissa olen ollut harjoittelijana. Työtön 9

Koulutuksien ja kurssien laatu vaihtelee. Aineistossa nostetaan esiin, että monesti kurssit ja koulutukset ovat sisällöltään vajaita, eikä niissä ole mahdollisuutta suorittaa työelämässä hyödynnettäviä todistuksia, kuten tulityökorttia, vaan erilaiset luvat tulee maksaa itse. Moni katsoo, että koulutusten sisältöä ei arvioida tarpeeksi. Paju ym. (2020, 23–25) havaitsivat, että nuorten työttömien työpajoilla nuorten kiinnostuksen kohde oli erilaisissa ammattispesifien taitojen oppimisessa, kun taas aktivoivia palveluita järjestävien viranomaisten intressi oli, että nuoret oppivat palveluissa yleisiä elämänhallinnan taitoja, kuten aikataulujen noudattamista. Tätä vasten näyttäisi siltä, että samaan tapaan aineistossa vastaajien kritisoimat palvelut, esimerkiksi cv-koulutukset, tähtäävät yleiseen työllistettävyyteen oman osaamisen markkinoinnilla tai muilla yleisillä työelämätaidoilla.

Kuitenkin aineistossa kerrotaan myös, että työttömyysturvalla on ollut mahdollista opiskella jopa kokonaan uusi ammatti. Opiskelu, koulutus ja kurssimahdollisuudet koetaankin välillä hyvin eri tavalla. Seuraavaksi esitetään kaksi erilaista kokemusta mahdollisuuksista kouluttautua.

Lisäksi minua ihmetyttää, miksi TE-keskuksen kautta mahdollistetut koulutukset ovat sisällöltään hyvin vajaita. Tänä ulkoistamisen kulta-aikana tulee väkisin mieleen, ettei ostettujen koulutusten arviointi ostajan puolelta ole kohdallaan. Olen käynyt kursseilla, joissa sisältö on ohutta. – –

Työllisyyttä edistäisivät ennemmin sellaiset koulutukset, jotka ovat nyt suunnattu sisäisiksi koulutuksiksi kaupungilla työssä oleville. Tällaisia koulutuksia ovat esim. hygieniapassi, ensiapu, anniskelupassi – –. Työtön 9

Lopulta ansiosidonnaisella tuella ja työvoimatoimiston järjestämässä koulutuksessa kouluttauduin ammattiin jossa työllistymismahdollisuudet ovat jopa syrjäisemmällä seudulla paremmat kuin monella muulla alalla. Työtön 28

Edeltävässä lainauksessa vastaaja kertoo, että koulutusten kautta ei voi saada työelämässä hyödyllisiä todistuksia, kun taas jälkimmäinen vastaaja kertoo, että hän on saanut kokonaan uuden ammatin. Molemmat puhuvat TE-toimiston järjestämästä koulutuksesta, mutta näkökulma niiden hyödyllisyyksistä on täysin eri. Huomautettakoon, että työvoimakoulutuksia on eritasoisia ja osassa tähdätään ammattiin tai sen osaan.⁹ Olennaista ei ole kuitenkaan se, minkälaiseen työvoimakoulutukseen vastaajat ovat osallistuneet, vaan se, että koulutukset toteutuvat hyvin eri tavoin työttömille.

TE-toimisto päättää, ketkä pääsevät koulutuksiin. Kaikki eivät pääse koulutuksiin ja osa koulutuksista on suositumpia kuin toiset. TE-toimiston sivuilla sanotaan: ”*Hae aktiivisesti työvoimakoulutukseen. Osa koulutuksista on hyvin suosittuja, mutta yleensä on hyvä mahdollisuus tulla valituksi. Tutustu sinua kiinnostavan koulutuksen pääsyvaatimuksiin ennen kuin jätät hakemuksesi*” (Haku ja valinta työvoimakoulutukseen, TE-toimiston sivut 2018). Tästä pääsemme myös aktiivimalliin yhdistettyyn kritiikkiin, jossa sen aktiivisuusehto on ajoittain hankala täyttää, koska koulutuksiin ei pääse:

Vajaakuntoisena työttömänä tämä aktiivimalli aiheuttaa pattitilanteita. Yksinkertaisesti erikoinen ja kohtuuton koko malli. Jo aiemmin hain työvoimaviranomaisen järjestämälle kevytyrittäjyys-kurssille ja myös verkon kautta opiskeltavalle yrittäjyyskurssille. Mutta kumpaakaan en tullut tuolloin valituksi. Paikkoja ei ole riittävästi ja siitä sitten työttömiä hakijoita rankaistaan. Kohtuutonta. Työtön 30

Koulutusten ja kurssien hyöty sekä niiden toteutuminen on siis satunnaista. Koulutukset toteutuvat eri aikoina ja alueellisesti erilaisesti¹⁰, mikä tarkoittaa sitä, että työttömän tulee aktiivisesti seurata mahdollisuuksiaan kouluttautua. Kun koulutuksiin käydään vielä valintaprosessi, ei kaikille työnhakijoille voi olla absoluuttisen tasavertaisesti tarjolla olevia koulutuksia tai muita palveluita.

⁹ Työ- ja elinkeinotoimisto voi järjestää ammatillisesti suuntautunutta koulutusta, jonka tavoitteena ei ole tutkinto tai sen osa. Tämä koskee myös yrittäjyyskoulutusta ja kotouttamista edistävää koulutusta. Muusta ammatillisesta koulutuksesta, eli myös sellaisesta, joka tähtää tutkintoon tai sen osan suorittamiseen, säädetään laissa ammatillisesta koulutuksesta. (Laki julkisesta työvoima- ja yrityspalvelusta 916/2012 5 luku 2 §, Laki ammatillisesta koulutuksesta 531/2017.)

¹⁰ Koulutusten toteutuminen tapahtuu tietyksi kontekstissa, johon vaikuttaa moni tekijä. Esimerkiksi koulutuksia voidaan järjestää yhteishankinnalla työnantajien kanssa (Laki julkisesta työvoima- ja yrityspalvelusta 916/2012 luku 5 7 §) ja ammatillista työvoimakoulutusta, kuten muutakin ammatillista koulutusta, koskee vaatimus ottaa huomioon elinkeinoelämän tarpeet (Laki ammatillisesta koulutuksesta 531/2017 1 luku 4 §).

Aktiivisuuden osoittamisen keinot ovat siis vaihtelevia ja työttömän tulee olla valpas osoittamaan aktiivisuutta, kun siihen tarjoutuu mahdollisuus tai hyödyntämään palvelu, jonka katsoo aidosti hyödylliseksi. Ennen kaikkea tämä tarkoittaa toimijuuden suuntautumista nykyhetkeen ja sen mahdollisuuksiin. Yksilön tulee sovittaa tavoitteensa ja oma toimintansa nykyisyydessä vallitsevaan rakenteen ja suhteiden kontekstiin tavalla, joka ottaa huomioon tuon tilanteen realiteetit. Kyky arvioida tilanteita tarjoaa mahdollisuuden toimia sovittelevalla tyylillä niin, että omassa tilanteen rajoittamassa toiminnassa voidaan myös hyödyntää tilanteen mahdollisuuksia. (Emirbayer & Mische 1998, 994.) Tätä toimintaa tarkastellaan myöhemmässä luvussa.

6.3 Epäjatkuvuuden jatkuvuus

Osa kokee, että työllistämistoimenpiteet eivät aina vastaa odotuksia. Syitä epäsoipiville toimenpiteille ovat muun muassa terveys, työtehtävät tai niiden puute ja ilmapiiri. Vastaaja kertoo, kuinka työllistämistoimien järjestämiseen ei varata aikaa ja esimerkiksi työkokeilupaikan tulee löytyä joissain tapauksissa hetimiten.

Kummatkin työkokeiluni ovat kestäneet kolmisen kuukautta. Mielestäni työkokeiluissakin pitäisi olla vähintään koeaikamainen systeemi, mikäli sen on tarkoitus kestää yli kuukauden. Karenssin uhan takia monikaan ei voi lähteä epämiellyttävästä paikasta noin vain pois. Te-toimisto ei useinkaan anna tarpeeksi aikaa etsiä työkokeilupaiikkaa ja siten myös lisää mahdollisuutta joutua paikkaan, jossa ei viihdy. Kerran minulle suoraan sanottiin, että minulla ei nyt ole aikaa etsiä paikkaa vaan se pitäisi olla äkkiä. Työtön 3

Pelkästään karenssin uhka ei ole syy jatkaa toimenpiteissä. Tiukka taloudellinen tilanne tarkoittaa kaiken mahdollisen toimeentuloa parantavan keinon käyttämistä. Oli se sitten pätkätyötä tai 9 eurolla korotettu päiväraha. Koska työttömän tulee olla valppaana ja valmiina hyppäämään toimenpiteeseen tai pätkätyöhön milloin tahansa, ei arjessa ole jatkuvuutta. Yksilö ei voi muuta, kuin pyrkiä selviytymään.

Kolmatta 'työputkeani' voisin kuvailla reikäkirjonnaksi, sen verran rikkonaista on työnantajaverkostoni ja työtehtäväni olleet. Yhtenäinen lanka on kuitenkin ollut työvoimapolitiittisissa koulutuksissa ja erilaisissa hankkeissa, jotka tähtäävät asiakkaiden työllistymiseen – —. Yhteistä oli oma tavoitteeni olla töissä jossakin, sillä ikä ja asuntolainat alkoivat merkitä entistä enemmän. Oli tehtävä mitä on ja missä on. Työttömyysputkia alkoi olla entistä enemmän, ja niiden vietto meni korjatessa väsymystään ja kerätessä aineistoa ja voimia vastata uusiin 'ehkä, jos, mikäli, tai ehkä, voi olla, ensi syksynä' - haasteisiin. Työtön 13

Ennen kaikkea stressiä lisää rajoitusten byrokratia, joka häiritsee osa-aikatöiden tekemistä. Osa-aikatoihin kirjaimellisesti kannustetaan sovitellulla päivärahalla ja aktiivimallilla, mutta vaadittavien lisäselvitysten byrokratiaviidakko vie mahdollisen osa-aikatyön tuoman ilon ja hyödyn. Osa-

aikatyön tekeminen voi myös viivästyttää päivärahojen maksuja, kun lisäselvityksiä käsitellään. Niukan toimeentulon tilanteessa tukien maksamisen viivästyminen oli monesti vakava taloudellinen kriisi.

Olen tehnyt soittokeikkojen lisäksi roudaushommia, eli elän sovitellulla päivärahalla. Tämä systeemi on aivan perseestä, mutta koska pidän roudauksesta ja musiikista, olen päättänyt tehdä niin. Jos minulla on loppukuusta keikkoja, en pysty maksamaan seuraavan kuun vuokraa ennen kuin joskus 23. päivän tietämillä. Kukaan ei ole vielä kertonut minulle, kuinka keikkahommien teko aktivoi työttömiä. Ei aktivoi. Pidän itseäni masokistina kun viitsin tehdä niitä. Elämäni olisi helpompaa jos en tekisi. Tätä kokemattomalle en viitsi edes alkaa selittämään kuinka uskomattoman vittumaista ja rasittavaa on kasata palkkakuitteja kolmelta eri maksajalta kun yhteissummaksi jää esimerkiksi 137€. Että ethän nyt vaan TIENAA LIIKAA¹¹ Työtön 8

Epävarma toimeentulo ja tulevaisuuden ennakoimattomuus luovat murenevaa toimijuutta (Åkerblad 2011). Epävarmassa työmarkkinatilanteessa yksilön toimeentulon, työn, työllistymisen tai koulutuksen jatkuvuus puuttuu. Hän ei tiedä, mihin seuraavaksi kannattaa suuntautua, mikä olisi rationaalinen valinta, jota häneltä edellytetään. Epävarmuuden kyllästämä tilanne ei tarjoa välineitä ennakoida tulevaa ja yksilön ainut mahdollisuus on hauras luottamus auktoriteetteihin, kuten TE-toimistoon, joka tarjoaisi seuraavan mahdollisuuden (emt., 34). Toimijan ei ole mahdollista suuntautua tulevaan tilanteessa, jossa nykyhetken epävarmuus vaatii selviytymiseen jatkuvaa reagointia ja oljenkorsiin tarttumista. Epävarmojen työmarkkinoiden pysähdystilassa työn tekeminen korvautuu jatkuvalla työnhaualla. Työnhausta tulee ennemminkin pätkätyöläisen työuran tosiasiallinen työtehtävä. (Holvas & Vähämäki 2005, 24–25.)

Jatkuvuuden puutetta ja epävarmuutta arkeen lisäsi entisestään aktiivimalli. Moni koki aktiivimallin stressaavaksi ja haittaavan työnhakua. Aineistossa myös huomautetaan, kuinka jatkuva stressi tuo oman hintansa, joka varmasti maksaa yhteiskunnalle toisaalla, mikä säästetään työttömyysturvassa. Työtön 13 kuvailee aktiivimallia epäjatkuvuutena.

Aktiivimalli kaikinensa on samanlainen revinnäinen, kuin oma urani. Mitään jatkuvuutta tai yhtenäisyyttä siinä ei ole. Luulenpa, että aktiivimallin idea on hyvä, mutta toteutus ontuu ja pahasti. Työtön 13

Aktiivimallista puhutaan aineistossa erittäin paljon, luultavasti ehkä myös siitä syystä, että se tuli voimaan kirjoituskilpailun keräysvuonna 2018. Viesti on kuitenkin hyvin yhteneväinen: se luo epävarmuutta. Aktiivisuusehto oli pääosin hankala täyttää, se lisäsi stressiä ja toimi pääasiallisesti

¹¹ Kela on vuodesta 1.1.2019 saanut osan palkkatiedoista tulorekisteristä, eikä palkkakuitteja tarvitse samalla tavalla toimittaa (Tietoa tulorekisteristä, Verohallinto 2019, Tulorekisteri helpottaa työttömyysturvan ja toimeentulotuen hakemista, Kansaneläkelaitos 2019). Aineisto on kerätty vuonna 2018.

työttömyysturvan leikkauksena. Eniten korostuu sen luoma pakko ja paine, joiden ei katsota olevan tehokkaita elementtejä työllistymisen suhteen. Kaikki eivät kategorisesti kiellä uusien työllistymiskeinojen lisäämistä, mutta he eivät usko pakkokeinoihin ja näkevät sen osana yhteiskunnallista eriarvoisuutta.

Aktiivimallia haukutaan paljon. Mun mielestä työttömien asioihin ois pitänyt puuttua jo kauan sitte. – –

Jos tämä aktiivimalli auttaa tosissaan työttömien elämänlaatua ja asiallista työllistymistä, niin se on ok. Mutta jos se ajaa entistä enemmän ahinkoon, ja saa työttömät tuntemaan entistä enemmän ihtesä eri arvoseks, ja entisestään heikentää työhön lähtemistä...eikä oo tasavertanen kaikille...silloin on sitä mietittävä uudelleen. Pakolla ei juuri koskaan oo saatu mitään hyvää aikaseksi. Työtön 10

Tämän lisäksi moni kokee oudoksi sen, että työttömyysturvaa tehdään entistä raskaammaksi byrokratialtaan niin työviranomaiselle kuin työttömällekin. Moni, joka vältti työttömyysturvan leikkaamisen, koki itsensä onnekkaaksi. Aktiivisuusehdon katsottiin olevan hankala täyttää ei pelkästään siksi, että ehtojen mukaista toimintaa ei ole tarjolla, vaan myös siitä syystä, että eri aktiivisuusehdon muotoja ei voi yhdistää. Yhtä toimintaa tuli olla vaadittu määrä, eikä seuranta-aikana voinut yhdistää esimerkiksi opiskelua ja työtä. Lisäksi katsottiin, että yritystoiminnalla tai opiskelulla aktiivisuusehdon täyttäminen on käytännössä epätodennäköistä.

Piti helpottaa vaikkapa yrittäjäksi alkamista. Ei helpota, kun joka paikassa iskee karenssi vaikka piti olla pienimuotoinen yrittäminen sallittua. Siellähän erikseen lukee vielä, että yrittäjätulo hyväksytään aktiivimallin aktiivisuuden osoittamiseksi. Kaikki rahat vaan loppuvat silloin. Tutkitaan onkohan tässä isompi päätoiminen yritystoiminta kuitenkin kyseessä. – – Työtön 27

Aineistossa korostuikin, kuinka aktiivimallin aktiivisuusehdon täyttäminen vaatii työnhakijoilta ylimääräistä aikaa ja vaivaa. Työttömyysturvan sanktioinnin luoman pakon edessä he keskittyivät etsimään keinoja osoittaa aktiivisuuttaan. Tämä on linjassa aktiivimallin vaikutuksia arvioivan loppuraportin (Kyyrä ym. 2019) tuloksen kanssa, jossa TE-toimistojen henkilöstön kyselyissä ja haastatteluissa erityisesti asiantuntijat katsoivat, että työnhakijoiden mielenkiinto siirtyi aktiivimallin luoman pakon myötä pitkäjänteisestä työllistymisen tavoitteesta enemmän lyhytaikaisiin palveluihin ja ”näennäisaktiivisuuteen”, joilla vältetään aktiivimallin leikkaus työttömyysturvaan. (emt., 70–71, 79). Ennen kaikkea aktiivimallin rankaiseva elementti vahvistaa tässä tutkielmassa jo aiemmin osoitettua havaintoa, kuinka aktivoivat toimenpiteet ohjaavat yksilön toimijuuden suuntautumista tulevaisuuden tavoitteista nykyhetken vaatimuksiin reagoimiseen.

Työllistämistoimenpiteet ovat lyhytkestoisia ja ne loppuvat aikanaan sekä vielä todennäköisesti ilman tuloksia. Niiden jälkeen puuttuu suunnitelmallisuus: miten jatkaa seuraavaksi, kun toimenpide ei auttanutkaan. Sen sijaan, että toimenpiteiden aiheellisuutta tai funktiota pohdittaisiin yksilön kannalta, joutuu yksilö itse ”tyhjän päälle”. Suunta on todennäköisesti kohti uutta toimenpidettä.

Työllistämistoimenpiteiden pahimpia ongelmia onkin mielestäni jatkuvuuden puute: kun kurssi, harjoittelu tai palkkatuettu työjakso päättyy, mitään jatkotoimenpiteitä ei ole, vaan olen taas tyhjän päällä. Kokemusta on vähän enemmän, mutta pysyvämpi työpaikka ei tunnu olevan yhtään lähempänä. Niinpä sitten jään työttömäksi työnhakijaksi, kunnes joudun tai pääsen seuraavalle kurssille, harjoitteluun tai palkkatuettuun työhön. Työtön 26

Edellä olevan lainauksen lopusta välittyä myös aineistossa esiintyvä kokemus ”toimenpideputkista”. Monelle vastaajalle pitkittynyt työnhaku ja työllistämistoimiin osallistuminen muodostavat omia kierteitään, monesti myös sanktioinnin pakosta. Tämä onkin kiristyvän sanktioinnin realistinen uhka ja sen vastapainona työttömille tulisi tarjota realistisia mahdollisuuksia päästä ulos toimenpiteiden kierteestä (Karjalainen 2013, 209). Osa työttömistä suuntautuu toimenpiteisiin paremman puutteessa. Elonen, Niemelä ja Saloniemi (2017, 288–289) ovat havainneet, että henkilöt, joiden työura koostuu suurimmaksi osaksi aktivoivista palveluista tai työkyky on puutteellinen ohjautuvat omatoimisesti palvelusta toiseen, koska eivät näe työllistymistään avoimilla työmarkkinoilla realistiseksi. Kulkeminen erilaisista toimenpiteistä toisiin johtaa paradoksaalisesti tietynlaiseen jatkuvuuteen: ne muodostavat ”toimenpideruljansseja”, joissa jatkuvuutta on niiden jatkuva epäjatkuvuus. Jos jokin on varmaa, niin se, että kohta ollaan taas ”TE-poliittisessa tukitoimessa”:

Toimenpideruljanssi ympärilläni elää jo ihan omaa elämäänsä. Se ei johda mihinkään – ei varsinkaan ’avoimille työmarkkinoille’ – mutta se kohentaa jonkin verran niukkaa toimeentuloani ja tuo sisältöä päiviini. Yhä uudelleen minä palaan johonkin te-poliittiseen tukitoimeen, ainakin niin kauan, kun niitä ei päätetä lopettaa tehottomina. Heitän joskus puolittain vitsinä, että jos tukitoimet loppuisivat, päätyisin todennäköisesti kaatopaikan ongelmajätekeräykseen merkinnällä ’kierrätyskelvoton’. Työtön 2

Kokemus toimenpiteiden muodostamasta omasta elämästä, loputtomasta pyörteestä, on yleinen. Pääasiallisesti tällaisista toimenpideputkista puhutaan kuntouttavan työtoiminnan, työkokeilujen ja -harjoittelujen kontekstissa, parhaassa tapauksessa osalla voi olla myös satunnaisia työkeikkoja välissä. Toimenpideputkille ei nähdä loppua tai ulospääsyä.

Välillä kunnasta pistettiin mut puoleks vuojeks töihin. Mä olin tosi innoissani, hetken, mut sitä mä tajusin, että mä oon vain yks puolen vuojen nappula.. Se työ ei joha mihkään, siitä ei vakinaisteta....ja vaikka mä teen sen niin hyvin ku osaan..silti toinen tulee puikkoihin puolen vuojen päästä, eikä kukkaan ennää muistakkaan mua. Työtön 10

Jatkuvien työharjoitteluiden, työkokeilujen ja kuntouttavan työtoiminnan putki yhdistetään monesti ilmaistyyöhön. Vastaajat tekevät samoja tehtäviä kuin muut, mutta eivät saa työstään palkkaa tai muita etuja. Osa näkeekin, että tilanne on työnantajaosapuolelle edullinen, koska työttömät tekevät työnsä työttömyysetuuden turvin tai palkkatuen kanssa. Tämän arvellaan johtuvan siitä, että tarjolla on muitakin työttömiä, jotka ovat valmiita tekemään töitä ilman kohtuullista korvausta.

Olen myös ollut useampaan kertaan erilaisissa palkattomissa töissä, ja vaikka olen viihtynyt hyvin ja minua on kehattu työpanoksestani, eivät nekään ole johtaneet mihinkään. Minun jälkeeni töihin on vain otettu seuraava palkaton työntekijä. Työtön 26

Tunnollisesta työstä huolimatta mitään työn etuja ei ole. Toimenpiteiden ajalta he saattavat saada kulukorvausta, joka parantaa toimeentuloa 9 euroa päivältä. Ennen kaikkea kokemus on, että työn edut ja työolot ovat muita huonompia. Kuten aiemmin tuli ilmi, työttömällä ei ole kertyneitä lomia, joten kaikki aika on työnhaun tai toimenpiteiden aikaa.

Tuota viimeistä työttömyys/työaikaa voisi kuvata siten, ettei mitään ansaittua loma-aikaa ollut, pitkäksikin venyneet työttömyys ajat olivat toipumista aiemmasta ja hätäantynyttä työnhakua mistä vain ja miten vain. Töihin piti päästä ja tokihan työvoimakoulutusta järjestävät yritykset tiesivät sen, että työnhakijana minä tai muut vastaavaa tilanteessa olevat olivat valmiit tekemään mitä vain työllistyäkseen edes sen kolmen kuukauden verran, sen minkä yksi työvoimakoulutus kesti. Raadollistahan on olla työtön ja työssä. Helpompaa olisi olla vain työtön. Työtön 13

Työn tekeminen aktivointipalveluissa ilman työn perustavanlaatuisia etuja on konkreettinen seuraus *workfare*-suuntauksen vaikutuksista työttömien aktivoinnissa. Työorientoituneet toimenpiteet sekä niiden keskeyttämisen tai kieltäytymisen sanktiointi pakottavat alimman sosiaaliturvaluokan etuudensaajat työskentelemään tehtävissä, jotka ovat vapailla työmarkkinoilla verrattaviin tehtäviin nähden ehdoiltaan paljon huonommat (Kildal 2001, 3). Tämä tarkoittaa rikkonaista työuraa, jossa tähdätään toimenpiteestä toiseen, jotta omaa niukkaa toimeentuloa voidaan parantaa. Parhaassa tapauksessa tarjolla on pätkätöitä, joista voi saada palkkaa.

7 Toimijan rajat ja mahdollisuudet aktivoinnissa

Tässä luvussa esittelen aktivoinnin käytötapoja, niitä taktisia vetoja, millä työttömät selviävät tai hyötyvät edellisessä luvussa käsitellystä TE-toimiston organisoimasta järjestyksestä eli strategiasta (de Certeau 1984; 2013). Edellisessä luvussa käytiin läpi, kuinka aktivointi asettaa toiminnalle rajoja ja mahdollisuuksia. Tässä luvussa esitetään, miten työttömät toimivat rajojen ja mahdollisuuksien kontekstissa.

7.1 Banaalit velvollisuudet, kontrolli ja viekkaus

Aineistosta löytyy toiminnan muoto, joka tähtää oman tavoitteellisuuden säilyttämiseen. Siinä tulee harkita oman tekemisen mahdollisuuksia aktiivisuuden vaatimusten paineessa. Oma toimintaa ei samaisteta aktiivisuuden mittareihin, vaan pyritään toteuttamaan tavoitteellista toimintaa. TE-toimiston vaatima aktiivisuus koetaan mekaanisena ja sen kanssa pyritään tulemaan toimeen. Tämä tarkoittaa sitä, että he sopeuttavat omat tavoitteensa ja toimintansa elämänsä nykyhetken vaihtuviin puitteisiin (Emirbayer & Mische 1998, 994).

TE-toimiston vaatima mekaaninen aktiivisuus korostuu, kun työnhaku tai toimenpide katsotaan tuloksettomaksi, mutta se on vaatimus aktiivisuudelle. Pitkittyneestä työhausta tulee banaali tehtävä, jolta ei odoteta mitään. Työtön 12 kertoo, että ei saa työtä hakemalla työpaikkoja, vaan että työkeikkojen kautta hänet on aina pyydetty takaisin töihin.

Työkkärissä on pikkuisen vaikeaa selittää, että en saa hakemalla töitä. Hakemukseni tuotti tulosta viimeksi vuonna 2010 –. Olen ilmeisesti kuitenkin niin hyvä ja taitava verkostoitumaan, että aina kun olen jossain työskennellyt, minua pyydetään takaisin. Se on jännää, tyrkyttämällä en saa itseäni minnekään. Työtön 12

Hän kertoo vastauksessaan, että työnhaku on tuottanut tulosta monia vuosia sitten, eikä hän saa ”tyrkyttämällä” itseään minnekään. Sijaisuuksien ja työkeikkojen aikana TE-toimisto vaatii häneltä kuitenkin jatkuvaa työnhakua.

Yllättäen aloin taas saada sijaisuuskeikkoja. – Työkkäri edellyttää kuitenkin jatkuvaa työnhakua, joten lähetin syyskuun alussa pari työhakemusta. Toisesta sain sähköpostia, että hakemuksia oli saatu 74, ei muuta. Toisesta tuli ilmoitus hakemuksen vastaanotosta, ei muuta. Voin ainakin kertoa työkkärielle hakeneeni töitä. Työtön 12

Työtön 12 osaa odottaa, että työhausta tuskin löytyy uutta työpaikkaa, mutta toteuttaa velvollisuutensa. Hän katsoo, että todennäköisempää on työllistyä omien verkostojen kautta. Työtön 12 ei ole ainut, joka kokee työhaun patkätöiden tai työorientoituneiden aktivointitoimenpiteiden aikana ristiriitaiseksi. Moni on tilanteessa, jossa joutuu osallistumaan työorientoituneisiin

toimenpiteisiin samalla, kun heiltä edellytetään jatkuvaa työnhakua. Aina molemmille ei löydy tarpeeksi aikaa. Työhaun ja aktivoinnin eri toimenpiteiden ristipaineeseen vastataan vastarinnalla, jossa keskitytään vain ”velvollisuuksiin”.

Aktiivimalli kolahtaa itselleni tässä kuussa. Lähdän työkokeiluun uudelle alalle. Sen aikana en ole työhakija omasta tahdostani, enkä siis aktiivisesti hae töitä enkä opiskelekaan. Kuitenkin velvollisuuteni. Haluan keskittyä vain yhteen asiaan ja se on nyt elämäni ensimmäinen työkokeilu. Jos olisin saman ajan palkkatyössä, keskittyisin vain omaan työhöni. Miksi siis työkokeilussa käyttäisin aikani uuden työnhankintaan? Työtön 13

Lainauksesta ei käy suoraan ilmi, aikooko työtön 13 lopettaa työnhakunsa kokonaan. Hän ei ole työkokeilun aikana työnhakija omasta tahdostaan, joka viittaisi siihen, että hän kuitenkin pitää työnhakunsa voimassa, mutta ei keskity siihen samalla tavalla. Tämä kertoo aineistossa esiintyvistä työhaun tai toimenpiteiden kanssa tasapainottelusta. Toimitaan siinä määrin omien tavoitteiden mukaan, mitä aktiivisuusvaatimukseen vastaaminen mahdollistaa.

Edellä esitetyt työttömien 12 ja 13 lainaukset havainnollistavat yksilöiden toimintaa TE-toimiston organisoimassa järjestyksessä. Tasapainottelu aktiivisuuskriteerien kanssa on ennen kaikkea tapa pärjätä tilanteessa, jossa heiltä odotetaan työnhakua ja aktiivisuuden osoittamista. He täyttävät TE-toimiston määrittämät tekniset kriteerit, mutta uskovat työllistyvänsä ennemmin muilla tavoin. Heidän toimintansa ensimmäinen taso määrittäyty TE-toimiston sääntöjen mukaan olla aktiivinen, mutta heidän tekemisensä soveltaa omia tekemisen tapojaan noihin sääntöihin, mikä luo aktiivisuuden osoittamisen pelin tämän rakenteen kanssa (de Certeau 2013, 67).

Tasapainottelun lisäksi näitä tekemisen tapoja on esimerkiksi työttömien taito määrittää omaa työhaun tahtiaan TE-toimiston määritysten puitteissa. Tällöin työnhakijat pohtivat, mikä on järkevää työnhakua omassa tilanteessaan: käyttääkö kaiken ajan lähettämään mahdollisimman monta hakemusta vai panostaako laatuun ja käyttää siihen ajan, joka tuntuu järkevältä.

Yhdellä työkkärin kurssilla kurssikaveri totesi: 'Työnhaku on työtä.' Ymmärrän näkemyksen, halutessaan siihen voi käyttää vaikka kaiken aikansa. Työkkärin puolesta sellainen edellytys onkin. Minä käytän siihen sen verran aikaa kuin tuntuu mielekkäältä. Olen varmasti hirveän itsekäs, kun haluan käyttää aikaani muuhunkin. Kuten tällaisten löpinöiden kirjoittamiseen. Keskustelin yhden työttömän koulutetun tuttavani kanssa, joka oli käynyt työkkärin työhönvalmennuksessa. Siellä painotettiin hakemusten määrää, kohdentamisella ei ollut mitään väliä, kunhan valtavasti laittaa hakemusta joka paikkaan.
— Työtön 12

Työtön 12 osoittaa omaa harkintaa järkevästä työhausta, joka ei ole vain massapostittamista, johon TE-toimistossa kannustetaan. Yksilöiden omat taktikat toisen järjestelmän sisällä ennen kaikkea tarkoittavat sitä, että asioiden todellinen järjestys tulee yksilöiden toiminnasta, järjestelmän

puitteiden käyttötavoista, joilla ei pyritä välittömästi muuttamaan tuota järjestystä (de Certeau 2013, 63).

Niukka toimeentulo ja byrokratia vaativat tasapainottelua, jolla oma toimeentulo voidaan turvata. Sovittelun päivärahan pitkä käsittelyaika, kuten ensimmäisessä luvussa kävi ilmi, voi tarkoittaa taloudellista kriisiä. Sitä kannattaa kuitenkin tehdä, koska soviteltu päiväraha on keino parantaa toimeentuloaan osa-aikatoilla. Kaavamaiset säännöt vaativat kaavamaisia ratkaisuja.

Minulla on kiinteä kuukausityöaika, joka on laskettu työttömyysturvan 300 euron suojaosan mukaisesti – – Systeemi on aika kaavamainen, mutta ilman tätä mahdollisuutta minun olisi haettava toimeentulotukea. – – pelko toimeentulosta on minulle arkipäivää. Yllättävä iso menoerä, kuten sairastuminen, voisi kriisiyttää kiikkerän talouteni nopeastikin. Työtön 2

Työtön 2 ei tuo ilmi, nopeuttaako kiinteä työaika sovitellun päivärahan maksattamista, mutta luultavasti koska tällöin TE-toimistolle toimitettavat palkkakuititkin tulevat systemaattisesti ajallaan. Edellä olevasta lainauksesta näkee, kuinka hän välttää turvautumisen toimeentulotukeen hyödyntämällä hänelle tarjottua mahdollisuutta työskennellä sivutoimisesti.

Myös negatiivisten sanktioiden kanssa toimiminen vaatii tasapainottelua. Työvoimapolitiittisesti moitittava menettelyn pelko tuli esiin 1. luvussa puhuttaessa uuden työpaikan aloittamisen riskeistä. Sudenkuoppien välttäminen pakottaa luovimaan toimenpiteiden kanssa jopa työllistymisen kynnyksellä.

Tammikuussa 2018 sain kuulla, että voisin aloittaa helmikuun alusta puoli vuotta kestävä kokopäivätyön. Se tuntui epätodelliselta. Olin tehnyt edellisenä kesänä työnantajaani hyvän vaikutuksen ja hän halusi palkata minut nyt pitemmäksi aikaa. Kuntouttavan työtoiminnan ohjaajan kanssa sovimme, että jatkan työtoimintaa tammikuun loppuun asti, sillä tiesimme molemmat, että työvoimatoimisto laittaisi muuten minulle jonkinlaisen karenssin, jota olisi erittäin vaikea selvitellä ja selittää. Työtön 1

Ennen kaikkea tämä tasapainottelu pyrkii pärjäämiseen niukoilla toiminnan mahdollisuuksilla. Toiminta muistuttaa nuorallakävelyä. Se on laskelmoitua toimintaa, jossa omaa pientä liikkumavaraa koitetaan käyttää mahdollisimman paljon. Tämä tapahtuu järjestetyn tilan ehdoilla: teknisten aktiivisuuden mittareiden ja sääntöjen kautta. Koska tätä tilaa luonnehtii byrokraattinen teknisyyttä, ovat taktiset vedot myös sen suuntaisia. Kyse on heikon taidosta. Koska yksilö ei voi määrittää tilanteensa strategista järjestystä, tulee hänen hyödyntää sen tarjoamia tilaisuuksia keinoilla, jotka ovat hetkellisiä voittoja. (de Certeau 2013, 75.)

Työttömän 1 toiminta orientoituu vahvasti nykyhetkeen, jossa oma toiminta sovitetaan ympäristöön. Hänen toiminnassaan korostuu sovittavan toimijuuden erityispiirre, kuinka joskus

tilanne vaatii päämääriin nähden ristiriitaisia keinoja. (Emirbayer & Mische 1998, 994.) Työtön 1 sopii kuntouttavan työtoiminnan jatkosta, vaikka on jo varmistanut työpaikan. Täten aktiivisuuden osoittaminen tai kuntouttavalla työtoiminnalla tähdätty kuntoutuminen, elämänhallintataitojen parantaminen tai muu syy palvelulle menettää tarkoituksen, onhan hän osoittanut työllistettävyytensä.

Tasapainottelun tavoite säilyttää toimintakyky ei ole aina riittävää. Joskus TE-toimiston asiakaslähtöisyyteen ei luoteta. Työttömät ovat oppineet, että heidän tekemisensä tai sanomisensa voidaan luokitella passiiviseksi tai omatoiminen aktiivisuus yrittämiseksi. He joutuvat varomaan sanojaan, jotta TE-toimisto ei luokittele taitelijaharrastajaa yrittäjäksi, tai esittävät esimerkillistä työnhakijaa, jotta he eivät leimaudu passiiviseksi.

Koin painetta olla esimerkillinen asiakas ja todistaa olevani aktiivinen työnhakija. Noudatin työttömyyden aikana jostakin oppimaani ajattelutapaa, jonka mukaan omia epävarmuuksia tai huolia ei kannata sanoa ääneen virallisten tahojen kanssa asioidessa. Ikään kuin olisi huono juttu paljastaa mitä muuta on, paitsi työtön asiakas. Työtön 37

TE-toimistolla on omat näkemyksensä työaloista ja -paikoista, joihin työttömien työnhakijoiden tulisi hakea ja suuntautua. Tämä ei aina ole yhteneväinen työnhakijoiden omien näkemysten kanssa. Monilla on haaveammatti, jota he tavoittelivat enemmän tai vähemmän omistautuneesti. Samalla heidän tulee kuitenkin elää työttömän arkea, jota lävistää TE-toimiston seuranta. Ristiriita TE-toimiston vaatimusten ja oman tavoitteen välillä vaatii selviytymisen taktiikoita.

Ja nyt olen tosiaan työtön. Enkä edes hae työtä. Perinteisessä merkityksessä. Minulla on ollut elämäni aikana tasan yksi urahaave. Siis se sellainen, joka on seurannut lapsuudesta saakka. Eikä sille ole olemassa vapaita paikkoja millään sivustolla tai edes niitä niin muodikkaita piilotyöpaikkoja. Vai oletko törmännyt hakuilmoitukseen, jossa sanottaisiin: Haemme joukkoomme kirjailijaa. Hauska ajatus kylläkin. Siitä voisi saada vaikka tarinan.

Haen kyllä apurahoja. Eli lottovoittoa. Joka päivä yritän vakuuttaa itselleni, ettei mitään saa, jos ei edes yritä. Ja unohtaa ne realismia tihkuvat blogikirjoitukset, joissa ruoditaan koko järjestelmä mahdottomaksi saavuttaa. Varsinkin kun on esikoiskirjailija eikä kustannussopimustakaan vielä ole.

Sitäkin olen miettinyt, miten asiasta pitää kertoa työvoimaviranomaiselle- En saa antaa kuvaa, että olisin estynyt ottamaan vastaan kokoaikaista työtä. Niinpä taidan virallisesta kirjoitella vain vapaa-ajallani, harrastuksena. Virallisesti haen valmennusalan töitä. Niin. On olemassa totuus ja virallinen totuus. Työtön 14

TE-toimisto vaatii realistista suuntautumista työmarkkinoille, minkä vastaaja täyttää hyväksyttävällä uratavoitteella. ”Virallisen totuuden” kautta hän hakee töitä, mitä TE-toimisto edellyttää. Omasta haaveesta ei uskalleta kertoa TE-toimistolle, koska ollaan huolissaan siitä,

tulkitseeko TE-toimisto kirjoittamisen ja apurahojen hakemisen haittaavan työnhakua. Totuuksien erottaminen voi olla ainoa keino toimia tulevaisuuden tavoitteidensa mukaan, koska ne myöntämällä TE-toimistolle voi olla vaarassa menettää niukan toimeentulonsa.

Työttömän 14 taktiikka on samanlainen kuin aiemmin esitelty työttömän 12 taktiikka kieltäytyä työhakemusten massapostituksesta ja käyttää siihen menevä aika johonkin hyödylliseen. Heidän tekemisessään korostuu taktisen toiminnan luonne. De Certeau (1984, 24) vertaa kaikkea taktista toimintaa oman työn tekemiseen työajalla. Sen ranskankielinen ilmaus on *la perruque*, peruukki. Se vaihtelee sihteerin työajalla kirjoittamasta rakkauskirjeestä puuseppään, joka lainaa työpaikan sorvia tehdäkseen huonekalun omaan olohuoneeseensa. Se on omaa luovaa toimintaa, joka ei pyri taloudelliseen voittoon. Järjestyksessä, jota hallitsee kone ja jota työntekijän tulisi palvella, työntekijä saa mielihyvää toisin tekemisestä, oman taitotietonsa osoittavalla toiminnallaan. (de Certeau 1984, 24–25; 2013, 62–63.) Kyse on omasta toiminnasta järjestyksessä, johon ei voi välittömästi vaikuttaa. Oman tavoitteellisuuden säilyttäminen työnhaussa on ennen kaikkea toisin tekemisen taitoa, jota vaaditaan toisen organisoimassa aktiivisuuden kriteereissä.

Työttömän 14 lainauksesta voi myös tulkita, että työtön 14 ei pidä kirjailijan apurahaa tai kirjailijan uraa kovinkaan todennäköisenä. Ehkä haaveilu on hänen voittonsa. Kyse voi olla jostain syvemmästä toimijuuden ylläpitämisestä. Hän uskottelee itselleen, että jos ei yritä, ei voi myöskään saada apurahaa. Hän ylläpitää omaa haaveiden tavoittelua ”vakuuttamalla” itsensä yrittämisen kannattavuudesta. Hän suunnittelee tulevaa, mutta joutuu kannustamaan itseään nykyhetkessä, että uskoo siihen. Täten tulevaisuuteen haaveet antavat merkitystä nykyhetken toimiin (Emirbayer & Mische 1998, 990). Työttömän 14 pyrkimys vakuuttaa itseään oman toiminnan kannattavuudesta vaikuttaisi myös siltä, mistä Lähteenmaa (2011) puhuu yliviritettynä toimijuutena. Se on yksilön eksplikoitua puhetta omia sisäisiä haasteita vastaan, jossa omaa mielentilaa pidetään virkeänä ja aktiivisena, jotta perustoimijuus mahdollistuisi (emt., 57.)

Omien tavoitteiden ylläpitämisen vuoksi työtön 14 turvautuu taktiikkaan, jotta ulkoinen paine ei tuntuisi ylivoimaiselta. Taktiikka on selviytymiskeino, jolla pärjätään työnhaun määritysten ja velvoitteen paineessa. Ilman taktiikkaa tuo paine veisi toiminnan mahdollisuudet, oman kohtaloon vaikuttamisen keinot. Työtön 14 jatkaa myöhemmin vastauksessaan:

Koitan olla pohtimatta liikoja. Koitan vältellä tunnetta omasta pienuudestani järjestelmän edessä. Sillä ihmisestä ei vie mikään niin paljon voimia kuin tunne siitä, ettei voi vaikuttaa.

— —

Sillä minun on varjeltava voimiani. Noita pikkuhiljaa kasvaneita kerroksia, joiden päällä elämä tuntuu taas vakaammalta. En halua antaa valtaa omasta elämästäni jonnekin ulkopuolelle. Sen vastuun haluan kantaa itse. Työtön 14

Oma pienuus järjestelmän edessä ja omien voimien varjeleminen viittaa tunteeseen, että työttömänä työnhakijana on vaarassa joutua kokonaan ulkopuolisen entiteetin valtaan. Aineistossa esiintyy kokemusta juuri aktiivisuusvaatimusten ja TE-toimiston sääntöjen paineessa oman toimeentulon, jos ei koko kohtalon, valumisesta ”virkamiesten käsiin”. Työtön 14 kertoo varjelevansa omia voimiaan, jotta oma elämä saa vakautta.

Työnhakijoilla on omat tavoitteensa päästä takaisin työmarkkinoille. TE-toimiston vaatimat näennäiset keinot eivät aina ole heidän näkökulmastaan tehokkaita ja ennen kaikkea on yksilön omalla vastuulla työllistyä. Jotta keinotekoisen aktiivisuuden vaatimusten edessä työnhakijat voivat toimia järkevästi ja säilyttää oman tavoitteellisuutensa, joutuivat he tasapainottamaan omaa toimintaansa aktiivisuusvaatimuksiin. Se ohjaa työnhakijoita keskittymään nykyhetken näennäisaktiivisuuteen, vaikka heillä olisi omia tulevaisuuden tavoitetta palvelevia työllistymisen keinoja. Järjestelmässä pärjääminen vaatii omia ratkaisuja, jotka ovat ennen kaikkea *sitkeyden etiikkaa*: ”lukemattomat tavat kieltää vakiintuneelta järjestykseltä lain, merkityksellisyyden tai kohtalon asema” (de Certeau 2013, 63).

7.2 Neuvottelu ja kamppailu

Risteävät näkemykset realistista työllisyysmahdollisuuksista tai itselle sopivista toimenpiteistä poikivat neuvottelua ja kamppailua. Omaehtoisesti etsityt työkokeilupaidat tai monet muut palvelut tulee hyväksyttää TE-toimistossa. Monesti neuvottelua vaativa palvelu oli työttömyysturvalla opiskeleminen, ja se katsottiinkin monesti käytännössä mahdottomaksi. Mahdotonta se ei kuitenkaan ollut, kuten eräs vastaaja sen osoitti:

Opinnot oli mahdollista suorittaa sivutoimisesti ja Te-toimistolla ei ollut muuta mahdollisuutta kuin hyväksyä opinnot. Työtön 20

Erilaiset kokemukset mahdollisuuksista esimerkiksi opiskella työttömyysturvan varassa kertovat eri tavoilla toteutuvasta aktivoinnista. Koska aktivoivia toimenpiteitä voi ehdottaa omatoimisesti ja myös osoitetut toimenpiteet toteutuvat joissakin tapauksissa erilaisten henkilökohtaisten sopimusten, kuten työllistämisen- tai aktivointisuunnitelman mukaan, voivat työttömät pyrkiä vaikuttamaan aktivointiinsa (Kotkas 2013, 75, 81). Viimesijassa harkintavalta on kuitenkin TE-toimistolla, jolle toimenpiteiden asianmukaisuus tulee perustella. Työtön 20 onnistuu perustelemaan aukottomasti sivutoimiset opinnot TE-toimistolle sen omien sääntöjen mukaan. Hän realisoi tietyt

aktivoinnin mahdollisuudet, kuten kävelijä kaupungissa omilla reiteillään. Hän askarteleo omia väyliään kulkea aktivoinnin kielloissa ja mahdollisuuksissa, toteuttaen oman aktivointipolkunsa. (de Certeau 2013, 150–151.) Pitkän neuvottelun jälkeen työtön 20 onnistuu jopa perustelemaan päätoimiset opiskelut yliopistossa työttömyysturvalla. Aiemmat yritykset oli tyrmätty, mutta nyt hän onnistui toteuttamaan oman tavoitteensa.

— *Olin yrittänyt Te-toimiston virkailijoille ehdottaa opiskeluita yliopistossa, mutta ennen kuin olin saanut lauseen sanottua loppuun, oli vastaus ollut aina 'ei'. Kun opiskelupaikka oli kiikarissa, kirjoitin usean sivun perustelut sille, miksi Te-toimiston kannattaisi antaa puolto kokopäiväisille opiskeluille työttömyysetuudella. Yllätyksekseni puollon sain ja pääsin opiskelemaan.* — Työtön 20

Edellisessä lainauksessa neuvottelut ovat jatkuneet jo pidempään kuin yhden ehdotuksen verran. Se alkaakin muistuttaa jo jonkinlaista kamppailua. Kamppailu oman tavoitteen tai oman haaveen edessä esiintyykin aineistossa useasti. Yleensä TE-toimiston suunta on vahvempi, mutta tilaisuuden tullen ja omalla päättäväsyydellä palveluita käytetään omiin tavoitteisiin. Työtön 36 kertoo vastauksessaan, kuinka hänellä on ollut haave, jota TE-toimisto ei katso realistiseksi.

'Joo nyt ku mä tätä barometria katon, niin hirveesti ei siellä [asuinpaikka] oo markkinoinnin työpaikkoja. Et kannattais ehkä miettii sitä työkokeiluu jollain muulla alalla, vois sit työllistyäki paremmin', virkailija ohjeisti ystävällisesti. Hänen aikeensa olivat varmasti suopeat. Vaistosin mentaliteetin olevan 'kunhan-työtön-vain-löytää-jonkun-työpaikan-niin-hyvä-siitä-tulee'. Copywriter-tähteni kuitenkin paloi taivaalla neljäntoista atomipommin voimalla. En missään nimessä aikunut hylätä unelmaani kasvottoman virkailijan jorinoiden vuoksi. Työtön 36

Virkailija koittaa ohjata työnhakijaa TE-toimiston luokituksen mukaan alueellisesti markkinointia realistisemmalle työalalle. Virkailija ei ehdota suoraan mitään markkinoinnin tilalle, vaan jättää työttömälle 36 tilaa tehdä omat päätelmänsä. TE-toimistosta pyritään siis puuttumaan työttömän 36 tulevaisuuden suunnitelmiin niin, että työnhakijan ennakoimat tulevaisuuden mahdollisuudet vastaisivat enemmän TE-toimiston näkemyksen realiteetteja (Emirbayer & Mische 1998, 989). Työtön 36 kuitenkin on päättänyt vahvasti suuntautuvansa markkinointialalle. Tätä ennen hän oli joutunut pakolliseen työnhakuvalmennukseen, joka oli lopulta huipentunut nöyryyttävään tilaisuuteen.

Valmennuksen päätyttyä kiiruhdin valmentajan juttusille ja ilmoitin meneväni työkokeiluun. Hotellista poistuessani olin varma muutamasta asiasta: en enää koskaan tässä elämässä jäisi vapaaehtoisesti työttömäksi, osallistuisi työnhakuvalmennuksiin tai kuuntelisi Bryan Adamsia saati Céline Dionia yhdessä muiden työttömien kanssa muovirypäleiden ja -murattien kylluessa seinille ripustetuista rottinkiruukuista.

Seuraavan kuukauden aikana tein sopimuksen puoli vuotta kestävästä työkokeilusta paikallisen markkinointitoimiston kanssa.

[anonymisoitu nimi] puoli vuotta työkokeilussa markkinointiassistenttina työskennellyään sai vakituisen työpaikan tekstisuunnitteluun erikoistuneena markkinointispecialistina.

Työtön 36

Kyseessä ei ollut enää neuvottelu, vaan kamppailu TE-toimistoa vastaan. Kamppailussa työttömälle 36 ei sovi, että hänelle kerrotaan, mikä palvelu olisi hyödyllisin, vaan hän ottaa ohjat omiin käsiinsä ja melkein yksipuolisesti kertoo TE-toimistolle, mitä nyt tehdään. TE-toimisto koittaa suostutella ja ohjata suuntaan, joka on sen rationaliteettien mukaista, mutta työtön 36 onnistui pitämään omista tavoitteistaan kiinni.

Neuvottelussa ja vastarinnassa on kyse ennen kaikkea toimijuuden orientoitumisesta tulevaisuuteen tavalla, joka antaa sävyn nykyhetken toimijuudelle. Tavoitteellisuus valjastaa käytettävissä olevat keinot palvelemaan toimijan tarkoituksia. (Emirbayer & Mische 1998, 990.) He valitsevat reitit, melkein läpi harmaan kiven, aktivoinnin poluista. Päätös olla enää ikinä menemättä turhiin toimenpiteisiin on suora itse laadittu kielto, joka muodostaa oikoreitin omia tavoitteita kohti. (de Certeau 2013, 150–151.)

7.3 Mahdollisuuksien hyödyntäminen ja esteiden älyttömyys

Vastaajat pyrkivät monipuolisesti hyödyntämään palveluita. Omaa työkykyä halutaan pitää yllä koulutuksilla, kursseilla ja työkokeiluilla. Ennen kaikkea aineistosta nousee esiin, kuinka omatoimisesti etsitään työkokeilupaikkoja itseä kiinnostavilta aloilta. Kyse on aktivoinnin tarjoamien mahdollisuuksien ja kieltojen realisoimisesta. TE-toimiston näkökannalta työttömät ovat palveluihin osallistuessa tai osallistumatta jättäessään joko aktiivisia tai passiivisia, mutta tuo luokittelu on sokea niille käytännöille, mitä työttömät oikeastaan palveluilla tekevät. Työttömien toiminta ei ole palautettavissa aktivoiviin toimenpiteisiin, koska he itse tuovat omat merkityksensä ja henkilökohtaiset sääntönsä niihin, muodostaen erilaisia tapoja käyttää palveluja. Aktiivinen työnhakija tilastoissa voi toteuttaa tekemistä tuhansilla tavoilla. (de Certeau 2013, 150–152.)

Joskus palveluun lähdettiin tarkoituksena työllistyä keinolla millä hyvänsä; joskus taas omatoimisesti ohjautuvaan palveluun saatiin idea tiedottamisen seurauksena.

Sain tilaisuudessa ajatuksen mennä työkokeiluun. Se on palkaton työssäolon 'kokeilujakso', jonka tarkoituksena on tukea työttömän paluuta työmarkkinoille tai auttaa uramahdollisuuksien selvittämisessä. Halusin palavasti työkokemusta ja syyn nousta ylös sängystä ja ajatella, että teen edes jotakin.

Järjestin itselleni työkokeilun paikallislehden toimituksesta. Se oli hienoa, tunsin itseni merkitykselliseksi. Hypin ilosta, koska pääsisin tekemään toimittajan töitä. Olisin jotakin edes vähän enemmän. Aloitin kokeilun pian ja olin todellakin ylpeä itsestäni hetken aikaa. Työtön 38

Työtön 38 pääsi kokeilemaan itseään kiinnostavaa alaa. Vaikka motivaatio osallistua palveluun lähti syystä ”nousta ylös sängystä”, onnistui hän löytämään merkityksellisen työkokeilupaikan, joka toi itsevarmuutta.

Aktiivimallin vaatimusta käytettiin luovalla tapaa keskustelunavauksena. Aktiivisuusehdon täyttäminen toimi keinona saada jalka työpaikan oven väliin. Eräs vastaaja kertoi, että oli suoraan pyytänyt kuusi tuntia kuukaudessa töitä työpaikasta, jonka koki mieluisaksi.

Kesäkuun 19. päivä sain ’aktivoitua jalkani’ tilitoimiston oven rakoon. Tämä tilitoimisto on minulle tuttu jo entuudestaan. – Laitoin keväällä tilitoimistoon sähköpostilla kyselyn, josko saisin töitä aktiivimallin mukaisesti 6 tuntia kuukaudessa. Meni jokin aika, eikä vastausta kuulunut, joten laitoin vielä muistutuksen. Sen jälkeen yrittäjä soitti heti ja ilmoitti, että kyllähän minut pitää palkata aktivoinnin verran. – Työtön 7

Työtön 7 toteutti aktiivimallin tavoitetta työllistää, mutta hänen toimintaansa ei voi kuitenkaan palauttaa aktiivimallin mekanismeihin. Työtön 7 käytti toimenpidettä tavalla, joka teki siitä hänelle jollain tapaa hyödyllisen, ei pelkästään välttämällä työttömyysturvan leikkaamisen. Tilitoimisto oli hänelle tuttu entuudestaan, joka viittaa henkilökohtaisten suhteiden hyödyntämiseen. Täten yksilön omat mielenkiinnon kohteet ja suhteet mahdollistivat tilanteen, jossa hän pystyi käyttämään aktiivisuusehtoa keskustelunavauksena. (de Certeau 2013, 67.) Työtön 7 osasi ottaa aktiivimallista luovasti hyödyn irti.

Monelle entuudestaan omaksuttu ”vimmattu” työskentelyorientaatio estää ajatuksenkin pysyä hetken paikallaan. Täten tilanteeseen reagoidaan tekemällä edelleen jatkuvasti töitä, oli se sitten jatkuvaa puuhastelua tai eri työorientoituneita palveluita. Työn tekeminen onkin heille ”henkireikä”. Erilaiset aktivoivat palvelut tarjoavat mahdollisuuden jatkuvalla tekemiselle. Tähän työmoraaliin kuuluu, että työtä on tehtävä, vaikka se ei materiaalisesti palkitsisikaan. TE-toimiston palveluita käytetään paremman puutteessa.

Tulosta ei syntynyt vaan keväällä 2008 hakeuduun työkokeiluun terveysasemalle toimistoon, että olisi edes jotakin tekemistä. Minulle luvattiin korotettua päivärahaa työkokeiluun mutta kun olin sopinut työpaikan edustajan kanssa ns. harjoittelusta sain tietää, etten saisi korotettua osaa vaan ihan peruspäivärahaa. Suosituin kuitenkin, kun tämä kokeilu oli minulle henkireikä. Työtön 11

Aineistossa esiintyy tässä yhteydessä sinnikästä yrittämistä. Vastoinikäymisistä ja muiden velvoitteiden paineesta huolimatta haetaan täydellä teholla töitä ja täytetään päivä jatkuvalla tekemisellä. Jatkuva tekemistä ja työtä korostavissa vastauksissa välittyy itsellisen pärjäämisen eetos: oma moraalinen arvo on sidottu omaan kykyyn tulla toimeen ja pärjätä kilpailullisessa yhteiskuntarakenteessa (Kortteinen 1992). Tällöin työorientoituneita aktivointitoimenpiteitä käytetään korvikkeena kovalle yrittämiselle, johon on totuttu työelämässä.

Sinnikäs yrittäminen ei koske aina vain itsensä pitämistä työn touhussa, vaan moni korostaa, että he pyrkivät aktiivisesti kehittämään itseään ja toimimaan omien arvojensa mukaisesti. Omaan täysipäiväiseen työllistymiseen ei ehkä enää uskota, mutta TE-toimiston vaatimien aktiivisuuden velvollisuuksien jälkeen oma aika täytetään jatkuvalla tekemisellä. Osa sovittaa aktivoinnin eri palvelut luontevasti yhteen omien prioriteettiensa kanssa.

Mielestäni yksilöllä on suurempi vastuu hyvinvoinnistaan kuin yhteiskunnalla. On valtavaa resurssien hukkaamista odotella työtarjousta television äärellä. Hyvinvointi piilee moniulotteisessa toiminnassa. Minä olen lähestulkoon yksinhuoltaja lapselleni, pitkäaikainen mielenterveyspotilas antipsykoosilääkkeillä ja köyhä. En ole ollut palkkatöissä viiteen vuoteen, mutta se - anteeksi vain yksilön pelkästään palkkatyön orjana näkevä yhteiskunta - ei ole ollut arvolistani kärjessä, vaan terveys, luovuus ja perhe. – – Työtön 23

Työttömällä 23 on takanaan viisi vuotta työttömyyttä, mutta hän on toteuttaa ahkerasti omia prioriteettejaan erilaisella toiminnalla, josta hän vastauksessaan kirjoittaa pitkästi. Hän tekee selvästi eron hyvinvoinnin ja palkkatyön välille ja kertoo, että omien arvojen mukaisen hyvinvoinnin tavoittelu on hänelle mahdollista, vaikka kokopäiväistä työpaikkaa ei ole löytynyt. Hän kertoo toiminnastaan, johon on sovittanut aktivoinnin eri muotoja, kuten palkkatuettua työtä ja soviteltua päivärahaa. Hän on onnistunut sisällyttämään toimenpiteet aktiivisesti omaan monipuoliseen arkeensa.

Ennakoimattomuus ja tuloksettomuus työhaussa tuovat kokemuksen voimattomuudesta. Positiivisen palautteen puute ja sanktiointi lannistivat työttömiä, sillä omat mahdollisuudet tehdä asialle mitään ovat vähäiset. Ennen kaikkea voimattomuuden tunne turhautti.

Työhaussa mättää se, ettei työpaikkoja ole tai jos on, ei pääse työhaastatteluun ja jos pääsee työhaastatteluun asti, ei saa paikkaa! Juuri em. syistä työnhaku lannistaa. Eipä auta muu kuin luovuttaa, kun ei juuri koskaan tule positiivista palautetta eikä myönteistä vastausta työnhakuun. Pitkäaikaistyötön ei voi tehdä Mitään. Työhaussa mättää Kaikki. Työnhaku on Tuloksetonta ja siksi se lannistaa. Siksi moni luovuttaa. Ei ainakaan jatkuvasti pitäisi rangaista työttömiä työpaikattomuudestaan, johon he useimmissa tapauksissa ovat

syyttömiä. Aktiivimalli 1 ja kaavailtu toinen aktiivimalli ovat todella törkeitä politiikkaa.
Työtön 39

Turhautumista esiintyi myös työorientoituneissa aktivointipalveluissa. Turhautuminen johtuu kahdenlaisesta pettymyksestä. Ensimmäiseksi oma työpanos työkokeilussa tai harjoittelussa on vakituksiakin työntekijöitä parempi, mutta se ei tuo työpaikkaa. Toiseksi palvelut koetaan joskus tehtäviltään tai tarkoitukseltaan vajaiksi. Turhautumista voidaan purkaa pienillä toimilla, kun mahdollisuus vastarintaan ilmenee. Jos on pakko osallistua toimenpiteeseen, ei sitä tarvitse pitää hyödyllisenä. Kyse on taas sitkeyden etiikasta, jossa pyristellään strategista järjestystä vastaan niin, että sille ei anneta kohtalon asemaa (de Certeau 2013, 63).

Lopettaessani kuntouttavan työtoiminnan pajalla, minun käskettiin täyttää lomake, jossa seurattiin edistymistäni. Olin täytellyt lomakkeita tervetulleena taukona kutomiseen ja oleiluun. 'Olenko oppinut pajalla uusia taitoja?' 'En juurikaan' vastasin ja ohjaaja hermostui. 'Kyllähän sä olet oppinut erilaisia kutomistyyliä' hän sanoi ja kehotti minua muuttamaan arviotani lomakkeeseen. Pidin pintani ja annoin omat päätelmäni toiminnan hyödyllisyydestä. Toivon, etten koskaan enää joudu palaamaan sinne. Pajalle. Työtön 4

Tällä toiminnalla he jättävät ohimenevän jälkensä. Se tapahtuu vain ja ainoastaan liikkeessä, yhtenä palautteena. Se on vahvan strategian aukko, joka tarjoutuu ohimenevänä hetkessä, mahdollisuuksien lennossa (de Certeau 2013, 75). Vaikka palaute ei välttämättä merkittävä kokonaiskuvassa olisikaan, sai työtön 4 antaa ”omat päätelmänsä” toiminnasta. Sitkeyden etiikassa ei olekaan kyse välittömistä muutoksista, vaan vastarinnasta (emt., 63). Hän ei hyväksy toimenpidettä, vaikka hän siihen aktivoinnin pakosta osallistuukin.

Mielenkiintoisella tavalla osa työttömistä on tilanteessa, jossa he eivät hyväksy heidän luokitteluaan aktiiviseksi, mutta ovat TE-toimiston tilastoissa silti aktiivisia. Tilanne on outo, sillä halu suuntautua työmarkkinoille voi olla vahva, mutta se ei ole linjassa aktivoivien toimenpiteiden kanssa. Tunnetilaa kuvastaa työttömän 2 lainaus, jossa oma toiminta johtaa tahattomasti aktiivisuuden osoittamiseen.

Olen ollut pienessä osa-aikatyössä tämän vuoden alusta lähtien ja välttänyt sillä aktiivimallin leikkurin. Todennäköisesti kohdallani on kirjattu aktivoinnin onnistuneen. Tilanne inhottaa minua, koska en missään tapauksessa hyväksy aktiivimallia, eikä työllistymisenikään johdu mielestäni aktiivimallista vaan omista suhteistani. Työtön 2

Tilanne ”inhottaa” häntä. Työtön 2 ei hyväksy aktiivimallin politiikkaa, mutta on itse yksi tilastollisesti onnistuneista. Sartre (1962) esittää, että jos toiminnan mahdollisuuksia ei nähdä tai asiat ovat liian hankalia, toimija voi edelleen silti *tuntea*. Se on tapa toimia, jolla sietämätöntä maailmaa pyritään muuttamaan, ilman että tehdään konkreettisia muutoksia maailmassa.

Ennemminkin toimija muuttaa omaa suhdettaan maailmaan, jotta maailma muuttaisi laatuaan.¹² (emt., 63–66.)

Ensisilmäyksellä voisi ajatella, että tunteminen ei olisi taktista toimintaa. Jos asiaa miettii tarkemmin, voi nähdä tunteen taktisen luonteen. Toiminnassa on kyse *käyttötavoista* ja ennen kaikkea toimenpiteisiin tai aktiivisuuden osoittamisen instrumentit ovat jotain, joita tulee ”kuluttaa”. Taktikat avautuvat vain vahvan strategian mahdollisuuksien mukaan ja toiminnassa kiinnostavaa ovat kuluttajien vastarinta, menettelytavat ja juonet. (de Certeau 2013, 13, 75–77.) Ennen kaikkea tunteminen toimintana ei pyri suoraan muutokseen maailmassa ja täten se on selvästikin sitkeyden etiikkaan lukeutuva vastarinnan muoto (Sartre 1962, 63–64; de Certeau 2013, 63). Tunteen vastarinta sävyttää toimenpiteeseen osallistumista.

Jossain vaiheessa koko toiminnan älyttömyys vain saavutti sellaisen pisteen, että mikään ei enää ihmetyttänyt. Suhtauduin kaikkiin minuun kohdistettuihin toimenpiteisiin ja kehotuksiin viileän vihamielisesti ja virkailijoiden kanssa en enää edes teeskennellyt ystävällistä, vaan hoidin asiat nopeasti ja tehokkaasti, esittämättä mitään omia näkemyksiä asioista. Työtön 1

Vastaaja pakotetaan osallistumaan ”älyttömiin” toimenpiteisiin. Tässä tilanteessa hänellä ei ole paljoakaan toiminnan mahdollisuuksia, mutta hän käyttää heikon taitoa hyödyntää vahvan strategian järjestämisen tilan aukkoja hyväksi. Niin kauan kuin aktivoinnilla ei säädellä yksilön suhtautumista toimenpiteiden hyödyllisyyteen, on hänellä mahdollisuus tehdä palvelusta itselleen siedättävämpi tekemällä toimintansa ja mielipiteidensä väliin eron ”kylmänviileällä” suhtautumisella.

7.4 Odottaminen

Luokitukset, säännöt ja kriteerit aktiivisesta toiminnasta ohjaavat työttömien arkea niin, että he eivät pysty vapaasti toimimaan omien tavoitteidensa mukaan, vaan joutuvat keskittymään velvoitteiden ristipaineessa selviytymiseen, mikä voi johtaa odottamiseen. Odottaminen liittyy monesti konkreettisiin asioihin: he odottavat soviteltua päivärahaa varten palkkakuitteja,

¹² Sartre esittelee useita tunteiden keinoja muuttaa suhdetta maailmaan. Hän käyttää yhtenä esimerkkinä surua. Hän esittää, että passiivisen suru liitetään usein alakuloisuuteen, jossa vetäydytään omiin oloihin. Tätä perustellaan sillä, että halutaan olla yksin surun kanssa, mutta tälle on myös löydettävissä toinen syy. Oman toiminnan totutut ehdot ovat kadonneet, mutta toimijalta vaaditut teot ja velvollisuudet, kuten nähdä ystäviä tai tehdä asioita, pysyvät samoina. Melankolia on keino tukahduttaa velvollisuus etsiä uusia tapoja toteuttaa nuo samat vanhat vaatimukset, se tekee niistä yhdentekeviä, neutralisoi ennen tärkeät asiat yhdentekeviksi. Tällä tavoin toimija käyttäytyy tavalla, joka poistaa maailman vaatimukset. Vastaavasti aktiivinen suru olisi esimerkiksi asioiden kieltäminen ja tekemällä ongelmien käsittelyn mahdottomaksi holtittomalla itkulla. Tällöin hän siirtää ongelman käsittelyä. (Sartre 1962, 68–70.)

työttömyyskorvauksen päätöksiä tai että he pääsisivät kursseille, jotka täyttäisivät aktiivimallin aktiivisuusehdon.

Hain myös Te-toimiston järjestämään koulutukseen jonka valintoja odottelen, tosin kursseille on hyvin hankala päästä kun avuntarvitsijoita on paljon. Aktiivimallin tukileikkurikin alkoi jo työttömyyskorvaustani leikata kun tuo työnhaku ei ole sitä aktiivisuutta, pätkätöitä ei ole ja Te-toimiston kurssit ovat aina täynnä. Työtön 20

Konkreettiseen odottamiseen liittyy myös työttömältä vaadittu valppaus olla käytettävissä. Ristiriitaisesti työnhaun ja työn vastaanottamisen velvollisuus johtaa passiivisuuden tilaan, jossa odotetaan valmiustilassa työpaikkaa, TE-toimiston päätöstä tai yhteydenottoa. Odottamiseen liitetään varsin monesti odotus viranomaisten otteesta vapautumisesta. Eräs vastaajista vertaa olotilaansa ehdonalaisvankeuteen.

Yleinen olettamushan on, että työttömällä on ja pitää olla aikaa vain työttömyyden ympärillä pyöriville asioille. Lopun aikaa hänen sitten tulee olla nöyränä kotona, odottaen päätöksiä, ilmoituksia ja yhteydenottoja mistä milloinkin. Lisäksi on oltava koko ajan valmiustilassa ja tarkkana, ettei määrättyjen tapaamisten ja ilmoittautumisien ajankohdat vain unohdu! Mehän jo tiedämme, että mitä siitä seuraa.

Olotila alkaa muistuttaa ehdonalaisvankeutta. Eikös siinä käydä näyttämässä valvojalle naamaa tietyin väliajoin (?). Työtön 40

Odottamisaika halutaan käyttää johonkin järkevämpään. Odottelu johtuu monesti kankeasta byrokratiasta. Työttömän työnhakijan arkeen puututaan monilla säännöksillä, jotka rajoittavat hänen mahdollisuuksiaan olla aktiivinen omalla tavallaan. Se haittaa odotteluaikaa, sillä se estää tekemästä jotain, mitä työtön näkisi järkeväksi.

Aika työttämänä, aika joka ei ole koskaan omaa vaan työvoimatoimiston ja se on aina odottamista, odottaa että löytää työpaikan, odottaa että hakemuksiin vastataan, odottaa että tulee tilille rahaa siitä odottamisesta että voi maksaa elämisestään, odottaa että jotain järjestyisi jostain. Sen odottamisajan voisi käyttää johonkin muuhun, itse olisin varmasti odotellessani ottanut jotain vapaaehtoistyötä tai muuta vastaan jos se ei olisi merkinnyt taloudellista muutosta muutenkin epävarmaan tilanteeseen tai valtaisa paperiurakkaa. Se että olisi jollain tavalla pystynyt pitämään kiinni siitä valitettavasta mutta tarpeellisesta oravanpyörästä jossa työssäkäyvät pyörivät, siitä että olisi se työ ja sitten se vapaa-aika. Työtön 28

Lisäksi edellä olevissa lainauksissa käy ilmi ajan jakamisen merkitys. Oma aika pyörii vain työnhaun ympärillä, eikä se järjesty enää työ- ja vapaa-ajaksi. Tämän lisäksi aika ei tunnu kuuluvan itselle vaan TE-toimistolle. Työttömyysaika verrataan ehdonalaisvankeuteen tai selviytymiseen. Samanlaisessa tilanteessa on työtön 19, joka joutuu ”velvoitetyön” jälkeen konkreettisesti odottamaan työttömyyspäivärahan päätöstä.

Tässä minä nyt rouskuttelen EU:n ruoka-avun hapankorppuja, kun ei muutakaan ole. Tällä erää työttömyys on kestänyt puolitoista kuukautta jälkeen velvoitetyön ja ensimmäistä työttömyyskorvauspäätöstä odottelen, minkä käsittely tuntuu kestävän. Kelan kanssa oli jo kovaa vääntöä, kun meinasivat jättää rahattomaksi liian pitkäksi ajaksi. Jos stressi on epäterveellistä, niin luultavasti moni työtön sairastuu näinä aktiivimallien aikana –

Sellaista se on työttömän elämä, mutta positiivisesti yritän ajatella, jos minut jokin taho vielä töihin tarvitsisi, jos jonkin paikan löytäisin. Työtön 19

Hän puhuu ”työttömän elämästä”, johon olennaisesti kietoutuu odottelu, vääntö ja stressi.

Minkälaisia taktisia vetoja tässä tilanteessa voi tehdä? Työtön 19 pitää positiivista asennetta yllä, jos jostakin vielä järjestyisi työtä. Hänen odottamisensa suuntautuu tulevaisuuteen, kuten monella muullakin vastaajalla: odotetaan eläkettä tai työllistymistä, on se sitten täysipäiväinen työ tai tarpeeksi edes työtunteja, jotta ei tarvitse nostaa työttömyysetuutta. Suuntautuminen tulevaisuuteen ohjaa odottamaan nykyhetkessä (Emirbayer & Mische 1998, 984). Tämä on oljenkorsi, johon hän voi tarttua; toivo siitä, että joskus vielä työllistyy. Se on odotustila, johon epävarmuuden kyllästänyt työmarkkinat sysäävät työttömän odottamaan nöyränä mahdollisuutta tehdä työtä (Holvas & Vähämäki 2005).

Odottaminen ei ole kuitenkaan passiivista. Honkasalo (2013) on kirjoittanut pienestä toimijuudesta toimintana, joka ei perinteisen yhteiskuntatieteellisten toiminnan kriteerien valossa lukeudu aktiiviseksi toimimiseksi. Pienessä toimijuudessa, jonka muotoja ovat odottaminen, sietäminen ja jääminen, päälle päin voi näyttää siltä, että mitään ei tapahdu. Näissä toiminnan muodoissa on kuitenkin löydettävissä toiminnan kriteerejä. Esimerkiksi odottaminen toimii välineenä saavuttaa päämääriä ja se on myös taito, jota voi harjoitella. (emt., 42) Täten voidaan katsoa, että odottaminen tapahtuu (välineenä) nykyhetkessä, mutta se on toiminnan muoto, joka ennen kaikkea jäsentyy tulevaisuuden kuvittelemisen mukaan (Emirbayer & Mische 1998, 984). Jotta tavoite työllistyä toteutuu, tulee työttömän olla koko ajan valppaana, jos jotain mahdollisuuksia ilmenisi.

Työttömän aika ei ole vapaa-aikaa, eikä työaikaa, se on selviämistä joka vaatii todella suuret voimavarat. Aika ei ole myöskään koskaan omaa, se on työvoimatoimiston aikaa. Pitää olla taistelija, sopeutuja, nöyrä ja tavoitteellinen, siis jos aikoo päästä eteenpäin, tuuristakaan ei ole haittaa. Joskus tarvitsee vain yhden kannustavan ihmisen tai yhden lehden ilmoituksen oikealla hetkellä. Minä tarvitsin rohkeutta hypätä uuteen kouluttautumiseen. Taloudellinen selviäminen arvelutti, mutta töitä ei omalta eikä muilta aloilta löytynyt, vaikka hakemuksia oli kasapäin lähetetty. Työtön 28

Työtön 28 puhuu eteenpäin pääsemisestä ja ”jos aikoo” eteenpäin, pitää olla ”taistelija, sopeutuja, nöyrä ja tavoitteellinen”. Työttömän 28 tilanteessa näkyy, kuinka selviytyminen on monenlaista tekemistä, mutta ennen kaikkea siihen liittyy valppaus: jos jostain ilmenee mahdollisuus, se tulee

käyttää heti. Työttömänä odottaminen vaatii siis olennaisesti kärsivällisyyttä ja valppautta. Koska aktivointi tarjoaa rajoitteiden lisäksi satunnaisia mahdollisuuksia, muistuttaa odottaminen eräänlaista metsästystä.

Työttömien odottamisen toimintaa voidaan verrata Honkasalon (2013) käsittelemään odottamiseen, joka kuului Pohjois-Karjalaisten miesten olennaiseen metsästystaitoon. Metsästämisessä eniten aikaa käytetään ”passissa” istumiseen, jossa odotetaan saaliin ilmaantumista. Odottelu on harjoiteltu taito, jossa antaudutaan metsän valtaan. Se ei ole vain passiivisuutta, vaan valppautta, joka vaati erityistä taitoa ja voimia. Vaikka metsästyksessä odottamisella on selkeä päätös laukaukseen, sitä ei virheellisesti pidä käsittää niin, että odottaminen olisi vain dikotominen vastinpari toiminnan alkamiselle. Kyse on toiminnasta ja taidosta, johon olennaisesti kuului kykyä sietää epävarmuutta ja pitää aistit terävinä. (Honkasalo 2013, 49–52.) Samaan tapaan työllistymisen mahdollisuuksien odottaminen ei ole passiivinen vastakohta työllistymiselle, vaan aktiivinen tapa olla ja toimia, jotta mahdollisuudet työllistyä eivät mene ohi.

Täten odottaminen on ennen kaikkea luonteeltaan taktista, koska se on tilaisuuden odottamista ja sen hyödyntämistä. Toisin sanoen se on ”heikon taitoa” hyödyntää hänelle avautuvia mahdollisuuksia (de Certeau 2013, 75). TE-toimiston tarjoama koulutus asettui pitkän odotuksen jälkeen työttömän 28 ulottuviin, ja hän tarrasi siihen. Työttömyyden aikana oli luultavasti tarjolla monia muitakin aktivoivia toimenpiteitä, joita hän olisi voisi hyödyntää, mutta hän päätti tarttua siihen, minkä näki itse järkeväksi ja mieluiseksi. Se on ennen kaikkea omaa toimintaa, joka toteuttaa mahdolliset aktivoinnin tilat (emt., 150–151).

8 Toimijan tulkinnat aktiivisuudesta

Vastaajat kirjoittavat paljon aktivointipolitiikasta ja yleisestä keskustelusta, jota käydään esimerkiksi lehdissä tai lähipiirissä. He nostavat esiin, miten työttömyydestä puhutaan, mitä aktivoinnilla tavoitellaan tai mitä on heidän näkökulmastaan oikea aktiivisuus. Moni nostaa esiin myös työn merkityksen, joka yhdistettiin myös aktiivisena olemiseen. Koska työllistyminen työmarkkinoille on aktivoinnin tarkoitus, on aiheellista myös kysyä, miten työn merkitys vaikuttaa käsityksiin aktiivisuudesta.

Tässä luvussa käydään ensiksi läpi, miten vastaajat kokevat keskustelut työttömistä ja aktivointipolitiikasta arjessaan. Lopuksi esitetään, mitä työttömät ovat mieltä aktiivisuuden määrittämisestä ja mikä on heidän mielestään oikeaa aktiivisuutta.

8.1 Työttömyyden ja aktivoinnin merkitykset

Työttömät kirjoittavat paljon siitä, miten työttömistä puhutaan ja miten puhetapa esiintyy omassa arjessa tai mitä tunteita se herättää omasta työttömyydestä. Vastausten perusteella ei tietenkään voida arvioida sitä, miten esimerkiksi mediassa puhutaan työttömistä, mutta vastaajien kirjoitusten perusteella paljastuu heidän näkökulmansa; se miten he tulkitsevat ympärillään olevaa järjestystä.

Koko 'työttömyys' -termi on ladattu niin täyteen syylisyyttä ja sääliä, että ihmiset joilla ei ole palkkatyötä, nähdään yksiulotteisesti vajavaisina ja jotka on nopeasti saatava 'aktivoitua' nopeasti kyhättyillä kursseilla joissa ikävystytään kuoliaiksi. Työtön 23

Työtön 23 puhuu työttömyys-termin ladatuista merkityksistä ja siitä, miten se sävyttää työttömäksi jääneitä ihmisiä ja heidän kohteluaan. Hänen kirjoituksessaan näkyy aineistossa esiintyvä kokemus, että työttömyydestä tai työttömistä on olemassa käsitys, kuva tai merkitys, jota he eivät itse jaa. Se kuka, ketkä tai mikä luo tätä kuvaa, ei ole aina selvä, sillä siihen viitataan yleisellä mielipiteellä tai kuten työttömän 23 tapaan siitä kirjoitetaan passiivissa. Joskus taas sanotaan suoraan, että Suomen hallituksen käsitys työttömyydestä on vääristynyt. Olennaista ei ole se, kuka kuvaa työttömistä tuottaa vaan se, että he *lukevat* jonkun muun tuottamaa ympäröivää järjestystä (de Certeau 2013, 228–229).

De Certeau (2013, 231–233) mukaan lukeminen on yksi perustava kuluttamisen muoto. Yhteiskuntaa kirjoitetaan koko ajan enemmän erilaisiksi hallinnollisiksi, urbaaneiksi, teollisiksi ja muiksi teksteiksi pyhien kirjoitusten eli tieteellisten, taloudellisten tai poliittisten mallien pohjalta. Koska yhteiskuntaa kirjoitetaan yhä enemmän ja ihmiset ovat kietoutuneita tiedotusvälineiden alati kasvavaan verkostoon, ovat he jatkuvasti tekemisissä väkisin tyrkytetyn järjestelmän kanssa. Vallan

subjekti organisoi lukemisen tilan, mutta jotta teksti tulee toteen, tulee jonkun organisoida *lukemalla* se (de Certeau 2013, 235–237). Samaan tapaan kuin kävelijä toteuttaa kaupunkitilan, liikkuu lukijan silmä eri teksteissä, toteuttaen ja lisäten omia merkityksiään tekstiin (emt., 150–152, 233–234).

Työttömän 23 mainitsevat syyllisyys ja sääli tarkoittavat siis sitä, että työttömät nähdään jonkinlaisina ja se oikeuttaa heitä aktivoivat toimenpiteet, joissa ikävystytään kuoliaaksi. Työttömien näkeminen jonkinlaisena ja sen yhdistäminen aktivointiin kertoo samasta implisiittisestä viestistä, jonka Kildal (2001, 15–16) näkee *workfare*-suuntaisessa aktivoinnissa: yksilöä syytetään omasta työttömyydestään, joka johtuu hänen puutteellisesta tahdonvoimastaan tai kyvystä huolehtia elämästään. Työttömistä tuntuu siltä, että aktivoinnin myötä heitä itseään syytetään työttömyydestä. Työttömien kokemuksissa tämä aktivoinnin implisiittinen viesti on vahvasti läsnä.

– – *Se suunta, johon Suomi on lähtenyt kaikkien aktivoimistoimenpiteiden ja vastikkeellisuuden kanssa, on väärä suunta. Olin raivoissani, kun yhteiskunnallisista, rakenteellisista ongelmista haluttiin tehdä minun ongelmani, minun väärin valintojeni tai vääränlaisuuteni syytä.* Työtön 1

Ennen kaikkea tämä negatiivinen kuva työttömistä huolettaa työttömiä niin yleisellä kuin henkilökohtaisella tasolla. Aineistojen vastauksissa välittyy vahvasti kuva työttömien pelosta leimautua aktiivisuuden vastaparin myötä passiiviseksi. Passiivisuuteen luokittelu raivostuttaa, hävettää ja syyllistää. Kyse on vallasta. Tiedotusvälineissä pyörivien lukujen ja ”tosiasioden” retoriikka työstää yksilöiden pelkoja, heidän huomaamatta luovuttamaa intymiteettiään. (de Certeau 2013, 242.)

Vastaajat kokevat, että työttömyyteen liitettyjen kuvitteellisten ominaisuuksien kautta oikeutetaan aktivoivia toimenpiteitä. Kyse on eriarvoisuuden kokemuksesta, joka juontaa syvälle yhteiskunnalliseen merkitykseen työstä.

– – *Kaikkein köyhimpiä ja heikoimmassa asemassa olevia nöyryytetään, kyykytetään ja he joutuvat tappelemaan byrokratian kanssa. Samaan aikaan ne, jotka ovat työelämässä saavat verovähennyksiä, kilometrikorvauksia, kulttuuriseteleitä, korkeampia äitiyspäivärahoja ja monia muita tulonsiirtoja ilman käyttämistä ja virastoissa juoksemista. Niitä, joilla ei ole työtä, pidetään laiskoina ja työttömyys nähdään omana valintana. Toimenpiteet ovat sen mukaiset.* Työtön 1

Palkkatyön tai muun kelpuutetun toimeentulon muodon puuttuminen tarkoittaa työttömille eriarvoista kohtelua, jota sävyttää epäluottamus. Työttömien tulonsiirrot ovat suurennuslasin alla ja niiden saaminen edellyttää ”virastoissa juoksemista”. Materiaalisten etujen menettämisen lisäksi työttömyys on luottamuksen menettämistä. Luottamus ja arvostus liittyvät ennen kaikkea myös ensimmäisessä analyysiluvussa ilmi tulleeseen etuoikeuteen vapaa-ajasta ja lomasta. Palkkatyö tuo

statuksen, jolla yksilön tekemistä ei kyseenalaisteta. Työttömien ”ylimääräinen” aika taasen saa paljon moraalisia merkityksiä, kuten lapsen päivähoitoon viemisen kyseenalaistaminen tai työttömyysajan kutsuminen lomailuksi. Työttömän aika muuttuu jatkuvaksi aktiivisuuden osoittamiseksi. Vaikka omaa toimintaa ei samaisteta passiivisuuteen, voi ympäristön paine olla niin kova, että itseen kohdistuvat vaatimukset kasvavat ja omasta mahdollisesta vapaa-ajasta podetaan syyllisyyttä.

Yritätkö ja teenkö tarpeeksi? Vaikka pyristelen vastaan, on vaikea olla päästämättä arvosteluja ja epäilyjä ihon alle. Toisinaan ikäviä kommentteja tupsahtelee aivan lähipiiristä. Työnhakumotivaatiotani ja yrittämistäni on epäilty, työttömyyteni kestoä ihmetelty ja vapaa-ajan pitämistäni arvosteltu siitä näkökulmasta, että se aika on pois työnhaukustani. – –

Arvottomuuden lisäksi työttömyyttä leimaa syyllisyys. Se ulottuu hyvin arkisiin asioihin kuten vapaa-ajan pitämiseen tai jonkin asian hankkimiseen. Työtön 37

Työttömän 37 syyllisyyden ja arvottomuuden kyllästämä tilanne on samanlainen kuin Holvaksen ja Vähämäen (2005, 22–24) näkemys pätkätyöläisen roolista työmarkkinoilla. Nöyrä, itseään syyllistävä työnhakija on jatkuvassa valmiustilassa, kenen tilannetta vakituksessa työssä olevat eivät ymmärrä. Hänen kaikesta ajastaan tulee työaika, sillä silloin kun hän ei tee työtä, hän hakee sitä. Työttömyys on työtä ilman materiaalisia etuja. Se on työtä työnhakuna, mutta myös työtä kehittämällä itseä vastaamaan työmarkkinoiden muutoksiin (Holvaks & Vähämäki 2005, 32–33).

Kuten aiemmin tuli ilmi, aktivointi yhdistetään yksilön omaan passiivisuuteen. Tällöin aktivoivat toimenpiteet myös ristiriitaisesti leimataan passiivisuutta osoittavaksi. Jos joku on aktivoivassa toimenpiteessä, eikö hän väistämättä ole alkujaan ollut passiivinen ja tarvitsee siksi aktivointia? Tällainen pelko liitetään varsinkin kuntouttavaan työtoimintaan. Osa vastaajista reagoi vahvasti työllistämistoimenpiteisiin niin, että palvelut hävettivät ja he eivät kehdanneet kuin harvoille niihin osallistumisesta. Työtön 43 tuntee häpeää, koska joutuu aktiivimallin täyttämäisestä huolimatta kuntouttavaan työtoimintaan:

Tunnen tästä edelleen häpeää, sitä, etten ole kylliksi aktiivinen, vaikka olen hakenut tälläkin hetkellä, viimeksi eilen, työpaikkaa, teen osa-aikatoitua käsitykseni mukaan aktiivimallin ehtojen mukaisesti (työtä, joka on kaiken lisäksi melko vaativaa pienellä palkalla: keikkapainotteiset henkilökohtaiset avustajat tekevät usein työt, joita kotihoitajat ja palvelutalojen ohjaajat eivät vain ehdi). Työtön 43

Kokoavasti voidaan todeta, että aktivointi ja aktiivisuuden vaatimukset tuntuvat eräänlaiselta epäluottamuslauseelta, joka pakottaa refleктоimaan omaa aktiivisuuttaan. Tämä on monesti työttömän tilanteessa hämmentävää, koska he kokevat olevansa aktiivisia ja vain vailla työpaikkaa.

Aiemmassa tutkimuksessa raportoidut tulokset ovat osoittaneet, että aktivoivia toimenpiteitä osoitetaan mekaanisesti luokittelun tai instituution logiikan mukaan, jotta työttömien tekeminen olisi instituution mittareilla aktiivista. (Haikkola, Näre, Lähteenmaa 2017; Haikkola 2018.)

Vaikka tosiasiallisesti aktivoivat toimenpiteet eivät kerro yksilöstä mitään, on passiiviseksi leimautuminen konkreettinen huolenaihe työttömille. Aineistossa löytyy kuitenkin vastarintaa tällaista tulkintaa vastaan. Työttömät tietävät paremmin omasta toiminnastaan, eivätkä he samaista omaa aktiivisuuttaan TE-toimiston mittareihin tai yleiseen kuvaan työttömyydestä. Työttömät eivät yksinkertaisesti vastaanota ja hyväksy mahdollista aktivointitoimenpiteiden implisiittistä viestiä työttömien passiivisiksi luokittelusta, vaan he tuovat esiin omia aktiivisuuden merkityksiään. Olennaista on tutkia, mitä työttömät valmistavat heille tarjotuilla kuvilla, eli aktiivisuuden määrittämisellä (de Certeau 2013, 68).

8.2 Mitä on aktiivisuus

Ennen kaikkea aktiivimallista käsittelevissä kirjoituksissa esitetään kritiikkiä, jossa aktiivisuuden luokittelut ja tulkinnat kyseenalaistettiin. He pohtivat aitoa aktiivisuutta ja viranomaiskielessä tai julkisessa keskustelussa käytettyjen ideoiden ja käsitteiden totuuspohjaa. Aktiivisuus/passiivisuus -dikotomiaan tartutaan erityisesti aktiivimallia käsittelevissä vastauksissa.

Aktiivimalli lisäksi leikittelee sanoilla vastuuttomasti, koska lain määrittelemää aktiivisuutta on hyvin vaikeata täyttää, jolloin lehdissä helposti kerrotaan, että työttömät ovat passiivisia.
— Työtön 20

Työtön 20 tarttuu suoraan aktiivimallin kantamiin merkityksiin. Hän näkee, että aktiivimallin myötä leikkuriin joutuneet samaistetaan suoraan passiivisuuteen. Merkitysten pohdinta on toimintaa, josta de Certeau puhuu lukemisena. Se on aktiivista toimintaa, jossa lukijan ei vain vastaanota hänelle tarjottua tekstiä (eli yhteiskunnallisen vallan organisoimaa asioiden järjestystä) sen sananmukaisissa merkityksissä, vaan soveltaa siihen omia merkityksiään. Täten lukija ”rakentaa” tekstin, hän keksii niihin muutakin kuin tekstien alkuperäisen intention. (de Certeau 2013, 24–25, 233–234.) Lyhyesti sanottuna työttömät eivät samaista omaa aktiivisuuttaan vain ulkopuolisiin kriteereihin, vaan luovat noita määrittämiä soveltamalla omia aktiivisuuden kriteerejä. Samalla tavalla kuin työtön 20 työtön 14 kyseenalaistaa aktiivimallin tai sen spekuloidun jatkomallin aktiivisuuden.

Entä miten on aktiivimallin kohdalla? Nykyisessä apurahahakemusten väentämisellä tuskin on mitään aktiivisuuspisteitä lisäävää vaikutusta. Mutta mitä jos se tulee se Aktiivisuusmalli 2.0? Että pitää hakea vähintään neljää työpaikkaa kuukauden aikana. Lasketaanko apurahahakemukset? Ja mitä jos siinä kuussa ei ole yhtään ainoaa mahdollista

apurahahakua avoinna? Olenko sitten vain armottoman passiivinen? Ja leimakäsi käy.
Työtön 14

Työtön 14 puhuu ”leimakädestä”, joka viittaa aineistossa toistuvaan kokemukseen, kuinka eri aktivoinnin toimenpiteiden tarkoitus on työelämään pyrkimisen sijaan tilastokikkailua, jolla ei ole mitään tekemistä aidon aktiivisuuden kanssa. Moni katsoo, että työttömien aktivoinnin ja aidosti auttavan funktion sijaan politiikassa keskityttiin aktivoinnin legitimoimiseen.

Tänä vuonna on selvästi eduskunnan taholta keskitytty siistimään tilastoja, eli eri kikoja saatu työttömyystilastot näyttämään todellisuutta paremmilta. Osa kansanedustajista silmät kirkkaina kertovat kilpaa televisiossa, että kuin hieno tämä aktiivimalli on ollut ja kuinka työttömyys on vähentynyt. Totuus on oikeasti aivan toinen!

Suurin osa on työttömien kursseilla, pätkätöissä, kuntouttavissa työkokeiluissa, normaaleissa työkokeiluissa ym. Näitä kaikkia ihmisiä ei lasketa työttömiksi, kun tilastoja jaellaan julkisuuteen. Työtön 17

Läpi aineiston esiintyvä aktiivisuuden yhdistäminen tilastolliseen seurantaan kertoo työttömien tekävän eroa heiltä vaadittujen toimien ja oman aktiivisuuden välillä. Moni tietää olevansa aktiivinen, vaikka heidän työttömyysturvaansa leikataankin. Aktiivisuusehto on vain vastoinkäyminen, josta täytyy selvitä.

Loputtuaan uravalmennus suojasi aktiivisuuttani vielä hetken, kunnes leikkuri osui kohdalleni ensimmäisen kerran syksyllä 2018. – – Tilastossa en ole aktiivinen, mutta itse tiedän, miten asia on. Jatkan edelleen työnhakuani, ylläpidän taitojani ja markkinoin osaamistani. Pusken eteenpäin, vaikka toisinaan se tuntuu tervassa tarpomiselta. Ei ole muuta vaihtoehtoa. Työtön 37

Vaikka työtön 37 ei ole TE-toimiston luokituksen mukaan aktiivinen, hän tietää olevansa aktiivinen tietämiensä kriteerien kanssa. Hän on omaksunut aiemmat määritykset aktiivisuudesta ja toteuttaa niitä, mutta silti hänen työttömyysturvaansa sanktioidaan. Tästä huolimatta työtön 37 pyrkii aktiivisuuteen, vaikka se ”tuntuu tervassa tarpomiselta”.

Tietämällä asioiden tosiasiallisen laidan ja päättäväisellä eteenpäin tarpomisella työttömän 37 toiminnassa nousee esiin sitkeyden etiikkaa. Hän ei samaista itseään passiiviseksi, vaikka aktiivimallin tukileikkuri näin hänet määrittelee: hän ei suo valmiiksi annetulle järjestykselle kohtalon tai lain asemaa. Se on moraalista vastarintaa, jossa pelataan tilanteen järjestyksellä. (de Certeau 2013, 63.) Työtön 37 soveltaa aktiivisuuden omaksuttuja merkityksiä, joita valta pyrkii organisoimaan. De Certeau puhuu lukemisesta risteyskohtana, jossa yhteiskunnallinen hierarkia pyrkii sovittamaan yksilön informaatioon, kun taas lukeminen on juonittelua ujuttaa omat kekseliäisyydet sen rakoihin. Se on taktista askartelua, jossa hän sovittaa yhteen tekstien eri aineksia.

(emt., 235–237, 239–240.) Työtön 37 askartelelee aiemmin omaksutuista aktiivisuuden kriteereistä itselleen tosiasiallisen aktiivisuuden määrittelyn.

Aktivoinnin keinotekoisten määritysten ja sanktioinnin ohella kritiikkiä saavat aktivoivien palvelujen sisältö. Kritiikissä kiteytyy, mikä työttömien mielestä on aidosti työllistymisessä auttavaa toimintaa. TE-toimiston ostamien tai järjestämien kurssien sisältöä arvostellaan hyödyttöminä esimerkiksi toistuvina cv-kursseina. Kritiikin ohessa moni mainitsee aidosti hyödyllisiä kursseja, joista saa etua työelämään.

Te-toimiston tarjoamat kurssit ovat hyvin monenlaisia, pääosin erilaisia lyhyitä ja lähinnä ansioluetteloiden sekä itsensä markkinointiin liittyviä. Samaan aikaan virallisissa oppilaitoksissa pidetään kursseja, joista saisi yritys-elämässä arvostettuja todistuksia. Todennäköisesti tulevat sukupolvet tulevat ihmettelemään sitä, miten Suomella oli varaa finanssikriisin ajan pitää ihmisiä työttömänä Te- toimistojen 'näin teet erottuvan CV:n' - kursseilla. Työtön 20

Aidosti työmarkkinoilla hyötyä olisi siis edellisen lainauksen mukaan työelämässä käytettävistä todistuksista, ei itsessään työnhakua edistävistä koulutuksista. Tietysti on mahdollista miettiä, onko itsensä markkinointi taito, joka voisi hyödyttää konkreettisesti työelämässä, mutta työttömän 20 viesti on selvä: työnhakuun keskittyvä koulutus ei ole työmarkkina-asemaa kohentava asia samalla tavalla kuin koulutus, joka keskittyy työelämävalmiuksiin. Havainto on saman suuntainen kuin Pajun ym. (2020) artikkelissa, jossa työttömät nuoret toivoivat tiettyssä ammatissa auttavia taitoja, mutta sen sijaan aktivoivissa palveluissa pyrittiin säilyttämään tai parantamaan työttömien nuorten yleistä työllistettävyyttä.

Aidon aktiivisuuden merkitys kietoutuu omiin tavoitteisiin pyrkimisenä. Aktiivisuus lähtee heidän oman motivaatiostaan ja konkretisoituu tekemisenä, joka tähtää omiin päämääriin. Siksi moni kokee, että yksilöiden toiveet tulisi ottaa paremmin huomioon ja niiden tavoittelemiseen tulisi saada aidosti tukea. Aktivoinnin tulisi olla mahdollistavaa, ei rajoittavaa.

Toivoisin, että päättäjät kysyisivät työttömiltä mikä motivoi heitä ottamaan ensimmäisen askeleen kohti pysyvämpää työelämää ja tukisivat meitä valitsemallamme tiellä. Kukaan meistä ei ajatellut pienenä ruveta työttömäksi, olosuhteet ovat ajaneet meidät tähän. Ennestään tukala olomme ei parane vaatimuksilla, jotka eivät johda mihinkään. Päättäjien tulisi pitää huoli siitä, että työvoimaneuvot toimivat oikeanlaisena linkkinä työntekijöiden ja työnantajien välillä, eivätkä täyttäisi työpäiviään patistamalla työttömiä joutaviin koulutuksiin. Työtön 24

Ennen kaikkea aidon aktiivisuuden ja oman tavoitteellisuuden yhteys korostuu vastauksissa, joissa tarjotaan ratkaisua aktivoivan sosiaaliturvan valvonnan ja kontrollin ongelmiin. Moni nostaa

vastauksissaan työttömyyden ratkaisuksi perustulon¹³. Perustulon vastikkeettomuuden myötä olisi helpompaa aloittaa yritystoimintaa tai ottaa vastaan työpätkiä tai mitä tahansa oljenkorsia, jotka parantavat omaa toimeentuloa tai työllistymistä. Toimijoilla olisi enemmän tilaa tehdä liikkeitä, jotka he itse näkevät hyödyllisiksi.

Oma mielipiteeni on, että Suomessa pitäisi ottaa käyttöön vastikkeeton perustulo, joka sitten pienenisi mikäli on töissä. Tällöin byrokratia olisi minimissään, ihmisten peruselintaso olisi turvattu ja yksilö voisi itse päättää, mikä on hänelle parasta. – – Työtön 20

Vastikkeettoman perustulon etujen ja aktivoivien toimenpiteiden sisällön arvostelamisessa esiintyy implisiittisesti se, mitä aktiivisuus työttömien mielestä tosiasiallisesti on. Se on työmarkkinoilla relevanttien kykyjen lisäämistä, yksilöllisten tavoitteiden asettamista ja niihin pyrkimistä. Oman työllistymisen tavoitteeseen pyrkiminen ja sitä varten hyödynnettävät keinot ovat aktiivisuutta, kun taas aktivoivien toimenpiteiden sietäminen on selviytymistä.

Työttömien käsitys aktiivisuudesta kietoutuu siis tavoitteellisuuteen, joka on myös toimijuuteen yhdistetty piirre. Intentio, omien tarkoitusten toteuttaminen ja kysymys siitä, missä suhteessa ympäröivä todellisuus mahdollistaa tai rajoittaa toimintaa ovat toimijuuden ydin (Ronkainen 1999, 50–53; Jyrkämä 2008, 191). Vaikka pelkkää tavoitteellisuutta ei tule ylikorostaa toimijuudessa, on mielenkiintoinen havainto, kuinka näkemys aktiivisuudesta muistuttaa tulevaisuuteen orientoitunutta toimijuutta (Emirbayer & Mische 1998).

8.3 Työn merkitys ja aktiivisuus

Aineistossa puhutaan paljon työn merkityksistä, mutta merkityksistä oli löydettävissä myös aktivointiin liittyvä teema. Työn merkitys asetetaan monesti aktiivisuuden osoittamista vasten. Aktiivista toimintaa verrataan työhön sekä työn tuoma status tarkoittaa aktiivisuuden vaatimusten loppumista ja tasavertaista kohtelua.

Työ ennen kaikkea kietoutuu kykyyn toimia. Osa näkee työpaikan tunnustuksena siitä, että yksilöllä on osaamista ja neuvokkuutta pärjätä työtehtävissä. Se on luottamusta ja arvostusta, jonka puutteesta työttömät ajoittain kärsivät, kuten aiemmin tässä luvussa esitettiin.

Minulle työ merkitsee arvostusta ja luotettavuutta. Sitä, että joku on palkannut sinut, koska luottaa ja uskoo sinun selviytyvän sinulle annetusta tehtävästä. Se on tavallaan kunnianosoitus, sinulle itsellesi, oli työ mikä tahansa. Työtön 15

¹³ Aineiston keräyshetkellä oli meneillään perustulokokeilu 1.1.2017–31.12.2018, joka osaltaan voi vaikuttaa perustulon esiin nousemisessa (Laki perustulokokeilusta 1528/2016 23 §).

Tällöin kyse on myös siitä, minkälainen käsitys itsestä on työmarkkinatoimijana. Kaikki eivät kuitenkaan näe, että oman kyvykkyyden, arvostuksen tai luottamuksen todistaminen olisi sidoksissa pelkästään palkkatyöhön, vaan että on monenlaista tekemistä ja työtä, joka on arvokasta.

Minulle työ on palkkatyötä ja toisaalta työtä, josta ei saa palkkaa. Eli työ on aktiivisena olemista. Olkoonpa se sitten vaikka vapaaehtoistyötä tai jotain yhteiskunnan sisällä näkymättömissäkin tapahtuvaa vaikuttamista ja osallisena olemista. Ehkä työ on omien vahvuuksien käyttämistä siten, että saa siitä itselleen osallistumisen tunteen ja ihmisarvon. Maksettaisiinko siitä vai ei, se on jokaiselle työttömälle luultavasti ihan sama. Työtön 13

Työttömän 13 mukaan työ on siis aktiivisena olemista. Se on tekemistä, josta saa osallistumisen tunteen ja ihmisarvon. Kyse on omien kykyjen ja osaamisen harjoittamisesta niin, että se on arvokasta. Työn ei tarvitse olla materiaalisesti palkittua, jos saa vain toteuttaa omaa potentiaaliaan. Tärkeää on siis kokea itsensä merkitykselliseksi. Täten itse aktiivinen toiminta on jo työtä. Työ ja siihen pyrkivä aktiivisuus ovat tavoitteellisuuden lisäksi siis mahdollisuuksia harjoittaa omia taitojaan. Jo kyky toimia on tällöin itsessään päämäärä.

De Certeau puhuu nautinnosta, jota toimija kokee, kun hän voi omalla luovalla toiminnallaan saavuttaa hetkellisenkin voiton. Nautinto ei tule siitä, että puuseppä tekee työajalla itselleen huonekalun, vaan siitä, että hän omalla taitotiedollaan onnistuu siinä. (de Certeau 2013, 62–63.) Tällöin merkityksellinen tekeminen, oli se työtä, aktiivisuutta kohti työmarkkinoita tai muuta toimieliasuutta työttömyysaikana voidaan ymmärtää oman jäljen jättämisenä, kykynä realisoida omaa toimijuutta eri käyttötavoilla, eli merkitä omaa olemassaoloaan tekijänä. (emt., 68–69.)

Osa onkin hylännyt palkkatyön autuuden ajatuksen. Jos minua ei huolita aktiivisista pyrkimyksistäni huolimatta, miksi tuomita itseään? Näin he tekevät eroa siihen käsitykseen, että työttömiä luonnehtisi passiivisuuden ominaisuus. Työtön 19 tietää, että vaikka yrittää parhaansa hakea töitä, eli olla aktiivinen, siitä huolimatta töitä ei aina saa.

Sitä olen kuitenkin miettinyt, miksi ihminen näkee oman arvonsa vain työn kautta ja jos työtä ei ole, tuntee itsensä arvottomaksi, vaikka elämässään olisi tehnyt paljon muutakin hyvää ja hyödyllistä niinäkin aikoina, kun töitä ei ole ollut ja välillä työn ohessakin. Työn tekemistä kyllä täytyy arvostaa, mutta jos ei työpaikkaa parhaallakaan yrittämisellä saa, niin miksi täytyy lähteä vielä itsekin itseään tuomitsemaan, kun sen tekevät jo liiankin voimallisesti muut tahot. Työtön 19

Työ merkitsee kuitenkin myös sen tarjoamaa turvaa ja resursseja. Se mahdollistaa suuntautumisen työelämän ulkopuolelle. Työ ei ole kaikille päämäärä, ja he vierastavat ylenpalttista työhulluutta. Tärkeämpää on, että työ mahdollistaa itsensä toteuttamisen myös sen ulkopuolella.

Työnteko ei liioin voi olla elämän tarkoitus ja onnellisuuden lähde, vaikka niin meille uskotellaan. Työstä saatava korvaus pikemminkin mahdollistaa elämän tarkoituksen toteuttamisen myös työn ulkopuolella. Mitä tässä voi tehdä muuta kuin yrittää elää ja toteuttaa itseään pienemmin kuin itse haluaisi? Rahan riittävyyden jatkuva murehtiminen tosin syö henkistä kapasiteettia aika tavalla. Työtön 2

Toimeentulo on yksi vahvimpia työhön liitettyjä merkityksiä. On tärkeää, että voi itse huolehtia omasta toimeentulostaan ja kokea olevansa tasavertainen osallinen yhteiskunnassa. Riippuvaisuus muista laskee, kun ei ole etuuksien varassa. Eräs vastaaja kertoi jopa, että hän normalisoitui työn kautta. Ennen kaikkea työn merkitys asettuu vasten tilivelvollisuutta viranomaisille.

Tätä kirjoittaessani olen ollut neljä kuukautta kokopäivätyössä. Työ vastaa koulutustani ja se on ollut erittäin antoisaa ja mielenkiintoista. Tuntuu siltä, että alan vähitellen normalisoitua tavalliseksi ihmiseksi. Työssäolossa on parasta se, että minun ei tarvitse selittää tilannettani kellekään. Tuntuu uskomattomalta, että pystyn ostamaan itselleni uusia vaatteita ja rahaa jää tilille edelleen. Pystyn osallistumaan talouteni hankintoihin tasapuolisemmin, mikä on minulle henkisesti tärkeä asia. Ensimmäistä kertaa pitkään aikaan tunnen olevani aikuinen ihminen, en vain toimenpiteiden kohde tai muiden elätti. – – Työtön 1

Työttömän 1 tilanteessa aktiivisuuden tilivelvollisuus loppui, kun hän sai töitä. Parantuneen toimeentulon ja aktiivisuusvaatimusten poistumisen jälkeen hän alkoi kokea olevan ”aikuinen ihminen”. Ennen kaikkea tämä liittyy tässä luvussa aiemmin käsiteltyyn kokemukseen siitä, kuinka työttömät kokevat kohtelunsa johtuvan siitä, että heidän kykynsä huolehtia toimeentulostaan saatetaan kyseenalaiseksi. Aktivointi voidaan siis kokea jossain määrin epäluottamuslauseena ja tästä epäluottamuslauseesta päästessä irti, voi yksilö kokea taas olevansa tasavertainen osallistuja yhteiskunnassa. Kyse on siitä, kokevatko yksilöt olevansa täysivaltaisia toimijoita.

Ennen kaikkea aktiivisuuden ja työn merkitysten myötä voidaan sanoa, että työttömien näkemys aktiivisuudesta ja työstä on olla tasavertainen, suhteellisen vapaa toimija.

9 Johtopäätökset

Tässä maisterintutkielmassa tutkin työttömien toimijuutta kiristyvän aktivoinnin kontekstissa. Tutkimuskysymystä ohjaa oletus, että velvoitteet ja sanktiointi rajoittavat työttömien mahdollisuuksia toimia, mutta toisaalta aktivoinnin palvelut toimivat myös toiminnan mahdollisuuksien keinoina. Tästä syystä tarkennan tutkimuskysymystä kolmeksi alakysymykseksi, joilla tarkastelen aktivoinnin jäsentämää työttömän toiminnan ehtoja ja mahdollisuuksia, miten työttömät hyödyntävät niitä ja miten omaa aktiivisuutta verrataan aktiivisuuden merkityksiä vasten. Ennen kuin käsittelen tuloksien johtopäätöksiä, pohdin tutkijapositioniani ja tutkimuksen väistämättömiä rajoitteita.

Tutkielman kysymyksenasettelua on johdatellut kiinnostukseni työttömien aktivointiin, jonka kanssa olen ollut tekemisissä työtehtävien kautta. Työttömien aktivoinnin lainsäädäntö oli jossain määrin minulle siis tuttua, mutta vahvaa esiymmärrystä minulla ei ollut. Tutkimuksen lähtökohta oli kiinnostus tutkia aktivointia, ja myöhemmin toimijuusnäkökulma sekä tarkempi tutkimustehtävä kehittyivät tutustumalla ensin aineistoon ja aiempaan tutkimuskirjallisuuteen. (Ronkainen ym. 2014, 75–77.)

Tutkijapositioni on melko etäinen tutkittaviin, koska en ole ollut keräämässä aineistoa ja aineistonkeruu on tapahtunut kirjoituskilpailuna, jossa vuorovaikutus jäisi muutenkin apukysymysten tasolle. En ole ollut tekemisissä vastaajien kanssa, mikä tarkoittaa tutkittavien vuorovaikutuksen puuttumista. Täten he eivät voi tarkentaa, täydentää tai muuttaa kirjoittamaansa. Tulkintani ovat korostetusti vain minun ja tekstin välisiä. Olen tietoisesti pyrkinyt aina ymmärtämään vastaajan näkökulmaa, mutta hyväksynyt sen, että minulla ei ole pääsyä tutkittavien mieleen. (Ronkainen ym. 2014, 71–72.)

Tutkielman 44 vastauksen aineisto kattaa erilaisia vastaajia niin sukupuoleltaan, asuinpaikaltaan kuin koulutukseltaan, mikä tarkoittaa selitettävän ilmiön kannalta erilaisten tekijöiden vaihtelua, kuten toimijuutta mahdollistavien aktivoivien palvelujen alueellisen tarjonnan vaihtelua. Todettakoon, että vaikka aineisto on kattava maisterintutkielmalle, voidaan olettaa, että työttömien toimijuuden ja aktivoinnin välinen suhde ei kuitenkaan ilmene aineistossa tyhjentävästi. Erilaisella aineistolla voi olla mahdollista tavoittaa esimerkiksi työttömiä, jotka eivät koe luontevaksi osallistua kirjoituskilpailuun tai tilanteita, jotka eivät välity kirjoitetun kokemuksen perusteella. Esimerkiksi haastattelussa voitaisiin rakentaa haastattelurunko, joka vastaa tarkemmin yksittäisiä aktivoinnin muotoja tarkasteleviin kysymyksiin.

Tästä syystä tutkielma on pyritty yhdistämään aikaisempaan tutkimuskeskusteluun, jotka käsittelevät työttömien toimijuutta tai siihen olennaisesti vaikuttavaa aktivointia. Tällöin tutkielman tuloksia voidaan verrata tuloksiin, jotka on saatu eri metodologialla. Seuraavaksi on aiheellista käsitellä sitä, mitä tietoa tutkielma tuotti.

Kokoavasti vastaus tutkimuskysymykseen ”minkälaista on työttömien toimijuus aktiivisuuden kiristyvässä kontekstissa” on, että aktiivisuuden vaatimasta kontrolloidusta tekemisestä huolimatta työttömien toimijuus ei pelkisty heitä aktivoivien toimenpiteiden, ohjeistusten tai palvelun tasolle. Työttömien oma luovuus ja tavoitteellisuus löytää keinoja kontrollin lomasta ja mahdollisuuksia aktiivisuuden keinoista. Joissakin tapauksissa aktivointi johtaa kuitenkin odotustilaan, jossa luova, omatoiminen liikkumavara on vähäistä ja oman tavoitteellisuuden säilyttäminen vaatii ennen kaikkea valppautta sekä kärsivällisyyttä.

Tutkielma osoittaa, kuinka työttömien toimijuuteen vaikuttaa aktiivisuuden tapa suunnata heidän ajallista suuntautumistaan enimmäkseen nykyhetkeen aktiivisuusvaatimusten täyttämiseen, mikä estää työttömien omaa, tavoitteellista tulevaisuuteen suuntautuvaa toimijuutta (Emirbayer & Mische 1998). Aktiivisuuden osoittamisen vaatimukset niin työnhaussa kuin toimenpiteisiin osallistumisessa, epävarma tilanne toimenpiteiden ja töiden jatkosta tai hyödyllisten toimenpiteiden tarjoutumisesta sekä aktiivimallin vaatima aktiivisuusehto muodostavat tilanteen, jossa työtön joutuu ensisijaisesti huolehtimaan nykyhetkessä pärjäämisestään ilman selvää päämäärää.

Aktiivisuuden tapa suunnata toimijuutta nykyhetkeen ei ole sinänsä suoraan aiemmassa tutkimuksessa raportoitu havainto, mutta se on yhteneväinen aiempien tulosten kanssa. Paju ym. (2020) osoittavat, kuinka nuoria aktivoivat palvelut keskittyivät nuorten sen hetkisen työllistettävyyden vaalimiseen niin, että nuorten tavoitteellinen toiminta jää taka-alalle. Spesifien työelämätaitojen opettelemisen tai nuorten uratavoitteiden huomioimisen sijaan aktivoivissa palveluissa heitä ohjataan huolehtimaan mentaalisista ja fyysisistä voimavaroista, jotka mahdollistavat soveltuvuuden mihin tahansa työhön tai koulutukseen (emt., 16–21). Se on työllistettävyyden ylläpitämistä nykyhetkessä ilman tavoitteellisuutta.

Vaikka aineistossa korostuu aktiivisuuden tapa suunnata toimijuutta nykyhetkeen, on sen lisäksi nähtävissä myös menneisyyteen ja tulevaisuuteen orientoituvan toimijuuden muokkauspyrkimyksiä, kuten yksilövalmennuksen tapa muodostaa menneisyydestä työidentiteettiä tai kehoitus suuntautua realistisia työpaikkoja kohti tulevaisuudessa. Tähän havaintoon perustuen esitänkin, että jatkotutkimuksessa hyödynnettäisiin Emirbayerin ja Mischen (1998, 972) toimijuuden kolmisointua

analyttisena työkaluna ja tutkittaisiin, miten aktivoinnin eri instrumentit ohjaavat toimijan ajallista suuntautumista menneisyyteen ja tulevaisuuteen ja miten ne vaikuttavat työnhakijan työidentiteettiin sekä tavoitteelliseen toimintaan.

Tässä tutkielmassa käy myös ilmi, kuinka esimerkiksi työnhaun tukemisen sijaan TE-toimistossa keskityttiin siihen, että työnhakijat toimivat instituution edellyttämällä tavalla. Tämä on yhteneväinen havainnon kanssa, jossa nuorten työttömien tekemisen kontrollointi on aktivoivien palvelujen kohteena, koska ilman ohjattua tekemistä heidät luokitellaan passiiviseksi ja täten kontrollia tarvitseviksi (Haikkola 2018). Myös toimenpiteiden hyödyllisyyden kokemus noudatti samaa kaavaa, mitä on aiemmin raportoitu. Toimenpiteet, jotka ovat työnhakijan tavoitteiden mukaisia, koetaan miellyttäväksi, kun taas omien tavoitteiden vastaiset toimenpiteet koetaan ”älyttömiksi” (Haikkola, Näre ja Lähteenmaa 2017, 68–73).

Työttömät vastaavat oman tavoitteellisuuden ja nykyhetken vaatimuksien ristiriitaan taktisella toiminnalla (de Certeau 1984; 2013). He säilyttävät tavoitteellisuutensa tasapainoilemalla aktiivisuuden osoittamisen vaatimusten kanssa, neuvottelulla, toimenpiteiden hyödyntämisellä tai siedettäväksi tekemisellä ja kärsivällisyydellä. Tämä toiminta on ennen kaikkea oman tavoitteellisen toiminnan sovittamista nykyhetken realiteetteihin (Emirbayer & Mische 1998, 994).

Tasapainoilu aktiivisen työnhaun osoittamisen ja omien tavoitteiden ylläpitämisen välillä ei paljastu vain taktisten vetojen kautta vaan myös havaintona yliviritetystä toimijuudesta (Lähteenmaa 2011). Yliviritetyssä toimijuudessa omaa perustoimijuutta pidetään yllä vakuuttelulla oman yrittämisen kannattavuudesta. Oman tavoitteellisuuden säilyttäminen vakuuttelemalla itselleen yrittämisen kannattamisesta ei ole pelkästään ulkopuolista kontrollia vastaan, vaan myös yksilön sisäistä kamppailua omia sisäisiä haasteita vastaan (emt., 57).

Omien tavoitteiden ylläpitämisessä on kyse ennen kaikkea sitkeyden etiikasta, vastarinnasta, jossa ei luovuteta omaa toimijuutta ulkopuolisen entiteetin valtaan (de Certeau 2013, 63, 75). Sitkeyden etiikka kulminoituu vastarinnan muodossa, jossa aktivoiviin toimenpiteisiin velvoitetut työttömät pitävät henkistä etäisyyttä heille osoitettuun toimintaan joko pienillä teoilla tai ”kylmänviileällä” suhtautumisella.

Aktiivisen toiminnan jaottelu näyttää keinotekoiselta, kun tarkastellaan aktivoivien toimenpiteiden käyttötapoja. Tätä de Certeau (2013) tarkoittaa myös teoriallaan tuottajista ja kuluttajista. Hän käyttää esimerkkinä television katsomista. Television katsomisen kestoja voidaan mitata tai sen

välittämiä kuvia representaatioita analysoida, mutta tällöin ei tiedetä, mitä television katsoja tekee hänelle tyrkytetyllä kuvilla. (emt., 14–16.) Samaan tapaan aktiivisuutta voidaan mitata eri kriteereillä osa-aikatöihin tai toimenpiteisiin osallistumisena sekä analysoida aktivoivien palvelujen tarkoituksia, mutta se ei kerro, mitä itse palveluissa tai noille palveluille tehdään. Tämä ei näy vain palveluita vastustavissa toiminnan muodoissa vaan myös sellaisessa toiminnassa, jossa palvelut valjastetaan omiin käyttötarkoituksiin, esimerkiksi työkokeilupaikan sopiminen alalle, jota TE-toimisto ei pidä realistisena uravaihtoehtona.

Yhtenä erottuvana taktiikkana on odottaminen, joka on samaistettavissa Honkasalon (2013) pienen toimijuuden odottamisen muotoon. Konkreettisten asioiden odottamisen, kuten työttömyyskorvauksen päätösten lisäksi odotettiin, jos jostakin tarjoutuisi jokin mahdollisuus työllistyä tai olennaisesti parantaa mahdollisuutta työllistyä. Työn mahdollisuuksien odottaminen on kuten metsästyksen kuuluva odottaminen, siinä saaliin näköpiiriin saapumisen odottaminen vaatii valppautta ja epävarmuuden sietämistä (Honkasalo 2013, 49–52). Tällainen odottaminen, vaikka päälle päin tekemättömyydeltä vaikuttaakin, on luonteeltaan taktista toimintaa, jossa toisen määrittämässä ympäristössä odotetaan hetkellisesti esiintyviä, lennossa käytettäviä mahdollisuuksia (de Certeau 2013, 75).

Työttömien käsitysten eroaminen virallisista ja epävirallisista, mutta kaikkialla rehottavassa käsityksistä aktiivisuuden muodoista näkyy heidän tavassaan lukea muun tuottamaa järjestystä. Yhteiskuntaa kirjoitetaan yhä enemmän hallinnolliseksi, urbaaneiksi, teolliseksi ja muiksi teksteiksi tieteellisten, taloudellisten tai poliittisten mallien pohjalta. Teksteillä on kirjoittajan tarkoittama merkitys, mutta ne toteutuvat viimekädessä lukijoiden antamien merkitysten mukaan. Lukijat eivät ole passiivisia, vaan he ujuttavat mukaan omia merkityksiään, lukevat tekstiä valikoivasti sekä yhdistelevät tekstien merkityksiä. Täten ulkopuoliset vaikutteet ovat luovan lukijan kritiikille alttiita. (de Certeau 2013, 231–237.)

Ulkopuolisen järjestyksen merkitys nousee esiin työttömien huolessa, kuinka työttömät helposti leimataan passiivisiksi ja täten aktivointia tarvitseviksi. Tämän he kokevat epätasa-arvoiseksi kohteluksi, joka näkyy luottamuksen puutteena ja heidän ajankäyttönsä moralisoimisena. Aktivointi tuntuukin eräänlaiselta epäluottamuslauseelta ja työttömien vastauksista välittyy kokemus, kuinka aktivoivat toimenpiteet tuntuvat syyllistävänä. Tämä tukee Kildalin (2001, 15–16) väitettä, kuinka *workfare*-suuntaisessa aktivoinnissa implisiittinen taka-ajatus on työttömän oma syyllisyys tilanteeseensa.

Tätä passiivisuuden pelkoa vasten työttömät tekevät eroa toisen organisoiman järjestyksen määrityksiin aktiivisuudesta ja esittävät tosiasiallisen aktiivisuuden kietoutuneena yksilön tavoitteellisuuteen, osoittaen taas toimintaa, josta de Certeau (2013, 63) puhuu sitkeyden etiikkana. Oma käsitys aktiivisuudesta tavoitteellisena toimintana ja aktiivisuuden viralliset kriteerit koetaan ristiriitaisina. Tämä ennen kaikkea vahvistaa aiemmassa tutkimuksessa raportoitua turhautumista, joka johtuu yksilön tavoitteellisuuden sivuuttamisesta aktivoivissa palveluissa. Haikkolan, Nären, Lähteenmaan (2017), Haikkolan (2018) ja Pajun ym. (2020) havainnot ovat osoittaneet, kuinka nuorten työttömien omien tavoitteiden jäädessä taka-alalle, voivat toimenpiteet tuntua vierailta tai rajoittavilta. Tutkielman tulosten samankaltaisuuden kautta voidaan todeta, että tämä koskettaa myös muitakin kuin nuoria työttömiä.

Työttömät ennen kaikkea sitovat tavoitteellisuutensa työllistymiseen. Työttömyys koetaan rajoittavana ja he katsovat, että työ toisi heille kokemuksen tasavertaisuudesta. Tämä esiintyy toimeentulon ansaitsemisen, merkityksellisen tekemisen ja aktiivisen yhteiskuntaan osallistumisen kautta. Työpaikan löytämisestä kertovissa vastauksissa kerrotaan, kuinka työllistyminen oli huojentava kokemus, jossa konkreettisen TE-toimistolle osoitettava ja henkinen tilivelvollisuus aktiivisuudesta poistuu. Kokoavasti voidaan todeta, että aktiivisuuteen ja työhön liitetään tavoitteellisuus sekä kokemus omasta kyvystä ylipäättään olla toimija.

Tutkielman kontekstina esittelin aktivointipolitiikkaa käsittelevän kirjallisuuden perusteella aktivoinnin kehittymistä ja suuntauksia. Tätä kirjallisuutta on runsaasti ja käytäntöjen taso ja konkretia on jäänyt tutkimuksessa aktivointipolitiikkaa vähemmälle huomiolle (ks. Paju ym. 2020, 8). Tällä tutkielmalla olen vastannut osaltani käytännön tasolla realisoituvasta aktivoinnin tutkimisesta. Tulokset on mahdollista ottaa huomioon työttömien aktivoinnin uudistuspyrkimyksissä.

Aineiston perusteella on nähtävissä, mitä konkreettisia vaikutuksia työttömien arkeen syntyy monen eri aktivoivan instrumentin ja velvoitteen takia. Tuloksissa korostuu lisääntyvän velvoittavuuden ja sanktioinnin vaikutus rajoittaa työttömien tavoitteellisuutta ja kokemus implisiittisestä viestistä syyttää työttömiä omasta työttömyydestään. Jos ajatellaan, että sosiaalinen tai aktiivinen kansalaisuus perustuvat oikeuksiin ja velvollisuuksiin, tulosten perusteella voi kysyä, toteutuuko sanktioiden ja velvoitteiden vastapainona mahdollisuuksien lisääminen tai palkitseminen, jotka auttaisivat sietämään tai poistamaan työttömyyttä (Keskitalo 2013, 47–49).

Tulokset herättävät pohtimaan myös sosiaaliturvan vastikkeellisuuden eettisiä ongelmia. Vastikkeellisuus perustuu ajatukseen vastavuoroisuudesta: sosiaalietuuksia ei tule saada ilman, että antaa jotain vastineeksi. Aktiivisuuden osoittaminen ja työorientoituneet toimenpiteet jäljittelevät työmarkkinoiden logiikkaa, jossa tehdystä työstä saadaan palkka. Eettiseltä kannalta on kyseenalaista verrata vähimmäisetuuksia palkkaan ja työtä jäljittelevää, viranomaisen määrittämää aktiivisuutta työhön. (Julkunen 2006, 210–212.) Tällöin ei ole kyse omasta valinnasta vaihtaa työpanostaan kohtuulliseen korvaukseen, vaan velvoitteesta osoittaa perusturvan ansaitseminen. Tulosten perusteella työttömät eivät liitä aktivoivia toimenpiteitä vastavuoroisuuteen vaan enneminkin siihen, että heidän omaa kykyään huolehtia toimeentulostaan epäillään.

Tämän tutkielman tulosten perusteella työttömien työnhakijoiden tavoitteellisuus tähtää samaan, mihin aktivointipolitiikalla ylipäättään pyritään: työllistymään työmarkkinoille. Käytännön tasolla aktivoivat keinot koetaan kuitenkin ajoittain tavoitteen kanssa ristiriitaisina. Tuloksista ilmenee esimerkiksi, kuinka itse aktivoinnin keinosta saattaa tulla itse päämäärä osoittaa aktiivisuutta TE-toimiston mittareilla ja oma tavoitteellisuus tapahtuu toisaalla. Aktivoinnin haaste onkin löytää keinoja, jotka huomioisivat työttömien tavoitteet niin, että niihin pyrkimistä mahdollistettaisiin. Tapahtui se sitten lisäämällä mahdollisuuksia ja oikeuksia velvollisuuksien rinnalle tai poistamalla vastikkeellisuus kokonaan perustulolla, tutkielman tulosten perustella aiheellista on huomioida yksilöiden tavoitteellisuus.

10 Lähdeluettelo

Kirjallisuus:

Alasuutari, P. (1999). *Laadullinen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.

Bruner, E. M. (1986). Experience and its Expressions. Teoksessa Bruner, E. M., Geertz, C. & Turner, V. W. (toim.), *The anthropology of experience* (s. 3–30). Urbana, Ill.: University of Illinois Press.

de Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life*. (englanninkielinen käännös Rendall, S). Berkeley: University of California.

de Certeau, M. (2013). *Arkipäivän kekseliäisyys: 1, Tekemisen tavat*. (suomentanut Tapani Kilpeläinen). Tampere: Niin & näin.

Emirbayer, M. & Mische, A. (1998). What Is Agency?(1). *The American Journal of Sociology*, 103(4), 962–1023.

Elonen, N., Niemelä, J. & Saloniemi, A. (2017). Aktivointi ja pitkäaikaistyöttömien monenlainen toimijuus. *Janus* 25(4), 280–296.

Eskola, J. & Suoranta, J. (1998). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity.

Haikkola, L., Näre, L. & Lähteenmaa, J. (2017). Tunnistamisen institutionaaliset kontekstit. Nuoret työttömät aktivointitoimenpiteissä. Teoksessa Aaltonen, S. & Kivijärvi, A. (toim.), *Nuoret aikuiset hyvinvointipalvelujen käyttäjinä ja kohteina* (s. 53–78). Helsinki: Nuorisotutkimusseura.

Haikkola, L. (2018). Shaping activation policy at the street level: Governing inactivity in youth employment services. *Acta Sociologica*, , 000169931878434.

Heiskala, R. (2000). *Toiminta, tapa ja rakenne: Kohti konstruktionistista synteesiä yhteiskuntateoriassa*. Helsinki: Gaudeamus.

Holvas, J. & Vähämäki J. (2005). *Odotustila: Pamfletti uudesta työstä*. Helsinki: Teos.

- Honkasalo, M-L. (2013). Katveessa: pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan. *Tiede & edistys* 38(1), 42–61.
- Honkasalo, M-L. (2008). *Reikä sydämessä: Sairaus pohjoiskarjalaisessa maisemassa*. Tampere: Vastapaino.
- Jessop, B. (2002). *The Future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity Press.
- Julkunen, R. (2013). Aktivointipolitiikka hyvinvointivaltion paradigman muutoksena. Teoksessa Karjalainen, V. & Keskitalo, E. (toim.), *Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa* (s.21–44). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Julkunen, R. (2006). *Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu*. Helsinki: Stakes.
- Jyrkämä, J. (2008). Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä: hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi. *Gerontologia* 22(4), 190–203.
- Jyrkämä, J. (2007). Toimijuus ja toimijatilanteet – aineksia ikääntymisen arjen tutkimiseen. Teoksessa Seppänen, M, Karisto, A & Kröger, T. (toim.), *Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä* (s.195–218). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Kananen, J. (2014). *The Nordic welfare state in three eras: From emancipation to discipline*. Farnham: Ashgate.
- Kananen, J. (2012). Nordic paths from welfare to workfare: Danish, Swedish and Finnish labour market reforms in comparison. *Local Economy: The Journal of the Local Economy Policy Unit* 27(5–6), 558–576.
- Karjalainen, V. (2013). Aktiivipolitiikan ajankohtaisuus. Teoksessa Karjalainen, V. & Keskitalo, E. (toim.), *Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa* (s. 21–44). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Keskitalo, E. & Karjalainen, V. (2013). Mitä on aktivointi ja aktiivipolitiikka?. Teoksessa Karjalainen, V. & Keskitalo, E. (toim.), *Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa* (s.7–18). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Keskitalo, E. (2013). Tavoitteena aktiivinen kansalaisuus. Teoksessa Karjalainen, V. & Keskitalo, E. (toim.), *Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa* (s. 45–72). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Keskitalo, E. (2008). *Balancing Social Citizenship and New Paternalism: Finnish activation policy and street-level practice in a comparative perspective*. Helsinki: Stakes.

Kildal, N. (2001). *Workfare Tendencies in Scandinavian Welfare Policies*. Geneve: ILO.

Kortteinen, M. (1992). *Kunnian kenttä: Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja jää.

Kortteinen, M. & Tuomikoski, H. (1998). *Työtön: Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä*. Helsinki: Tammi.

Kotkas, T. (2013). Sopimuksellisuus sosiaalioikeudessa – esimerkkinä julkisen työvoimapalvelun ja työttömyysturvan asiakassuunnitelmat. Teoksessa Karjalainen, V. & Keskitalo, E. (toim.), *Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa* (s. 73–95). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Kuula, A. (2006). *Tutkimusetiikka: Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.

Kyyrä, T., Naumanen, P., Pesola, H., Uusitalo, R. & Ylikännö, M. (2019). *Aktiivimallin vaikutukset työttömiin ja TE-toimistojen toimintaan*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.

Laurén, K. (2010). Kirjoitetun kokemuksen kiehtovuus. Teoksessa Pöysä, J., Järviluoma, H. & Vakimo, S. (toim.), *Vaeltavat metodit* (s. 426–449). Joensuu: Suomen kansantietouden tutkijain seura.

Lähteenmaa, J. (2011). Nuoret työttömät ja yliviritetty toimijuus. *Nuorisotutkimus* 29 (4), 47–60.

MacLure, M. (2013). “Classification or Wonder? Coding as an Analytic Practice in Qualitative Research.” Teoksessa Coleman, R. & Ringrose, J. (toim.), *Deleuze and research methodologies*. (s. 164–183.) Edinburgh: Edinburgh University Press.

Mäntyneva, P. & Isola, A.-M. (2019). Toimintamahdollisuuksien avaruus ja toimijuuden suunnat kuntouttavassa työtoiminnassa. *Janus* 27(3), 246–263.

- Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J. (2009). Paikalla pysyvää ja liikkeessä olevaa – Feministisiä avauksia toimijuuteen ja sukupuoleen. Teoksessa Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J. (toim.), *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa* (s. 13–38). Tampere: Vastapaino.
- Paavola, S. (1998). Abduktivistinen salapoliisimetodologia: esimerkkinään Semmelweisin lapsivuodekuume tutkimukset. *Ajatus* (55), 211–239.
- Paju, E., Näre, L., Haikkola, L., & Krivonos, D. (2020). Human capitalisation in activation: Investing in the bodies, selves and skills of unemployed youth in Finland. *European Journal of Cultural and Political Sociology* 7(1), 7–28.
- Pöysä, J. & Timonen, S. (2004). Kuinka ahkerat muurahaiset saivat kasvot?. Teoksessa Kurki, T. (toim.), *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat* (s. 218–254). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ronkainen, S., Pehkonen, L., Lindblom-Ylänne, S. & Paavilainen, E. (2014). *Tutkimuksen voimasanat*. Helsinki: Sanoma Pro Oy.
- Ronkainen, S. (1999). *Ajan ja paikan merkitsemät: Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Salo, U-M. (2015). Simsalabim, sisällönanalyysi ja koodaamiseen haasteet. Teoksessa Aaltonen, S. & Högbacka, R. (toim.), *Umpikujasta oivallukseen: reflektiivisyys empiirisessä tutkimuksessa* (s. 166–190). Tampere: Tampere University Press.
- Sartre, J-P. (1962). *Sketch for a theory of emotions*. Lontoo: Shenvall press Ltd.
- Standing, G. (1999). *Global Labour Flexibility: seeking distributive justice*. New York: St. Martin's Press.
- Taylor, S. (2012). 'One participant said ...': The implications of quotations from biographical talk. *Qualitative Research* 12(4), 388–401.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2018). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Åkerblad, L. (2011). Prekaari työmarkkinatilanne ja toimijuus. Teoksessa Jokinen, E. ym. (toim.), *"Yrittäkää edes!" Prekarisaatio Pohjois-Karjalassa* (s.19–36). Helsinki: Tutkijaliitto.

Åkerblad, L. (2013). Epävarmuuden elettäväksi tekeminen - Pieni toimijuus prekaarissa työmarkkinatilanteessa. *Työelämän tutkimus* 11 (3), 177–191.

Muut lähteet:

Hallituksen esitys eduskunnalle aktiivimallin leikkureiden ja velvoitteiden kumoamista koskevaksi lainsäädännöksi HE 80/2019. Haettu 9.5.2020.

<https://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2019/20190080>

Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi työttömyysturvalain ja eräiden muiden lakien muuttamisesta HE 124/2017. Haettu 9.5.2020. <https://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2017/20170124#idp447161088>

Kansaneläkelaitos (2019). Tulorekisteri helpottaa työttömyysturvan ja toimeentulotuen hakemista. Haettu 29.4.2020. https://www.kela.fi/ajankohtaista-tyottomat/-/asset_publisher/I7X3vuEkReGH/content/tulorekisteri-helpottaa-tyottomyysturvan-ja-toimeentulotuen-hakemista

Laki ammatillisesta koulutuksesta 531/2017. Haettu 2.4.2020.

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2017/20170531>

Laki julkisesta työvoima- ja yrityspalvelusta 916/2012. Haettu 2.4.2020.

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2012/20120916>

Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001. Haettu 1.4.2020.

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2001/20010189>

Laki perustulosta 1528/2016. Haettu 3.5.2020. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2016/20161528>

Laki toimeentulotuesta 1412/1997. Haettu 17.4.2020.

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1997/19971412>

Suomen Kirjallisuuden Seura (2018). Työttömän tarina. Haettu 14.5.2020.

<https://www.finlit.fi/fi/tyottoman-tarina>

Työttömyysturvalaki 1290/2002. Haettu 2.4.2020.

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2002/20021290>

Työ- ja elinkeinotoimisto (2018). ”Haku ja valinta työvoimakoulutukseen”. Haettu 2.4.2019.

<https://www.te->

[palvelut.fi/te/fi/tyonhakijalle/ammatinvalinta_koulutus/tyovoimakoulutus/haku_ja_valinta/index.html](https://www.te-palvelut.fi/te/fi/tyonhakijalle/ammatinvalinta_koulutus/tyovoimakoulutus/haku_ja_valinta/index.html)

Valtioneuvosto (2019a). *Hallituksen toimintasuunnitelma : Osallistava ja osaava Suomi – sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta*. Helsinki: Valtioneuvosto.

Valtioneuvosto (2019b). *Pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelma 10.12.2019. OSALLISTAVA JA OSAAVA SUOMI – sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta*. Helsinki: Valtioneuvosto.

Valtioneuvosto (2015). *Pääministeri Juha Sipilän hallituksen strateginen ohjelma 29.5.2015*. Helsinki: Hallituksen julkaisusarja.

Verohallinto (2019). Tietoa tulorekisteristä. Haettu 29.4.2019.

<https://www.vero.fi/tulorekisteri/tietoa-meist%C3%A4/>

Liitteet

Liite 1 (Työttömän tarina, SKS 2018)

Kirjoituskilpailu työttömyydestä 1.5.–31.10.2018

Vuoden 2009 talouskriisin jälkeen työttömyys kasvoi Suomessa jälleen. Vaikka talouskasvu alkoi uudelleen, on työttömyyden vähentäminen osoittautunut vaikeaksi. Julkisuudessa on keskusteltu vilkkaasti työllistämisen keinoista, työttömien aktivoinnista ja kannustinloukkujen purkamisesta. Työttömien oma ääni on julkisessa keskustelussa jäänyt talouspoliittisen puheen varjoon.

SKS järjesti Työttömän tarina -kirjoituskilpailun vuonna 1993. Nyt haluamme jälleen kerätä työttömien tarinoita.

Kirjoittamisen apuna voit käyttää seuraavia kysymyksiä:

Kerro, millaista on olla vailla työtä, jolla tulee toimeen. Kerro omista kokemuksistasi. Voit kertoa myös siitä, kuinka läheisen työttömyys sinuun vaikuttaa.

Kerro, miten jouduit työttömäksi ja miltä työn menettäminen tuntui. Mistä työttömäksi joutuminen mielestäsi johtuu?

Kerro arjestasi ja ajatuksistasi. Kuinka pärjät nykyisessä tilanteessa? Miten järjestät arkesi? Mitä tunteita työttömyys sinussa herättää? Mitä ajattelet työn merkityksestä ja ovatko ajatuksesi siitä muuttuneet?

Mitä kokemuksia ja ajatuksia sinulla on työllistämistoimenpiteistä ja työttömien palveluista kotipaikkakunnallasi? Millaista toimintaa työttömät itse järjestävät?

Mitä ajattelet kotimaasi tulevaisuudesta? Mitä tulevaisuudensuunnitelmia ja odotuksia sinulla on?